Endülüs Müslümanlarının Sürgünü

AYŞE KILIÇ

tarih

DOĞU KÜTÜPHANESİ

AYŞE KILIÇ

Endülüs Müslümanlarının Sürgünü

İstanbul 2015

YAZAR HAKKINDA

AYŞE KILIÇ, Lisansını Almanya'da kimya bölümünde tamamladı (2007). Öğrencilik dönemi süresince Bergisches Bildungsbund e.V. ve Haribo GmbH'da çalıştı. 2008 yılında Türk Dış Ticaret Vakfı tarafından düzenlenen Dış Ticaret Uzmanlığı Programı'nı onur derecesiyle bitirdi. Bir kozmetik firmasında ürün müdürü olarak çalıştı. Anadolu Üniversitesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü'nden 2010 yılında mezun oldu. Yüksek lisans çalışmasını İstanbul Üniversitesi Akdeniz Dünyası Araştırmaları Bilim Dalı'nda "Endülüs Müslümanları ve Osmanlı İmparatorluğu (1492-1614)" konulu teziyle Prof. Dr. İdris Bostan danışmanlığında 2012 yılında tamamladı. Aynı üniversitenin Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı Doktora Programı'na 2012 yılında kabul oldu. Bir yıl boyunca bilimsel hazırlık bölümünde eğitim gördü. Osmanlı-Habsburg Diplomasisi üzerine olan doktora çalışmasını Prof. Dr. Mahmut Ak danışmanlığında sürdürmektedir. Akademik dergilerde çeşitli makaleleri ve tercümeleri yayınlanmıştır.

ayse.kilic@ogr.iu.edu.tr

AYŞE KILIÇ

Endülüs Müslümanlarının Sürgünü

DOĞU KÜTÜPHANESİ

Endülüs Müslümanlarının Sürgünü

AYŞE KILIÇ

Yayın Yönetmeni
Erol Cihangir

Koordinatör
Derya Aydın

Grafik Uygulama
Mehmet Esat

Mizanpaj
Mehmet Esat

Doğu Kütüphanesi
Tarih Serisi:

1. Baskı, 2015, İstanbul

Ofset Baskı
Ofis Yayın Matbaacılık, Güven Sanayi Sitesi, B Blok,
No: 386 Tel: (0212) 576 47 15 Topkapı-İstanbul

Sertiifika No: 19492

MİLLETLERARASI NEŞRİYAT NUMARASI
ISBN 978-605-5227-53-1

DOĞU KÜTÜPHANESI
Bâb-a Âli Yokuşu, Cemal Nasir Sk., B.Milas Han,
No: 24/114 Sirkeci - İstanbul Tel: (0212) 520 27 19
www.dogukutuphanesi.com
e-posta: ercihangir@yahoo.fr

İTHAF

Büyükbabam
Kâmil Kılıç'ın
aziz hatırasına

Kısaltmalar

a. g.e.	: Adı geçen eser
a. g. m.	: Adı geçen makale
a. g. y.	: Adı geçen yazar
AÜDTCF	: Ankara Üniversitesi Dil,Tarih ve Coğrafya Fakültesi
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
BAE	: Biblioteca de Autores Españoles
b.	: bin
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
DİA	: Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
dn.	: Dipnot
ed.	: Editör
İA	: Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi
M. E. B.	: Milli Eğitim Bakanlığı
Terc.	: Tercüme
t. y.	: Tarihiyok
s.	: Sayfa

İÇİNDEKİLER

Takdim

Elinizdeki bu kitap, Endülüs Müslümanlarının Hıristiyan yapılmak için tarihte eşine az rastlanan asimilasyon politikalarına maruz kalışları ve ardından vatanlarından sürgün edilmeleriyle birlikte yaşadıkları büyük trajediyi ele almaktadır. Bu engizisyon politikaları sonucunda Endülüsteki asırlık İslâm varlığı bütünüyle yok edilmiştir.

Bilindiği gibi 16.yy'a girildiğinde Batı Akdeniz ve çevresinde Müslüman ve Hıristiyan medeniyetler arasındaki çatışma şiddetlenmişti. Aynı dönemde İslâm medeniyetinin zirve noktalarından bir olan Endülüs topraklarında ise büyük bir trajedi yaşanmaktaydı. Hıristiyan kuvvetler, 2 Ocak 1492 tarihinde Gırnata'ya girdi ve uzun süre İslâm hâkimiyetinde kalmış olan Benî Ahmer Emirliğinin başkentini ele geçirdi. Böylece Gırnata'da yaklaşık sekiz yüzyıl süren İslâm hâkimiyeti son bulmuş oldu. Bu gelişme sonrası Endülüsteki İslâm izleri asimilasyon ve engizisyon politikaları ile yok edilmeye başlandı.

Katolik krallar döneminde İspanya'da siyâsî birlik gerçekleştirilmiş ve yeni politika olarak Hıristiyanlığın yayılması ve asimilasyon benimsenmişti. Bu maksatla krallar, farklı din mensuplarını Katolik inancı etrafında birleştirmek ve dinî birliği sağlamak amacıyla önce Yahudileri ülkeden kovdular, sonra da Gırnata antlaşmasının şartlarına uymayarak zorunlu vaftizlere başladılar.

Endülüs Müslümanları, bir yandan engizisyon soruşturmaları, diğer yandan kraliyetin ilân ettiği fermanların ağır şartları altında hayatta kalma mücadelesi vermeye mahkûm oldular. Müslümanlar ya tehcir ile vatanlarından ayrılmaya veya vaftiz edilip Hıristiyan olma tercihine zorlanmaktaydı. Bu zorlamalar devlet politikası haline geldi ve uzun süre devam etti. Netice itibariyle, Endülüs Müslümanlarının büyük bölümü 1609-1614 yılları arasında gerçekleştirilen zorunlu sürgünlerle İspanya'dan uzaklaştırılmış oldular.

Endülüs Müslümanları bu zor durumdan kurtulmak için yolladıkları elçiler vasıtasıyla, Osmanlı İmparatorluğundan yardım talep etmişlerdi. Osmanlılar, İspanya üzerine doğrudan harekât gerçekleştiremedi. Fakat Kemal Reis, Hızır Hayreddin Reis ve ağabeyi Oruç Reis gibi denizci gaziler Müslümanlara yardım için İspanya kıyılarına seferler düzenledi. Kurtarılan Endülüs Müslümanlarının bir kısmı Kuzey Afrika'ya bir kısmı da Osmanlı topraklarına taşındı.

Kitabın yazarı öğrencim Ayşe Kılıç, bu kıymetli çalışmayı akademik ölçülere uygun olarak yerli ve yabancı kaynaklardan yararlanmak suretiyle ortaya koydu. Yorucu ve titiz bir mesainin ürünü olan bu eser sayesinde, tarihin derinliklerinde kaybolmuş olan Endülüs Müslümanlarının dramını bir kere daha hatırlamış olacağız. Kuşkusuz tarih, geçmişte yaşanan trajedilerin günümüzde kan davası haline getirilmesi için değil, bu gibi acıların bir daha yaşanmaması için ibret alınması gereken bir ilim dalıdır. Bu hususun gözardı edilmemesi gelecek kuşaklara daha yaşanılabilir bir dünya bırakabilmemiz için önem arzetmektedir.

Prof. Dr. Mahmut Ak

İstanbul Üniversitesi Rektörü

Önsöz

Bu çalışmada, 1492 yılından 1614 yılına kadar Endülüs Müslümanlarına hem yönetim hem de engizisyon tarafından yaşatılmış olan haksız uygulamalar ele alınmaya çalışılmıştır. Doğrudan İspanyol ya da Osmanlı arşivlerine başvurulmamıştır. Ancak konuyla alâkalı olarak yazılmış ve arşiv belgelerine dayanan, İngilizce, İspanyolca, Almanca ve Türkçe eserlerden faydalanmaya özen gösterilmiştir.

Esas itibariyle çok kapsamlı bir konu olduğu için bilhassa İngilizce ve İspanyolca lisanlarında bolca eser bulmak mümkün olmuştur. Kaynak sıkıntısı çekilmeyen bir konu olması ile avantajlı sayılabilecekken, fazla sayıda olan eserlerin incelenmesindeki güçlük itibariyle de dezavantajlı bir konu haline gelebilmiştir. İncelenecek eserlerin azaltılması ise, sadece vâkıf olduğum lisanlarda yazılmış olanların tercih edilmesi ile mümkün olmuştur.

Çalışmanın giriş kısmında, kaynaklar değerlendirilmiştir. Daha sonra, 1492 yılının dört ayrı önemine değinilmiş, Endülüs isminin ne anlama geldiği incelenmiş ve Endülüs Müslümanlarının İspanya'nın fethinden itibaren yönetim anlayışları kısaca ortaya konulmuştur.

Birinci bölüme, yeniden fetih (reconquista) sürecinin gelişimi, "mudéjar" ve "morisco" kavramlarının anlamları ve 1492 sonrası Endülüs Müslümanlarının yaşam şartları üzerinde durularak başlanmıştır. Engizisyon ve İspanyol engizisyonunun oluşumundan bahsedilerek, Endülüs Müslümanlarının kraliyet ile engizisyon arasında sürdürmek zorunda oldukları zor yaşam mücadelesi ele alınmıştır.

İkinci bölümde, Osmanlılar'ın Akdeniz'de yürüttüğü siyasete yer verilmiş ve bilinenin aksine Endülüs Müslümanlarına şartlarını zorlayarak yardım gönderilmesi üzerinde durulmuştur.

Üçüncü bölümde ise, Endülüs Müslümanlarının sürgün edilmesi ve sürgünden sonra gittikleri yerlere değinilmiştir. Sürgün edilenlerin sayıları hususunda var olan farklılıklar tartışılmıştır.

Bu kitabın ortaya çıkmasına vesile olan ve tavsiyeleri ile bana yön veren değerli hocam Prof. Dr. İdris Bostan'a çok teşekkür ederim. Hasbî hocam Prof. Dr. Ali Fuat Örenç'e kitabın her aşamasında gösterdiği manevî desteğinin yanında, çalışmanın ilk kaynağı olan Chakib Benafri'nin 1989 yılında Hacettepe Üniversitesi'nde hazırlamış olduğu "Endülüs'te Son Müslüman Kalıntısı Morisko'ların Cezayir'e Göçü ve Osmanlı Yardımı (1492-1614)" isimli yüksek lisans tezini ve Antonio Domínguez Ortiz ve Bernard Vincent'ın 1978 yılında yayınlamış oldukları Historia De Los Moriscos: Vida y Tragedia De Una Minoría isimli kitabı İngiltere'den temin ettiği için ayrıca şükranlarımı sunarım. Arkadaşım Yrd. Doç Dr. Emrah Safa Gürkan'a, R. F. Iversen'ın 2002 yılında Princeton Üniversitesi'nde hazırlamış olduğu "Prophecy and Politics: Moriscos and Christians in Sixteenth and Seventeenth Century Spain." isimli doktora tezini bana ulaştırdığı için çok teşekkür ederim. Kitabımın mukaddimi danışman hocam Prof. Dr. Mahmut Ak'a ayrıca teşekkür borçluyum. Değerli eleştirileri için saygıdeğer hocalarım Prof. Dr. Arzu Tozduman Terzi ve Prof. Dr. Ertan Eğribel'e ve tarih disiplininde yol gösterici rol oynayan sevgili hocalarım Prof. Dr. Zeynep Tarım, Prof. Dr. Feridun M. Emecen ve Prof. Dr. Fikret Sarıcaoğlu'na bilhassa teşekkürlerimi sunarım. Araştırma safhasında faydalandığım İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) Kütüphanesi'nin çalışanlarına da göstermiş oldukları alâkadan ötürü müteşekkirim. Son olarak da, beni her zaman destekleyen ve çalışmalarımda hem maddî hem de manevî olarak her daim yanımda olan annem Kadriye Hanım ve babam Mehmet Ali Bey'e minnettarlığımı ifade etmek isterim.

Vücuda getirmiş olduğum bu mütevazi kitaptaki bütün eksiklikler elbette yalnız bana aittir.

Ayşe Kılıç

Giriş

Kaynaklara Dair

Zoraki olarak Hıristiyan yapılmak istenen Endülüs Müslümanlarının konu edildiği araştırmaların sayısı, bilhassa İngilizce ve İspanyolca'da oldukça fazladır. Bu konuda literatürde temel olarak kabûl edilen birkaç eseri zikretmek gerekir ki, bunlar arasında Luis del S. Mármol Carvajal'ın "Historia del rebelión y castigo de los moriscos del Reino de Granada",[1] Manuel Dánvila y Colládo'nun "La Expulsión de Los Moriscos Españoles"[2] ve Pascual Boronat y Barrachina'nın "Los Moriscos Españoles y su Expulsión"[3] ve Diego Hurtado de Mendoza'nın "Historia de la rebelión de los moriscos del Reyno de Granada"[4] isimli eserleri İspanya devletinin Endülüs *Müslümanlarına yaptıklarını savunur tarzda ele alan ve taraflı olarak kaleme alınan kitaplara örnek olarak gösterilebi-*

1 Luis del S. Mármol Carvajal, Historia del rebelión y castigo de los moriscos del Reino de Granada, Madrid, Biblioteca de Autores Españoles (BAE), XXI, 1946, (Çevrimiçi) http://www.adurcal.com/moriscos/Historia_rebelion_moriscos.htm, 7 Mart, 2012. Bu kitap ilk defa 1600 yılında Mâleka'da (Málaga) basılmıştır.

2 Manuel Dánvila y Colládo, La Expulsión de Los Moriscos Españoles, Madrid, 1889.

3 Pascual Boronat y Barrachina, Los Moriscos Españoles y su Expulsión, 1. Baskı, Valencia, 1901.

4 Diego Hurtado de Mendoza, Historia de la rebelión de los moriscos del Reyno de Granada, 1601. (Çevrimiçi) http://www.bibliotecavirtualdeandalucia.es, 23, Haziran, 2011.

lecek türdendir. Bunların yanında, Endülüs *Müslümanlarına yapılan zulmü tenkit ederek, İspanya'nın yanlış yaptığını dile getiren birtakım çalışmalar da mevcuttur:* Florencio Janer'in "Condición social de los Moriscos de España: Causas de su Expulsión y Consecuencias queesta Produjo en el Orden Económico y Político",[5] Henry Charles Lea'nın "The Moriscos of Spain: Their Conversionand Expulsion"[6] ve 4 cilt halinde yayınlanan "A History of the Inquisition of Spain"[7] isimli eserler, bu tür *çalışmaların örneklerindendir. Yukarıda bahsi geçen tarihçilerden, devlet yanlısı yazarlardan* Pascual Boronat y Barrachina ile, devleti tenkit eden Henry Charles Lea'nın hemen hemen aynı kaynaklardan yararlanmalarına rağmen, farklı sonuçlara varmaları da oldukça manidardır.

Endülüs *Müslümanları ve Osmanlıların onlara yardımlarını konu alan* Andrew C. Hess'in "The Moriscos: An Ottoman Fifth Column in Sixteenth-Century Spain"[8] başlıklı makalesi, Osmanlı arşiv belgelerinden faydalanılarak yapılan bir çalışma olması yönünden önem arz etmektedir. Ayrıca Hess'in, "The Forgotten Frontier: A History of the Sixteenth-Century Ibero-African Frontier"[9] adını taşıyan çalışmasıyla, Fernand

5 Florencio Janer, Condición social de los Moriscos de España: Causas de su Expulsión y Consecuencias que esta Produjo en el Orden Económico y Político, Madrid, La Real Academia de la Historia, 1857.

6 Henry Charles Lea, The Moriscos of Spain: Their Conversion and Expulsion, 1. Baskı, Londra, 1901. Bu eserin tercümesi Philadelphia'daki 2. Baskısından yapılmıştır. Henry Charles Lea, İspanya Müslümanları: Hıristiyanlaştırılmaları ve Sürülmeleri, Tercüme: Abdullah Davudoğlu, İstanbul, İnkılâb Yay., 2006.

7 Henry Charles Lea, A History of the Inquisition of Spain, 4 Cilt, 1. Baskı, Macmillan, 1906-07 (Çevrimiçi) http://libro.uca.edu, 4 Haziran 2011.

8 Andrew C. Hess, "The Moriscos: An Ottoman Fifth Column in Sixteenth-Century Spain", The American Historical Review, Vol.: 74, No: 1, Ekim 1968, s, 1-25.

9 Andrew C. Hess, The Forgotten Frontier: A History of the Sixteenth-Century Ibero-African Frontier, Chicago, The University of Chicago Press, 1978. Türkçe tercümesi için, Bknz., Andrew C. Hess, Unutul-

Braudel'in "Akdeniz ve Akdeniz Dünyası"[10] *çalışmalarında dikkat çektiği Akdeniz ve çevresindeki kültürel ilişkileri ön plâna çıkaran birlikteliğin aksine, siyâsî ilişkileri dikkâte alan, Osmanlı Devleti ve İspanya mücadelesini irdeleyen yaklaşımı farklı bir bakış açısı ortaya koymaktadır.*

Son yıllarda, bu konuyla alâkalı olarak İngilizce yazılmış kaynaklar arasında önemli bir yere sahip olan, Leonard Patrick Harvey'in "Muslims in Spain, 1500 to 1614"[11] isimli eseri, objektif bir bakış açısıyla kaleme alınmış olup, bu eserde Endülüs Müslümanlarının İspanyol engizisyonunun karşısında yaşadıkları dram gözler önüne serilmektedir.

Arap tarihçiler arasında konuya temas edenler, Mısırlı Muhammed Abdullah İnan ve Tunuslu Abdülcelîl et-Temîmî olmuştur. Bilhassa Temîmî, Osmanlı arşiv belgelerinden faydalanarak yaptığı araştırmalarıyla, Osmanlıların Endülüs Müslümanlarına yardım etmediği yönünde söylenegelen görüşü yıkmıştır.

Ülkemizde bu konuya yeterince alâka gösterilmemiş olmasına rağmen, son zamanlarda yapılan bazı çalışmalarla, konu geç de olsa hak ettiği yeri bulmaya başlamıştır. Türkiye'de konuyla ilgili çalışanların başında, Mehmet Özdemir[12] ve

---

muş Sınırlar: 16. Yüzyıl Akdenizinde Osmanlı-İspanyol Mücadelesi, Terc., Özgür Kolçak, İstanbul, Küre Yay., 2010.

10 Fernand Braudel, Akdeniz ve Akdeniz Dünyası,Terc.: M. Ali Kılıçbay, C. II, İstanbul, Eren Yay., 1990.

11 Leonard Patrick Harvey, Muslims in Spain, 1500 to 1614, Chicago, University of Chicago Press, 2005.

12 Konu hakkında bknz., Mehmet Özdemir, Endülüs Müslümanları : Siyasi Tarih, Ankara,Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994; Mehmet Özdemir, "Endülüs" maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. XI, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 1995,; Mehmet Özdemir, "İspanya Krallığı'nın XVI.yy'da Endülüs Müslümanlarını Hıristiyanlaştırma Politikası I", AÜIFD, C. XXXV, Ankara, 1996a; Mehmet Özdemir, "Gırnata" maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. XIV, İstanbul,Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 1996b; Mehmet Özdemir, Endülüs Müslümanları : Medeniyet Tari-

Lütfi Şeyban[13] gelmektedir. Sözkonusu akademisyenlerin çalışmalarının yanı sıra, en eski tarihli olarak ulaşabildiğimiz, 1989 yılında Hacettepe üniversitesinde Cezayir asıllı Chakib Benafri tarafından hazırlanan, "Endülüs'te Son Müslüman Kalıntısı Moriskoların Cezayir'e Göçü ve Osmanlı Yardımı (1492-1614)" ismini taşıyan yayınlanmamış bir yüksek lisans tezi bulunmaktadır.

1492 Yılının Önemi

1492 yılı, İspanya tarihinde birçok bakımdan önemli bir yere sahiptir. Öncelikle, Katolik krallar olarak adlandırılan Kastilya kraliçesi I. Isabel (1474-1504) ile Aragon kralı II. Fernando[14] (1479-1516) zamanında, Hıristiyan kuvvetlerin 2 Ocak 1492 tarihinde Gırnata'ya (Granada) girmesiyle, en uzun süre İslâm hâkimiyetinde kalma özelliğini taşıyan bu şehir Müslümanların elinden çıkmıştır.

Gırnata'nın ele geçirilmesiyle yaklaşık sekiz yüzyıl kadar İslâm hâkimiyeti altında yaşayan İspanya'da, yeniden fetih

---

hi, Ankara,Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997a; Mehmet Özdemir, Endülüs Müslümanları : İlim ve Kültür Tarihi, Ankara,Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997b; Mehmet Özdemir, "İspanya-Ülkede İslamiyet", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. XXIII, İstanbul,Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2001; Mehmet Özdemir, "Endülüs Müslümanlarına Osmanlı Yardımı", Türkler, C. IX, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002; Mehmet Özdemir, "Moriskolar" maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. XXX, İstanbul,Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2005; Mehmet Özdemir, "Müdeccenler" maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. XXXI, İstanbul,Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2006.

13 Eserleri için bkz. Lütfi Şeyban, Reconquista: Endülüs'te Müslüman-Hristiyan İlişkileri, İstanbul, İz Yay., 2003; Lütfi Şeyban, Mudejares, Sefarades: Endülüslü Müslüman ve Yahudilerin Osmanlı›ya Göçleri, İstanbul, İz Yay., 2007.

14 Aragon, Sicilya ve Sardinya için kral II. Fernando, Kastilya ve Leon krallığı için V. Fernando ve Napoli krallığında ise III. Fernando olarak ünvanı bulunmaktadır.

(reconquista)[15] ameliyesi tamamlanmış ve sonrasında, 31 Mart 1492 tarihinde vaftiz olup, Hıristiyanlığa geçenler haricindeki Yahudilerin ülkeden kovulacağının ilân edilmesiyle Katolik krallar, Hıristiyanlık adına önemli bir adım daha atmış oluyorlardı.

Siyâsî bakımdan bu gelişmeler söz konusuyken, Kastil dili, yavaş yavaş hem idarî birimlerde hem de yazılı edebiyatta Latince'nin yerini almaya başlar. İspanya'nın önemli yazarlarından biri olan eğitimci ve filolog Elio Antonio de Nebrija (1444–1522), Kastilya kraliçesi I. Isabel'in (1474-1504) himayesinde Kastil dilinin kurallarını tanzim etmeye çalışırken, bu çalışmaların neticesinde, yine 1492 yılında ilk Kastilce dilbilgisi kitabı olan "Gramática de la lengua castellana"[16] isimli

---

15 İspanyolca bir kelime olup, "yeniden fetih" veya bir başka deyişle "el-istirdâd" anlamına gelmektedir. Müslümanlar'ın 711 yılında İspanya'yı fethetmelerinden sonra, 718 yılında bir grup Hıristiyan tarafından başlatılan ve fethedilen yerleri Müslümanlardan geri almayı hedefleyen harekete verilen isimdir. Reconquista filizlenmeye başladıktan tam 35 yıl sonra, yani 753 yılında ilk kaybedilen şehir Aşturga (Astorga) olmuştur. Bu hareketle alâkalı pek çok eser bulunmaktadır. Daha geniş bilgi için bu kavramı ve gelişme dönemini açıklayan Derek W. Lomax, The Reconquest of Spain, Longman Group, Londra 1978, tamamına bakılabilir. Ayrıca bknz. Bernard Lewis, Çatışan Kültürler, Keşifler Çağında Hıristiyanlar, Müslümanlar, Yahudiler, Terc.: Nurettin Hüseyni, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yay., 1996, s,1-17; Chakib Benafri, "Endülüs'te Son Müslüman Kalıntısı Moriskoların Cezayir'e Göçü ve Osmanlı Yardımı (1492-1614)", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Hacettepe Üniversitesi, 1989, s, 4.; Şeyban, Reconquista : Endülüs'te Müslüman-Hristiyan İlişkileri, s, 315-339.

16 Bu kitabın içeriği hakkında daha ayrıntılı bilgi edinmek için bknz. Elio Antonio de Nebrija, Gramática de la lengua castellana, Editörler: Miguel Ángel Esparza ve Ramón Sarmiento, Madrid, Fundación Antonio de Nebrija, 1992, (Çevrimiçi) http://books.google.com; Hans J.Niedehere, "La Gramática de la lengua castellana (1492) de Antonio de Nebrija", Universität Trier (Çevrimiçi) http://elies.rediris.es/elies16/Niederehe1.html,17 Nisan 2012 ve ayrıca Elio Antonio de Nebrija için oluşturulmuş sayfa için bknz. (Çevrimiçi) http://www.antoniodenebrija.org/indice.html, 17 Nisan 2012.

önemli eseri yayımlanır. Elio Antonio de Nebrija'nın[17] bu kitabı, aynı zamanda Avrupa'da yazılan ilk dilbilgisi kitabı olma özelliğini de taşır.

GRAMMATICA
ANTONII NEBRISSENSIS NVNC DENVO PER
ad vetus prototypum collata, & pristino candori
ANNO. M. D. L.
AEL ANTONIVS NEBRISSENSIS

Resim 1: Nebrija'nın dilbilgisi kitabının kapağı[18]

1492 yılının İspanya tarihi açısından önem arz eden bir başka hadise ise, keşiflerle alâkalı olandır. Cenevizli denizci Kristof Kolomb (Cenevizce: Christoffa Corombo, 1451–

---

17 Nebrija'nın bir diğer önemli eseri, 1506 yılında hukuk alanında kaleme aldığı ve makaleleriyle birlikte yer verdiği hukuk terimler sözlüğünü kapsayan Aenigmata iuris civilis'dir. Bu eserde yer alan hukukî terimler sözlüğünü daha sonra Vocabularium utriusque juris adı altında yayınlamıştır. Bkz. Elio Antonio de Nebrija, Vocabularium utriusque juris, Lyon, Apud haeredes Iacobi Iuntae, 1559.

18 Kaynak: (Çevrimiçi) http://en.wikipedia.org, 17 Nisan 2012.

1506), *"Atlantik aşıldığında Hindistan'a ulaşılacağı"* fikrini tahakkukunda, çıkmak istediği deniz yolculuğu için daha önce Portekiz, Venedik, Cenova ve İngiltere'den yardım talep etmiş, ancak eli boş dönmüştür. En son olarak Kastilya kraliçesi I. Isabel (1474-1504) ile Aragon kralı II. Fernando'dan (1479-1516) yardım istemiş ve olumlu cevap almıştır. Isabel'in emrine girip, maddî yönden her türlü desteği alan Kristof Kolomb,[19] büyük yolculuk hazırlıklarına başlamak üzere, 12 Mayıs 1492 tarihinde Gırnata'dan (Granada) ayrılır.

Kolomb,[20] aynı yılın Ağustos ayında çıktığı 96 gün süren

---

19 Çıktığı yolculuk sırasında tuttuğu seyir defteri ile alâkalı bilgilere erişmek için bknz. Christoph Kolumbus, Bordbuch: Aufzeichnungen seiner Ersten Entdeckungsfahrt nach Amerika 1492-1493, Münih, Heinrich Hugendubel Verlag, 2006, (Çevrimiçi) http://www.bilandia.de, 7 Aralık 2010; Excerpts from Christopher Columbus' Log, 1492 A.D.,(Çevrimiçi) http://www.franciscan-archive.org/columbus/opera/excerpts.html, 3 Mayıs 2012.

20 Koyu bir Katolik olduğunu bildiğimiz Kolomb, seyir defterine 2 Ocak 1492 tarihinde Gırnata'nın Hıristiyan kuvvetler tarafından işgal edilmesiyle alâkalı olarak Latince notlar almıştır. Yazdıkları Almanca olarak yayınlanan seyir defterinde şöyle demektedir: "Im gegenwärtigen Jahre 1492, nachdem Eure Hoheiten dem Kriege gegen die Mauren, die noch in Europa herrschten, in der gewaltigen Stadt Granada ein Ende bereitet hatten, also in jener Stadt, wo ich am Zweiten des Monats Januar dieses selben Jahres mit eigenen Augen sah, wie dank der Waffenerfolge die königlichen Standarten Eurer Hoheiten auf den Türmen der Alhambra, welche die Festung der vorgenannten Stadt ist, hochgezogen wurden und wie der maurische König seinen Palast verließ, um die Hände Eurer Hoheiten und des Fürsten, meines Herrn, zu küssen..." Tercümesi; "Halen içinde bulunduğumuz 1492 yılında, Ekselansları Avrupa'da bile hüküm sürmüş Mağribilere karşı olan savaşı şimdiki

Granada şehrinde sona erdirdikten sonra, Ocak ayının ikisinde o şehirde, kraliyetin askeri başarıları sayesinde, sözkonusu şehrin kalesi olan Elhamra Sarayının kulelerine kraliyet sancaklarının çekildiğini ve Mağribi kralın sarayını, sizin ve prensin ellerini öpmek için nasıl terk ettiğini ben kendi gözlerimle gördüm..." (Kolomb, Bordbuch: Aufzeichnungen seiner Ersten Entdeckungsfahrt nach Amerika 1492-1493, s, 7). Ayrıca Kolomb'un seyir defterine yazdığı bu satırların İngilizcesine, Leonard Patrick Harvey, Islamic Spain, 1250 to

ilk yolculuğu esnasında, 12 Ekim 1492'de Bahama adalarına ulaşıp, oradaki dört küçük adayla beraber, Küba'yı[21] ve ardısıra Amerika kıtasını keşfeder.[22] Kolomb, bu yolculuğu takiben,1503 yılına kadar İspanya ile Amerika kıtası arasında yine Kastilya adına üç sefer daha gerçekleştirir ve bu yolculuklar sayesinde İspanya, dünyanın en büyük sömürge imparatorluklarından biri haline gelir.

1500, Chicago, University of Chicago Press, 1990 kitabının 324. sayfasında yer vermiştir.

21 Kolomb'un Küba'yı keşfinin anlatıldığı makale için bknz. Dr. Miguel A. Esquivel Pérez, Dr. Fernando M. González Bermúdez ve Lic. José Julio Rodríguez Castellanos, "El Primer Viaje de Cristóbal Colón a Cuba", (Çevrimiçi) http://www.monografias.com/trabajos, 3 Mayıs 2012.

22 Konuyla ilgili yapılan birçok araştırma, Amerika kıtasına Kristof Kolomb'dan en az beş yüzyıl önce Müslümanların ulaştığını göstermektedir. Taraflı olarak algılanabileceği düşüncesiyle Müslüman araştırmacıların yaptığı çalışmaları yazmaktan kaçındım. Hıristiyan yazarlar tarafından yazılmış kaynaklardan bazıları için bknz. Nigel Davies, Voyagers to the New World, New York, 1979; Barry Fell, America Before Columbus, New York, 1976; Cyrus Gordon, Before Columbus, New York, 1971; Donald Gyr, Exploring Rock Art, Santa Barbara, 1989; Patrick Huyghe, Columbus was Last, New York, 1992; Mauricio Obregon, The Columbus Papers, The Barcelona Letter of 1493, The Landfall Controversy, and the Indian Guides, McMillan Co.,New York 1991; John Boyd Thacher, Christopher Columbus, New York 1950; Ivan Van Setima, They Came Before Columbus, New York, 1976; Ivan Van Setima, African Presence in Early America, New Brunswick, New Jersey, 1987; José Vazquez Ruiz, "Kristof Kolomb'un Coğrafî Kanaatlerinde Müslüman Kültürünün Etkisi", Terc.: Mehmet Özdemir, İslâmî Araştırmalar, 2000, C. XIII, S. 1, s, 43-46; Alex Von Wuthenau, Unexpected Facts in Ancient America, New York, 1975; Leo Weiner, Africa and the Discovery of America, 2. Baskı, Philadelphia, 1920; H.T. Wilkins, Mysteries of Ancient South America, New York, 1974.

Resim 2: Ünlü coğrafyacı İdrisî'nin Nüzhetü'l-müştâk fiihtirâki'l-âfâk adlı eserinde 1154 yılında çizdiği dünya haritası[23].

Endülüs İsminin Kaynağı

Günümüzde "Endülüs" kelimesi hâlâ "Andalucía" *şeklinde varlığını devam ettirmektedir. İspanya'da nüfusun en yoğun olduğu ve topraklarının kapladığı alan yönünden onyedi otonom bölge içinde ikinci sırada yer alan ve aynı adı taşıyan (Endülüs/* Andalucía) bölge ismi olarak kullanılmaktadır. "Andalucía**"** otonom bölgesi, Sevilla (İşbiliye), Almería (el-Meriye), Córdoba (Kurtuba), Cádiz (Kādis), Granada (Gırnata), Huelva (Velbe), Jaén (Ceyy**ân) ve** Málaga (Mâleka)

23 Kaynak: Köprülü Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa, 955.

olmak üzere sekiz vilâyete ayrılmıştır. Başşehri, Sevilla (İşbiliye) şehridir.

Resim 3: Andalucía otonom bölgesi haritası[24]

Müslümanların, 711 yılında fethedip, 1492 yılına kadar kaldıkları İber yarımadasında İslâm hâkimiyeti altına alınan toprakların tamamı için kullandıkları "Endülüs" kelimesinin etimolojisi hakkında kesin bir bilgiye sahip değiliz. Ancak bu kelimenin Arapçaya girmesi, Müslümanların *İspanya'yı* fethetmelerinden çok önceye dayanmaktadır. "Endülüs" kelimesinin Arapça olarak söylenen halinin, Roma İmparatorluğundan sonra *İspanya'yı işgal eden Germen kavimlerinden Vandalların ülkesi anlamına gelen* "Vandalicía" kelimesinin değişime uğramasıyla oluştuğu kabûl edilmektedir. Bu görüşü destekleyen C. F. Seybold'un İslâm Ansiklopedisine yazdığı "Endülüs" maddesinde, Endülüs isminin kaynağı ile alâkalı olarak şu bilgiler yer almaktadır:

"Pyrene yarımadasına Arapların verdiği isimdir. İlk defa Arapların kullanmış olduğu bu ismin menşei, eski Yunanlıların "İberia" ve Romalıların "Hispania"sı kadar karanlıktır. Mamafih, bu isim ile Cermen kavimlerinden Vandalların

24 Kaynak: (Çevrimiçi) http://www.bura.org.tr, 17 Nisan 2012.

ismi arasında bir münasebet kurmak ve bunu mefruz bir Vandalacia şeklinde iştikak ettirmek de oldukça tabi görülebilir. Bu Vandalicia isminin Vandalların esasen ancak onsekiz sene (411-429) kaldıkları Baetica vilayetini yahut bunların, Afrika'ya geçmek üzere gemilere binmiş oldukları Traducta limanını göstermiş olması mümkündür. Araplar bu limanın bilâhare berberi reisi Tarif adını almış olan mahâl olduğunu söylerler. Bir küçük mevkiin yahut bir eyaletin adı olan bu isim, Arap-Berberi müstevliler tarafından bugün dahi Andalucia tesmiye edilen bütün kadim (Romalılar ve Gotların) Baetica hakkında kullanılmış ve bilâhare fütuhat neticesi olarak, yarımadanın tamamına hâtta bidayette Fransa'nın cenubundaki daha uzak bölgelere (Septimania-Rhone nehrine kadar uzanan Gallia Narbonsis) dahi teşmil olduğu görülür"[25]

Mehmet Özdemir'in, E. Lévi-Provençal'dan (Espana musulmaña, IV, 45) alıntı yaparak yazdığı Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nde yer alan "Endülüs" maddesinde ise, yine Seybold'un yazdıklarını destekler mahiyetteki şu bilgiler bulunmaktadır:

"Araplar tarafından İspanya için kullanılan ve ülkeden tamamen çıkarılmalarından sonra İspanyolcaya Andalucia şeklinde ve önceleri sadece "müslüman İspanyası" anlamında geçen Endülüs (Endelüs) kelimesinin kökeni kesin biçimde tespit edilebilmiş değildir. Bugün genellikle, Hispania karşılığı olarak ilk defa fetihten sonra 98 (716) yılında basılmış bir sikke üzerinde görülen ismin, V. yüzyılda Kuzey Afrika'ya geçmeden önce on sekiz yıl kadar İspanya'nın güneyinde kalan Vandallar'ın (Vandalus) adından türetilmiş olabileceği (Vandalicia /Vandal ülkesi) kabûl edilmektedir."[26]

---

25 C. F. Seybold, "Endülüs" maddesi, İslâm Ansiklopedisi, C. IV, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi,1988.

26 Özdemir, "Endülüs", s.211. Endülüs isminin kaynağı ile alâkalı olarak ayrıca bknz. William Montgomery Watt, Pierre Cachia, A History of Islamic Spain, Edinburgh, Edinburgh University,1992, s.17 ve Özde-

Endülüs'ün Fethi ve İberya'da Müslüman Varlığı

Emevî halifesi Velid bin Abdülmelik zamanında (705-715), Emevîlerin Kuzey Afrika valisi Musa bin Nusayr, bölgedeki karışıklıklardan faydalanıp, Endülüs'ü fethetmek üzere 28 Nisan 711 tarihinde Tanca valisi Târık bin Ziyâd'ı görevlendirir. Berberî olan Târık bin Ziyâd komutasındaki ordu, Endülüs'e ayak bastığında, o zaman Calpe olarak adlandırılan, fetihten sonra ise Cebel-i Târık adını alan İspanya'nın en güneyindeki yerde karargâh kurar ve ilk iş olarak el- Cezîretü'l- Hadrâ'yı (Algeciras) ele geçirir.

Târık bin Ziyâd komutasında 7000 kişilik bir orduya, Musa bin Nusayr takviye birlik olarak 5000 kişilik bir kuvvet daha yollar. Kral Rodrigo komutasındaki Vizigot ordusu ile Vâdiilekke nehri (Rio Barbate) kıyısında karşı karşıya gelen İslâm ordusu, yedi gün süren çarpışma sonunda, 19 Temmuz 711 tarihinde Vizigot ordusunun büyük kısmı bozguna uğratarak, İspanya'nın fethi başlatılmış olur.[27]

Endülüs siyâsî tarihini ele alırken, altı ayrı döneme ayırarak incelemek mümkündür. Bunlardan birincisi, Fetih dönemi (711-715) ve bunu takibeden Valiler dönemi (715-756), ikincisi, Endülüs Emevîleri dönemi (756-1031), üçüncüsü, Tavâifu'l-Mülûk (beylikler) dönemi (1031-1090), dördüncüsü, Murâbıtlar dönemi (1090-1147), beşincisi, Muvahhidler dönemi (1147-1229) ve son olarak da Gırnata Benî Ahmer Emirliği (Nasrîler) (1238-1492) dönemidir.

Fetih ve Valiler Dönemi (711- 756)

Târık bin Ziyâd, Vizigot ordusunu bozguna uğrattıktan kısa süre sonra, Kurtuba (Córdoba), Gırnata (Granada), İlbîre

mir, Endülüs Müslümanları: Siyasi Tarih, s.29-30.

27 Mahmood Makki, "The Political History of Al-Andalus (92/711-897/1492)", The Legacyof Muslim Spain, Ed.: Salma Khadra Jayyusi, Manuela Marin, s, 8, Leiden, E. J. Brill, 1992.

(Elvira), İstice (Ecija) ve ardısıra Vizigotların başşehri olan Tuleytula (Toledo) üzerine yürüyerek, oraları da fetheder.[28] Fetihler esnasında,Vizigot yönetiminden memnun olmayan ve ağır dinî baskılara mâruz kalan Yahudilerin şehir kapılarını kendiliklerinden açmaları da, fetihlerin tamamlanmasına yardımcı olan bir unsur olur.[29]

711 yılı sonlarına gelindiğinde, İspanya'nın yaklaşık yarısı Müslümanlar tarafından ele geçirilmiştir. Değişik bölge ve şehirleri fetheden Müslüman komutanlar, buralara vali tayin edilirken, bazı yerleşim yerlerinde Müslümanların sayıları yeterli olmadığında, buraların yerli halk tarafından kurulan bağımsız konseyler tarafından yönetilmesine izin verilmiştir.

Musa bin Nusayr, fethin tamamlanmasına yardımcı olabilmek için 712 yılı Haziran ayında, çoğunluğu Araplardan oluşan 18000[30] kişilik bir orduyla İspanya'ya geçerek, İşbiliye (Sevilla), Leble (Niebla), Karmûne (Carmona) şehirlerini fetheder.[31] 713 yılında Cıllikiyye (Galicia) ve Liyûn (Leon) bölgeleri ile Sarakusta (Zaragoza), Berşelûne (Barcelona) ve Lâride (Lérida) şehirleri kontrol altına alınarak,[32] kuzeyde bulunan birçok şehir de fethe dahil edildiği gibi, Pireneler de aşılıp, 8.yy'da Avrupanın en kuvvetli devleti olarak kabûl gören Frank topraklarına girilir.[33]

---

28 José Luis Martínez Sanz, Los Árabes en España: Vida y Costumbres en La Antigüedad. Vida y Costumbres en Al-Ándalus, s, 20, Madrid, Edimat Libros, 2007.

29 Özdemir, "Endülüs", s, 212.

30 Özdemir, Endülüs Müslümanları: Siyasi Tarih, s, 21; Özdemir, "Endülüs", s, 212; Şeyban, Mudejares, Sefarades, s, 29; Watt ve Cachia, A History of Islamic Spain, s, 14.

31 Özdemir, Endülüs Müslümanları: Siyasi Tarih, s, 21; Özdemir, "Endülüs", s, 212; Şeyban, Mudejares, Sefarades, s, 29.

32 Makki, "The Political History of Al-Andalus (92/711-897/1492)", s, 9.

33 Şeyban, Mudejares, Sefarades, s, 30; Bu kadar hızlı bir şekilde devam eden fetihler için Philip K. Hitti şu yorumu yapmaktadır: "Hz. Muhammed'in vefâtından yüz yıl sonra onun yerine hükumet eden

Emevî halifesi Velid bin Abdülmelik'ten (705-715) gelen bir mektup üzerine Musa bin Nusayr, 714 yılı Eylül ayında Şam'a (Dimeşk) hareket edip, Endülüs'ten ayrılırken yerine oğlu Abdülaziz'i vali tayin ettiğinde,[34] böylece 756 yılına kadar devam edecek olan, Emevîlere bağlı valilik dönemi veya bir başka deyişle "Asrü'l-Vülât" devri başlamış olur.

Bu dönem zarfında Endülüs'te yirmi bir vali görev yapmış, bu valiler kimi zaman Şam'da bulunan halife veya onun Kuzey Afrikadaki valisi tarafından tayin edilirken, kimi zaman da Endülüsteki askerler tarafından belirlenmiştir. Bu dönemde, Arap-Berberî, Kaysî-Yemenî, Beledî-Şamî gibi birtakım iç çekişmeleri yaşanır.[35] Bunun yanında Müslümanlar, Fransa'nın güneyinde bulunan Sebtimâniye (Septimania) ve Arbûne (Narbona) bölgelerini ele geçirerek Paris'e doğru ilerlemektedirler. 732 yılında Abdurrahman el-Gâfıkî komutasındaki Müslüman orduları, Paris yakınlarında bulunan ovada gerçekleşen Puvatya savaşında Franklara yenilirler. Çok fazla zayiat verilmesinden ötürü, "Belât'üş şühedâ" yani, "şehitler düzlüğü" ismi verilen bu savaştan sonra, İberya Müslümanları arasında baş gösteren iç çekişmelerle birlikte Avrupa içlerine yönelik fetihler de durmuş olacaktır.[36]

Endülüs Emevîleri Dönemi (756-1031)

Endülüs'te Müslümanlar iç çekişmelerle uğraşırken, Abbâsîler, Emevî hanedanına son verdikleri gibi, bununla da yetinmeyip, Emevîler'e karşı büyük bir katliama girişmişlerdir. Bu katliamdan kurtulabilenler arasında, Emevî halifesi Hişâm

ve Dimeşk'te oturan İslâm halîfeleri, Çin'den Fransa içlerindeki Galler ülkesine kadar uzanan bir imparatorluğa başkanlık ediyorlardı." Bknz. Philip K. Hitti, İslam Tarihi: Siyasi ve Kültürel, C. III. s, 789-790, Terc., Salih Tuğsuz, İstanbul, Boğaziçi Yay., 1980.

34 Hitti, A. g. e., s, 781.

35 Watt ve Cachia, A History of Islamic Spain, s, 26-27.

36 Hitti, A. g. e., s, 787-788.

bin Abdülmelik'in torunlarından Abdurrahman bin Muâviye de bulunuyordu. Bunun üzerine Abdurrahman bin Muâviye, 755 yılında Endülüs'e geçip, 756'de Kurtuba'ya (Córdoba) girerek, kendisini bağımsız emir ilân etmesiyle,[37] bir devir kapanırken, İslâm İberyasında Endülüs Emevîler dönemi (756-1031) başlar.

Endülüs Emevî Devletinin kurucusu ve ilk emiri olan Abdurrahman bin Muâviye veya I. Abdurrahman (756-788), öncelikli olarak iç karışıklıkları ve anlaşmazlıkları gidermeye çalışacak, ardından 778 yılında ülkenin kuzeydoğusundan Endülüs'e girerek Sarakusta'ya (Zaragoza) doğru ilerleyen Franklarla mücadeleye girişir. Franklar, ülkelerinde çıkan karışıklıkların da etkisiyle geri çekilmek zorunda kalmalarına rağmen, sonraki yıllarda, Hıristiyanlar tarafından ele geçirilen bazı şehirleri geri alınmaya çalışılırsa da muvaffak olunamaz. I. Abdurrahman vefat ettiğinde, yerine geçen I. Hişâm'a (788-796), gücü Abbâsîler ve Bizanslılar tarafından da kabûl edilen, Suriye-Emevî geleneklerine göre yönetilen bir devlet bırakmıştı.[38]

I. Hişâm (788-796), hükümdarlık döneminde, ülkenin kuzeyinde yer alan Hıristiyan krallıklarla savaşarak geçirir. Pireneler aşılarak, Sebtimâniye (Septimania) yeniden ele fethedilir. Onun devrinde, Endülüs'ün resmî mezhebi Mâlikîlik olmuş,[39] islâmın yayılışı hızlanmış ve yerli halktan ihtidâ edenlerin, yani müvelledlerin[40] sayısı artmaya başlamıştır. Bu

---

37 Özdemir, "Endülüs", s, 212.

38 Makki, "The Political History of Al-Andalus (92/711-897/1492)", s, 19; Özdemir, "Endülüs", s, 212.

39 Makki, "The Political History of Al-Andalus (92/711-897/1492)", s, 21.

40 Vizigot ve Hispano-Romanlardan oluşan karışım, nüfusun büyük bir bölümünü oluşturmaktaydı. Bunlar isteyerek İslâm'ın hâkimiyetini kabul ettiler. Büyük bir çoğunluğu, isteyerek Hıristiyanlığı bıraktı ve İslâm'ın hoşgörüsüne dahil oldu. Ayrıntılar için bknz. Joseph F. O'Callaghan, A History Of Medieval Spain, New York, Cornell University Press, s, 151, 1975; Özdemir, "Endülüs", s, 213.

devirde, ulemâya önem verildiğinden, bu sınıfın siyâsî hayattaki tesiri de hissedilir bir şekilde artmıştır.[41]

I. Hişâm'ın (788-796) vefatından sonra yerine oğlu I. Hakem (796-822) geçer. I. Hakem (796-822) devrinde, iç isyanlar patlak verir. Bu isyanlara, Berberîler ve

Arapların yanı sıra, yerli halktan ihtidâ eden çok sayıda insan da katılır. İsyanlar bastırılırsa da, bundan en çok istifade eden Franklar, 801 yılında Endülüs'ün en önemli sınır şehirlerinden biri olan Berşelûne'yi (Barcelona) ele geçirirler.[42]

I. Hakem'den (796-822) sonra tahta oğlu II. Abdurrahman (822-852) geçer. II. Abdurrahman devri, iç karışıklıkların nisbeten daha az olması, olanların da ustalıkla çözümlenmesi sayesinde, emirliğin en parlak yılları olur. Bu dönemde Endülüs'ü en fazla meşgûl eden hadise, Norman (Viking) saldırılarıdır.[43] II. Abdurrahman (822-852), 844 yılında denizden saldırıya geçen Normanlar'ı (Vikingler) geri püskürtmeyi başarır. Bizans İmparatoru Theophilos'un elçi göndererek, diplomatik ilişki kurmak istemesi de, bu dönemdeki önemli siyasî başarılarından biri olarak kayda geçer. Bu sebeple II. Abdurrahman dönemi (822-852), Endülüs tarihinde "eyyâmü'l-arûs" (düğün günleri) olarak anılacaktır.[44]

II. Abdurrahman'ın vefatından sonra yerine geçen oğlu Muhammed'in (852-886) emirliğinin ilk dönemlerinde ülkede istikrar devam eder. Bu arada Kuzeyde yer alan İspanyol krallıklarına karşı bir dizi başarılı sefer tertip edilirse de, iktidarının son on beş yılında düzen bozulmaya başlar. Yerli halktan ihtidâ edenler, Berberîler ve Araplar, merkezî idareye karşı isyan ederler. İsyanların şiddeti, ondan sonra gelen

41 Makki, "The Political History of Al-Andalus (92/711-897/1492)", s, 21; Özdemir, "Endülüs", s, 213.

42 Hitti, A.g.e., s, 808; Watt ve Cachia, A History of Islamic Spain, s,33-34.

43 Özdemir, "Endülüs", s, 213.

44 Özdemir, "Endülüs", s, 213.

Münzir (886-888) ve Abdullah (888-912) dönemlerinde daha da artarak devam eder.[45] Bu döneme, "büyük fitne dönemi"[46] ismi verilmiştir. Bu süre zarfında, ülke hem siyâsî hem de sosyal açıdan parçalanmaya başlar. Bu dönemde şeklî olarak merkezi otoriteye bağlı, fakat bağımsız olarak hareket eden yirmiyi aşkın küçük devlet ortaya çıkmıştır.

Endülüs, içine düştüğü bu bunalımı, Abdullah'ın yerine tahta geçen torunu III. Abdurrahman (912-961) zamanında aşabilecektir. III. Abdurrahman, iç isyanları bastırarak, merkezî idareyi kuvvetlendirir. Bu dönemde yapılan seferler sayesinde, Hıristiyan krallıklar itaat altına alınarak, vergiye bağlanır.[47] III. Abdurrahman, Afrika'da hızla yayılmakta olan Şiî Fâtımîler ile mücadele edebilmek ve kurduğu siyasî birliği devam ettirebilmek için, 929 yılında kendisini halife ilân eder. Kuzey Afrika'da bulunan bazı büyük Berberî kabileleri ile işbirliğine[48] giderek, nüfuzunu Mağrib içlerine kadar genişletir. Kuzeyde yeralan İspanyol krallıkları ile giriştiği mücadele sonunda, Léon (Leon) ve Pamplona (Benblûne) krallıklarını vergiye bağlayarak, onları himayesi altına alır.[49] Halifenin başarılarından haberdar olan Germen ve Bizans imparatorları elçiler göndererek, kendisiyle siyâsî ilişkiler kurmak isterler.

III. Abdurrahman'ın 961 yılındaki vefatı üzerine, yerine oğlu II. Hakem (961-976) geçer. Babasının devrinde sağlanan iç istikrarla, dış siyâsetteki başarıları devam ettiren II. Hakem, döneminin en önemli özelliği, ilim ve sanat alanındaki yaşanan gelişmelerdir.

---

45 Ayrıntılar için bknz. Makki, "The Political History of Al-Andalus (92/711-897/1492)", s, 34; Özdemir, "Endülüs", s, 213.

46 Daha fazla bilgi edinmek için bknz. Özdemir, Endülüs Müslümanları: Siyasi Tarih, s, 79-87.

47 Hitti, A. g. e., s, 824-826; Watt ve Cachia, A History of Islamic Spain, s, 39-41.

48 Watt ve Cachia, A. g. e., s, 43-46.

49 Makki, A. g. e., s, 37.

II. Hakem'in vefat etmesinin ardından, yerine çocuk yaşta olan oğlu II. Hişâm (976-1009, 1010-1013) geçtiğinde, bu durumdan yararlanmak isteyen Hâcib İbn Ebû Âmir ile, iki oğlu Abdülmelik ve Abdurrahman, iktidarı ele geçirerek, Âmirîler olarak bilinen yeni bir dönem başlatırlar.[50] Hâcib İbn Ebû Âmir ve kendisinden sonra Hâcib olan oğlu Abdülmelik dönemleri siyâsî yönden oldukça başarılı yıllardır. Ancak 1008'de Abdülmelik'in yerine kardeşi Abdurrahman'ın geçişiyle, Endülüs'te istikrar tekrar bozulmaya başlar. Abdurrahman'ın hırslı tutumu ve II. Hişâm'a kendisini veliaht olarak seçtirip, bunu ülkenin her yanına duyurması, bu aileye kızgın olan Sakālibe[51] ile Emevî hanedanı taraftarlarını harekete geçirir.[52] Genel bir isyana dönüşen bu hadiseler sonucunda, Âmirîler ve onlara bağlı olan devlet adamlarının ikamet ettiği Medînet'üz zâhire yağmalanarak, Abdurrahman öldürülür, II. Hişâm ortadan kaybolur ve bunun ardısıra II. Muhammed, Süleyman ve IV. Abdurrahman tahta geçerlerse de, hiçbiri bu iç karışıklığı önlemeye muvaffak olamaz.

1016 yılında Şiî Hammûdîler, Kurtuba (Córdoba) şehrini ve tahtı ele geçirmelerine rağmen, onlar da bu kargaşanın önüne geçemedikleri gibi, 1022'de halk tarafından Kurtuba'dan sürülürler. İç kargaşanın devam ettiği yedi yıl boyunca Emevî hanedanına mensup olanlar arasındaki taht kavgaları devam eder. Bu durum karşısında sabrı iyice taşan Kurtuba'nın ileri gelenleriyle, halk, halifeliği lağvederek, Emevî hanedanına mensup olanları sürgüne gönderip, idareyi eşraftan oluşan bir

---

50 Hitti, A. g. e., s, 841-842; Özdemir, "Endülüs", s, 213; Watt ve Cachia, A. g. e., s, 82.

51 Sakālibe, Slav, Frank, Germen ve diğer Avrupa kökenli kölelerden oluşmaktaydı. Özellikle III. Abdurrahman döneminde bunların çoğu orduya ve saray görevlerine alınmıştı. 16.yy. sonuna kadar Müslüman nüfusun mühim bir unsuru haline gelmişlerdir. Daha teferruatlı bilgi için bknz. O'Callaghan, A History Of Medieval Spain, s,152; Watt ve Cachia, A. g. e., s, 57.

52 Özdemir, "Endülüs", s, 214; Watt ve Cachia, A. g. e., s, 84.

şûranın üstlenmesine karar verir.[53] Böylece Endülüs Emevî Devleti yıkılıp, yerine 1031'de irili ufaklı birçok devletçiğin kurulduğu "Tavâifu'l-Mülûk" (beylikler dönemi) olarak bilinen yeni bir dönem başlar.

Tavâifu'l-Mülûk Dönemi (1031-1090)

Bu dönemde, çok fazla sayıda küçük şehir devletleri kurulmuştur. Endülüs'te Emevî Devleti yıkıldıktan sonra, Kurtuba (Córdoba) dışındaki şehirlerde yaşamakta olan nüfuzlu aileler bağımsızlıklarını ilân ederler. Bunlardan önde gelenleri; Gırnata'da (Granada) Zîrîler, Tuleytula'da (Toledo) Zünnûnîler, İşbiliye (Sevilla) ve civarında Abbâdîler, Sağrüla'lâ bölgesinde Tücîbîler ve Hûdîler, Batalyevs (Badajoz) ve civarında bulunan Eftasîler'dir.

Bu döneme damgasını vuran gelişmeler, küçük şehir devletleri arasındaki siyâsî çekişmeler ve kanlı mücadelelerdir. Bu durum, İber yarımadasında Müslümanların gittikçe zayıflamalarına, Hıristiyanlarınsa "yeniden fetih" (reconquista) hareketini gerçekleştirebilmeleri için güç kazanmalarına yol açacaktır. Nitekim, 1057 yılında Kastilya kralı I. Fernando, Batelyevs'e (Badajoz) saldırarak önce Eftasîler'i, ardısıra 1062'de Tuleytula'daki (Toledo) Zünnûnîler ile İşbiliye (Sevilla) ve civarında hüküm süren Abbâdîler'i yenerek, ağır haraca bağlar.[54] 1085 yılında Kastilya kralı VI. Alfonso, Müslümanların ikinci büyük şehri olan Tuleytula'yı da işgal eder. Ancak bu gelişmelerden sonra Müslümanlar, "yeniden fetih" (reconquista) hareketinin ciddiyetini kavrayarak, gelecekten endişe duymaya başlarlar. Bunun üzerine Kuzey Afrika'da hüküm süren Murâbıtlar'ın hükümdarı Yusuf bin Taşfîn'den istenen yardımla, bundan sonra Endülüs'te Murâbıtlar dönemi başlamış olur.

53 Özdemir, "Endülüs", s, 214; Hitti, İslam Tarihi: Siyasi ve Kültürel, s, 848;Watt ve Cachia, A History of Islamic Spain, s, 84-85.

54 Özdemir, "Endülüs", s, 214; Watt ve Cachia,A History of Islamic Spain, s, 93.

Murâbıtlar Dönemi (1090-1147)

Endülüs Müslümanlarının isteği üzerine Abbâdî Emîri Mu'temed-Alellah, Kuzey Afrikadaki Murâbıt hükümdarı Yusuf bin Taşfîn'den yardım talep eder. Yusuf bin Taşfîn, Endülüs'e geçip, Kastilya Kralı VI. Alfonso'yu 1086'da Zellâka meydan savaşında ağır bir yenilgiye uğratarak,[55] bu zafer neticesinde, güneye doğru yayılan Hıristiyan ilerleyişini bir müddet durdurmuş olur. Ancak, Yusuf bin Taşfîn'in Kuzey Afrika'ya geri dönmesi üzerine Endülüs'te iç karışıklıklar yeniden başlar ve Hıristiyan güçler tekrar hücuma geçerler. Bunun üzerine Yusuf bin Taşfîn tekrar Endülüs'e geçerek, burayı Murâbıtlar'a bağlı bir vilâyet haline getirir. Murâbıtların Endülüs'te yaklaşık altmış yıl süren hâkimiyetlerinin ilk yirmi beş yılı ülkede huzur ve sükûn içinde geçerse de, daha sonraki yıllarda yeniden baş gösteren iç karışıklıklarla, bu arada Kuzey Afrika'da meydana gelen önemli iç meselelerin üst üste gelmesi, hem Afrika'da hem de Endülüs'te Murâbıtların zayıflayıp, 1147 yılında yıkılmasıyla son bulur.[56]

Murâbıtlar'ın 1147'de yıkılmasıyla, Endülüs'ün siyâsî birliği yeniden bozulmuş, böylece ülke, Hıristiyan saldırılarına açık hale gelmiştir.[57] Bundan istifade eden Kastilya Krallığı, bir haçlı ordusu meydana getirip, saldırıya geçerek, 1147 yılında El-Meriyye'yi (Almería), Katalonya Kontluğu ise 1148 yılında Turtuşa'yı (Tortosa) ve 1149 yılında da Lâride'yi (Lérida) ele geçirir. Endülüs sürekli toprak kayıplarıyla, siyâsî çalkantılarla bağuşurken, bu defa yardımına yine bir Kuzey Afrika devleti olan Muvahhidler yetişecektir.

---

55 José Luis Martínez Sanz, Los Árabes en España: Vida y Costumbres en La Antigüedad. Vida y Costumbres en Al-Ándalus, Madrid, Edimat Libros, 2007, s, 32.; Makki, "The Political History of Al-Andalus (92/711-897/1492)", s, 54.

56 Özdemir, "Endülüs", s, 215.

57 Hitti, İslam Tarihi "Siyasi ve Kültürel", s, 863-864; Watt ve Cachia, A History of Islamic Spain, s, 97-98.

Muvahhidler Dönemi (1147-1229)

Ebû Yusuf el-Mansûr öncelikli olarak, Kurtuba (Córdoba), İşbiliye (Sevilla), Şilb (Silves) ve Batelyevs (Badajoz) gibi şehirleri kontrolü altına aldıktan sonra, Benî Gāniye'yi yenerek, Balear adalarını fetheder. Ardından 1172'de Kastilya Krallığı himayesindeki Muhammed bin Sa'd'ı mağlûp ederek, Gırnata (Granada), Mürsiye (Murcia), Belensiye (Valencia), Ceyy**ân** **(**Jaén), Vâdî Âş (Guadix), Karmûne (Carmona) ve Beyyâse (Baeza) şehirlerini ele geçirir.

Ebû Yusuf el-Mansûr ordusuyla beraber Kuzey Afrika'ya geri döner dönmez, bunu fırsat bilen Haçlılar, 1189'da Şilb'i (Silves) işgal ederler. Aynı yıl Kastilya kralı VIII. Alfonso da İşbiliye ve Kurtuba'nın kuzeyinde bulunan bazı yerleri zaptederler.[58]

Bu gelişmeler üzerine Ebû Yusuf el-Mansûr, yeniden Endülüs'e geçerek, 19 Temmuz 1195'da Kastilya, Aragon ve Portekizlilerden oluşan Kastilya kralı VIII. Alfonso liderliğindeki Haçlı ordusunu Erek'de (Alarcos) büyük bir bozguna uğratarak, bundan bir yıl sonra Tuleytula (Toledo) şehrinde bulunan birçok kaleyi zapteder. 1197 yılında Kastilya üzerine yeni bir sefer düzenleyerek, Talavera, Tuleytula, Makeda (Maqueda), Uriliye (Oreja) ve Madrid şehirlerini ele geçirir. Ebû Yusuf el-Mansûr, 1199 yılında vefat ettiğinde, yerine oğlu Muhammed el- Nâsır geçer.

Erek (Alarcos) hezimetinden sonra, Müslümanların ilerleyişini durdurmak için Papa III. Innocent'in çağrısı üzerine Kastilya kralı VIII. Alfonso ve başpiskopos Rodrigo Jiménez de Rada, Aragon, Leon, Navarra (Nebre), Portekiz ve Fransız kuvvetlerinden müteşekkil yeni bir Haçlı ittifakı oluşturarak, 16 Temmuz 1212'de harekete geçip, İkab (Las Navas de Tolo-

58 Makki, "The Political History of Al-Andalus (92/711-897/1492)", s, 74; Özdemir, "Endülüs", s, 215.

sa) muharebesinde[59] ezici bir galibiyet elde ederler.[60]

Muvahhidlere karşı 1227 yılından itibaren iç isyanlar başlar. 1230 yılında Kastilya ve Leon Krallıklarını birleştiren III. Fernando ile Aragon kralı I. Jaime, Endülüs'ün içinde bulunduğu zor durumu çok iyi değerlendirdirip, hızlı bir şekilde istilâya girişirler. Aragon kralı I. Jaime 1229 ve 1237 yılları arasında Balear adalarını, 1238 yılında Belensiye'yi (Valencia), 1244'te Dâniye'yi (Denia), 1246 yılında Şâtıbe (Jativa) ile beraber bazı küçük şehirleri ele geçirirken, Kastilya ve Leon kralı III. Fernando, 1236 yılında Kurtuba'yı (Córdoba), 1246'da ise Ceyy**ân** **(**Jaén) ve Arcûne'yi (Arjona) hâkimiyeti altına alır. Bunun yanında Portekizliler de 1242 yılında Şilb'i (Silves), 1250'de Şenterîn (Santarem)ve Garb'ı (Algarve) işgâl etmişlerdir.[61]

Gırnata Benî Ahmer Emirliği (Nasrîler) (1238-1492) Dönemi

Hıristiyan krallıkların gerçekleştirmiş oldukları bu büyük istilâ hareketinden sadece Muhammed bin Yûsuf bin Nasr tarafından Gırnata'da (Granada) kurulan ve Endülüs'ün güneydoğusundaki İlbîre'den (Elvira) Rûnde'ye (Ronda) kadar uzanan dar bir sahil şeridi üzerinde hüküm süren Benî Ahmer Emirliği (Nasrîler) kalmıştır. Müslümanların elinde kalan bu topraklar, ancak eskisinin onda biri kadardır.[62] Bu devlet, iki buçuk yüzyıl gibi uzunca bir süre bütün zor şartlara rağmen tarih sahnesinde kalmayı başaracaktır. Zira, Gırnata emirleri dış ilişkilerde takip ettikleri siyâset sayesinde, bir yandan Hıristiyan krallıkları karşılarına almamaya dikkât ederken, diğer yandan da Hıristi-

59 Ayrıntıları için bkz. Ambrosio Huici Miranda, Las Grandes Batallas De La Reconquista Durante Las Invasiones Africanas: Almoravides, Almohades y Benimerines, Madrid,Instituto de Estudios Africanos Consejo Sperior de Investigaciones Cientificas, 1956, s, 219-250.

60 Makki, "The Political History of Al-Andalus (92/711-897/1492)", s, 75.

61 Özdemir, "Endülüs", s, 215-216.

62 Makki, "The Political History of Al-Andalus (92/711-897/1492)", s, 77.

yanlardan gelebilecek tehlikelere karşı Kuzey Afrikada hüküm süren Merînîler ile olan ilişkilerini sağlam tutacaklardır.

Benî Ahmer Emirliği, 1410 yılında Kastilya hükümdarı II. Juan (1406-1454)[63] zamanında Antequera şehrinin beş ay süren muhasara sonunda elden çıkması ve 1431'de yine II. Juan'ın (1406-1454) komutanı Alvaro de Luna tarafından el-Sahara (La Higueruela) savaşında hezimete uğratılmaları haricinde, 1462 yılına kadar istikrarlı sayılabilecek bir dönem geçirir. 1462 yılında Kastilya hükümdarı II. Juan'ın (1406-1454) oğlu IV. Enrique döneminde (1454-1474) Müslümanların Kuzey Afrika ile bağlantı kurdukları yer Cebelitârık zaptedilir.

İber yarımadasında uzun zamandır İspanyolların hasretini çektikleri "yeniden fetih" (reconquista) hareketi yeniden hız kazanır. Kastilya prensesi Isabel (1474-1504) ve Aragon prensi Fernando'nun (1479-1516), 19 Ekim 1469 tarihinde evlenmeleriyle, birleşik bir imparatorluğun temelleri atılmıştır. 1474 yılında Isabel'in ağabeyi IV. Enrique'nin (1454-1474) ölümü üzerine I. Isabel Kastilya kraliçesi olmasıyla, 1479 yılında II. Juan'ın ölümü üzerine II. Fernando'nun Aragon kralı seçilmesi, iki krallığın[64] birleşme yollarını açıyordu. Böylece siyâsî ve askerî birliği sağlayan Hıristiyanlar, Müslümanlara karşı hücumlarını daha da şiddetlendireceklerdir.

İşgâller devam ederken, iç karışıklıklar yüzünden düzen oldukça bozulmuştur. Meselâ, 1474 yılında Ebu'l-Hasan Ali, babası Sultan Sa'd bin Muhammed bin Yusuf'a karşı ayaklanıp,[65] babasını yenerek, tahta geçmişti. Ancak, ez-zağal

---

63 Kendisi bu sırada henüz iki aylık bebek olduğu için amcası Fernando'nun gerçekleştirdiği bu muhasara sonucunda en iyi savunulan yerlerden biri olan Antequera şehri düşmüş ve hatta bu zafer Fernando'ya yeni bir lâkap kazandırmıştır. Bkz. Makki, "The Political History of Al-Andalus (92/711-897/1492)", s, 77.

64 1494 yılında Papa VI. Alexander, Isabel ve Fernando'ya Katolik krallar (los Reyes Católicos) ünvanını vermiştir.

65 Makki, "The Political History of Al-Andalus (92/711-897/1492)", s, 83.

(kahraman, yiğit) lâkabı ile tanınan kardeşi Ebu Abdullah Muhammed'in taraftarları, Ebu'l-Hasan Ali'ye karşı Mâleka'da (Málaga) ayaklanmışlardı. Ebu'l-Hasan Ali, bu ayaklanmaları bastırır. Ebu'l-Hasan Ali, 1482 yılında Levşe (Loja) muharebesi dönüşünde, oğlu Ebu Abdullah'ın isyanıyla karşılaşır. Ebu Abdullah, babasını tahttan indirip, XI. Muhammed olarak tahta geçerken, Ebu'l-Hasan Ali, kardeşi Ebu Abdullah Muhammed'in idaresindeki Mâleka (Malaga) şehrine sığınır.

Aragon kralı II. Fernando, Endülüs'ü güneyden muhasara edebilmek için, Mâleka'yı ele geçirmek istiyordu. 1483 yılının Mart ayında Mâleka dağları yakınlarında, Şarkiyye (Ajarquía) denilen yerde, Ebu'l-Hasan Ali ve kardeşi Ebu Abdullah Muhammed'in birlikleri, Hıristiyanları ağır bir hezimete uğrattığında, Ebu Abdullah, babası ve amcasının kazandığı zaferlerin etkisiyle 1484 yılında Kurtuba (Córdoba) üzerine sefere çıkar. Birkaç muharebede galip gelirse de, el-Yusina (Lucena) şehri civarında yapılan savaşta yenilgiye uğrayarak, Hıristiyanlar tarafından esir edilir. Kral Fernando, Ebu Abdullah'ı çıkarmayı düşündüğü iç savaş için maşa olarak kullanmak istediğinden,[66] onu serbest bırakıp, Vâdî Âş (Guadix) emiri olarak tayin eder. Ancak Hıristiyanlar, bunun karşılığında Ebu Abdullah'a birtakım ağır şartları[67] kabul ettirirler.

Ebu Abdullah'ın babası Ebu'l-Hasan Ali tahttan feragat edip, yerini kardeşi Ebu Abdullah Muhammed'e (ez-zağal)

---

66 Makki, "The Political History of Al-Andalus (92/711-897/1492)", s, 83; İsmail Yiğit, Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi: Endülüs (Gırnata)-Beni Ahmer Devleti ve Kuzey Afrika İslam Devletleri, Cilt: IX, İstanbul, Kayıhan Yayınevi, 1995, s, 66.

67 Ebu Abdullah, kral Fernando ve kraliçe Isabel'in hakimiyetini tanıyacak, onlara yıllık 12 bin altın vergi ödeyecek, Gırnata'yı ele geçirdiğinde hemen oradaki Hıristiyan esirlerden 400 tanesini serbest bırakacak, iyi niyetini ve itaatteki samimiyetini göstermek için emirler ve devlet ricalinin oğullarından bir grubu kendi oğlu ile birlikte Kastilya sarayında rehin bırakacaktı. Bkz. Yiğit, Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi, s, 67.

bırakır. Yâni, Ebu Abdullah'ın karşısında rakip olarak amcası bulunmaktadır. Amcasıyla aralarında devam eden iç savaş, Katolik kralların işini bir hayli kolaylaştırmış olduğundan, 1485'de Rûnde (Ronda), 1486'da Muklîn (Moclín), 1487'de Levşe (Loja), Beleş Mâleka (Vélez Malaga) şehirleri teker teker elden çıkar.

Ebu Abdullah, Kastilya kuvvetlerinin de yardımıyla 1486'da Gırnata'da (Granada) bulunan Elbeyyâzin (Albaicín) havalisini kontrolü altına alır, ancak daha sonra hatasını anlayıp, amcası Ebu Abdullah Muhammed'e (ez-zağal) Kastilya kuvvetlerine karşı birleşme teklifinde bulunur. Daha sonra Levşe, Muklîn, Munfarîd (Montefrío) ve Kulumîra (Colomera) şehirlerini fetheder. Bu sırada Kastilya kraliçesi I. Isabel tarafından esir alınıp,[68] anlaşmaya varılarak, serbest bırakılır.

Hıristiyanlar, 1487 yılında Ebu Abdullah Muhammed'in (ez-zağal) idaresi altındaki topraklara göz dikmişlerdir. Mâleka'nın (Malaga) muhasarası dört ay sürer ve sonunda elden çıkar. Buna müteakip Eşkur (Huescar), Bire (Vera) ve 1489'da ise El-Meriyye (Almería) şehirleri de kaybedilir. 1490'da Endülüs Müslümanlarının elinde sadece Gırnata (Granada) şehri kalmıştır. Katolik krallar, Ebu Abdullah'tan Gırnata şehrini kendilerine teslim etmesini isteyip, talepleri yerine getirilmediğinde, şehrin karadan ve denizden dışarıyla olan irtibatını kesip, muhasara başlatırlar. İki taraf arasında şehrin surlarının dışında şiddetli çarpışmalardan sonra, Ebu Abdullah'ın ordusunun yaptığı savunma neticesinde, 1490 yılı Temmuz ayında Hristiyan orduları geri çekilmek zorunda kalır.[69]

Hıristiyan ittifakı, 1491 yılı baharında yeniden Gırnata şehrine doğru harekete geçip, kalabalık bir ordu ile şehri yeniden muhasara altına alır. Kuşatmanın kış aylarına kadar uzama ihtimali düşünerek, şehrin güneybatısında yer alan Şenil

68 Makki, "The Political History of Al-Andalus (92/711-897/1492)", s, 84.

69 Yiğit, Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi, s, 70.

nehri kıyısında karargâh kurma çalışmalarına başlar. Kastilya kraliçesi I. Isabel, bu yeni karargâha, Santa Fé (kutsal iman) ismini verecektir.

Muhasaranın şiddeti artıp, halkın dış dünya ile irtibatı iyice kesildiğinde, Katolik krallar, Müslümanların açlığa dayanamayıp, teslim olmalarını hızlandırmak için, şehrin civarındaki bahçeleri de talan ederler. Buna rağmen Müslümanlar, kış mevsimine kadar direnirler. Müslümanların içinde bulundukları zor şartları İsmail Yiğit, konu hakkında yapmış olduğu çalışmasında tarihçi Mekkarî'den şöyle nakleder:

"Kış mevsiminin gelmesiyle bastıran aşırı soğuklar ve şiddetli bir şekilde yağan kar ile birlikte, şehrin dışarı ile bütün giriş-çıkışları kapanmış oldu. Şehirde yiyecek maddeleri iyice azaldı. Bu yüzden fiyatlar son derece arttı ve sefalet yaygın bir hâl aldı. Bu kuşatma esnasında düşman, şehir surları dışında kalan her tarafı, bir karış yer bırakmaksızın işgal altına almış, Müslümanlara ekin ekip mahsul yetiştirme imkânı bırakmamıştı. Şartlar, gün geçtikçe daha kötüye gidiyordu. Bu sırada hicrî 897 yılının başlarıydı. Düşman, Müslümanları aç bırakarak, savaşsız teslim olmalarını sağlamak arzusunu taşıyordu. Halktan pek çoğu, açık yüzünden Büşşerat bölgesine kaçmıştı. Neticede safer ayı girdiğinde, içinde bulunulan sıkıntı ve sefâlet en yüksek noktasına ulaşmıştı."[70]

1491 yılı Kasım ayında başlayan görüşmeler neticesinde Müslümanlar, teslim olmaya karar verirler. Yapılan görüşmelerde Müslümanların tâbi olacağı şartlar belirlenmişti. Bu şartlardan bazıları şunları içeriyordu:[71]

---

70 A. g. y., A. g. e., s, 72.

71 Antlaşmanın diğer maddeleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Harvey, Islamic Spain, 1250 to 1500, s, 314-321; Janer, Condición social de los Moriscos de España, s,18-19; Sahibzade Masud Khan, History Of Muslim Spain, Lahor,Publishers Emporium, (t. y.), s, 394-395; Henry Charles Lea, A History of the Inquisition of Spain, Book 8, 3. Baskı, Macmillan, 1907 (Çevrimiçi) http://libro.uca.edu, 4 Hazi-

1) Bütün Müslümanların can, aile ve mal güvenliği tanınacak, Müslümanlar bulundukları şehirde ve oturdukları evde bırakılacak, onların mal ve mülklerine dokunulmayacaktır.

2) Gırnata halkı, önceden olduğu gibi kendi şeriatlarına göre yaşayacaklar, onlar hakkında sadece kendi dinlerinin hükümleri tatbik edilecektir.

3) Müslümanların ve Yahudilerin başına önceden sultanları tarafından tayin edildiği gibi, Müslümanlar için bir Müslüman, Yahudiler için ise bir Yahudi idareci tayin edilecektir.

4) Mescidlere ve mescidlerin vakıf gelirlerine müdahale edilmeyecektir.

5) Müslüman halk, asla Hristiyan olmaya zorlanmayacaktır.

6) Hıristiyan bir kadın veya erkek Müslüman olursa, onun peşi bırakılacaktır.

7) Bir Müslüman ile evlenen Hıristiyan kadın, Müslüman olduğu takdirde eski dinine dönmeye zorlanmayacaktır.

8) Hıristiyanlar, izinsiz olarak Müslümanların evlerine girmeyecekler ve onların mallarını haksız yere almayacaklardır.

9) Endülüs'ten üç yıl içinde ayrılmak isteyenler, yanlarına değerli eşyalarını alıp, sadece geçiş ücreti ödeyerek, devlete ait gemilerle taşınacaklardır. Ancak üç yıldan sonra ayrılmak isteyenler, geçiş ücretine ilâve olarak, mallarının onda birini de ödeyerek ayrılabileceklerdir.

10) Hıristiyanlar, Müslümanların ibadet yerlerine girmeyeceklerdir.

11) Hıristiyanlar, Müslümanların bahçe ve avlu duvarlarına tırmanarak, onların evlerinin içini gözetlemeyeceklerdir.

---

ran 2011, s, 317-318; Ahmad Thomson, Blood On The Cross: Islam In Spain In The Light Of Christian Persecution Through The Ages, Londra, Taha Publishers Ltd., 1989, s, 249-251; Yiğit, Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi, s, 72-74.

12) Müslümanlar, Hıristiyanlara ait beldelerde, can ve mallarından emin bir şekilde serbestçe dolaşabileceklerdir. Bu seyahatleri esnasında üzerlerinde dinî kimliklerini gösteren bir işaret taşımak zorunda olmayacaklardır.

13) Ezan okuyana, namaz kılana, oruç tutana veya diğer ibadetlerini yerine getirenlere engel olunmayacaktır. Onlara gülen veya onlarla alay edenler cezalandırılacaklardır.

14) Bu yıldan itibaren üç yıl boyunca Müslümanlar vergi ödemeyecektir. Bundan sonra da, eskiden hangi miktarda vergi ödemişlerse, yine aynı miktarı ödemeye devam edeceklerdir.

15) Müslüman tüccarlar, üzerlerine düşen vergiyi ödedikleri sürece, İspanya'da veya İspanya dışında serbest ticaret yapabileceklerdir.

Katolik krallar, antlaşmada belirtildiği şekilde, 2 Ocak 1492 tarihinde Benî Ahmer (Nasrîler) Emirliğinin (1238-1492) başkenti olan Gırnata'ya (Granada) girdiklerinde, yaklaşık sekiz yüzyıl kadar süren İslâm hakimiyeti de sona ermiş oluyordu.

Birinci Bölüm

Endülüs Müslümanları Engizisyon ve Kraliyet

Yeniden Fetih (reconquısta) Sürecinin Gelişimi

Müslümanların İber yarımadasının fethini başlattıkları 19 Temmuz 711 tarihinden yedi yıl sonra, 718'de Endülüs'ün kuzey kıyısındaki dağlarda bulunan Covadonga mağaralarında Pelayo öncülüğünde başlatılan İspanyol yeniden fetih (reconquista)[72] hareketinin askerî hedefi, Gırnata'nın (Granada)1492 yılında ele geçirilmesi ile sonuçlanmıştı. Bu durum, İspanyadaki Müslüman nüfuzun tamamen sona erdiği anlamını taşımamakla beraber, onları azınlık statüsüne sokuyordu. Bu tarihte Müslümanlar, Yahudiler gibi ülkeyi derhal terk etmek zorunda bırakılmamışlardı.

Müslümanlar, ilk defa Kastilya ve Leon kralı VI. Alfonso'nun 29 Mayıs 1085 tarihinde Tuleytula'yı (Toledo) işgal etmesiyle, Hıristiyan hâkimiyeti altında yaşamak zorunda bırakılmışlardı. Endülüs'ün en önemli ikinci büyük şehri olan Tuleytula'nın işgali, yeniden fetih (reconquista) hareketinin temellerinin sağlam atıldığını gösteriyordu. 1118 yılında Sarakusta (Zara-

72 İspanyol edebiyatında, yeniden fetih (reconquista) hareketini anlatan "Poema del Cid" ismini taşıyan ve yazarı belli olmayan, aşırı milliyetçi duygularla 12. yüzyılın ortalarında yazılmış destansı bir şiir bulunmaktadır. Bu eser, hayatını Müslümanlara karşı gerçekleştirilen İspanyol yeniden fetih (reconquista) hareketine adamış efsanevi kahraman El Cid (Rodrigo Diaz de Vivar)'in ağzından olayları anlatmaktadır.

goza), 1148'de Turtuşa (Tortosa) ve Lâride (Lérida), 1170 yılında da Tarvil (Teruel) şehirleri kaybedilmişti. 16 Temmuz 1212 tarihindeki İkab (Las Navas de Tolosa) muharebesinde Hıristiyanlar ezici bir galibiyet elde etmişler, 1230'da Kastilya ve Leon Krallıklarının yeniden birleşmesiyle, saldırıların şiddeti artarak devam etmişti. 30 Haziran 1236'da Endülüs'ün hem başşehri, hem de önemli bir medeniyet merkezi kabûl edilen Kurtuba'nın (Córdoba) nihayet Müslümanların elinden çıkmasının ardından, 1238 yılında Belensiye (Valencia), 1248'de İşbiliye (Sevilla) ve 1304'de Mürsiye (Murcia) gibi önemli şehirlerin kaybı takibetti.

Hıristiyan işgalleri belli aralıklarla birbirini takip etmiş, Gırnata'nın (Granada) ele geçirilip, yeniden fetih (reconquista) aşamasının tamamlanmasına yakın, 1485'de Rûnde (Ronda), 1486'da Muklîn (Moclín), 1487'de Beleş Mâleka (Vélez Malaga) ve Mâleka (Málaga), 1489'da ise El-Meriyye (Almería) şehirleri tek tek kaybedilen topraklar arasına girmişti.

Bu işgallerden sonra Müslümanların bir kısmı önce, Hıristiyanlar tarafından işgal edilmemiş Endülüs şehirlerine yerleşmeye başlamış, ancak Endülüs'ün tamamen işgâli üzerine, bunlardan bir kısmı Hıristiyan hâkimiyeti altında yaşamaktansa, Kuzey Afrika'ya göç etmeyi seçmişlerdir. Göç edenler, genelde şehrin ileri gelen ailelerine mensup ve ulemâ sınıfına mensup insanlardı. Ancak göç edenlerin dışındaki büyük bir çoğunluk, kendi topraklarında kalmayı tercih etmişlerdir. Hıristiyan hâkimiyeti altında yaşamaya başlayan bu Müslümanlara müdeccen (mudéjar) ismi verilmiştir. Bu durumda, yapılan antlaşmalarda kendilerine verilen can ve mal güvenliği ile, din, örf ve adet serbestliği teminatının etkisi oldukça önemliydi. Bu teminat, daha önceki yıllarda da birçok Endülüs şehri işgal edilirken de verilmiş ve Müslümanlara kendi topraklarında kalma hakkı tanınmıştı. Ancak antlaşmalarda zaman zaman ihlaller yapılmış ve Benî Ahmer (Nasrî Hanedanı) Emirliğinin (1238-1492) başkenti olan Gırnata şehri teslim

alınırken yapılan antlaşmanın hükümlerine sadece 1497 yılına kadar riayet edilmiş,[73] bu tarihten sonra bazı kısıtlamalarla başlayan uygulamlar, daha sonra zorla din değiştirme, zulüm, işkence ve nihayetinde ülkeden kovulmaya kadar gitmiştir.

Kraliyet nezdinde yeniden fetih (reconquista) hareketinin, İber yarımadasında uzun zamandır hasret çekilen siyâsî,[74] askerî ve dinî birliği sağlayacağına inanılıyordu. Aslında Kastilya prensesi Isabel (1474-1504) ve Aragon prensi Fernando'nun (1479-1516), 19 Ekim 1469 tarihinde evlenmeleriyle birleşik bir imparatorluğun temelleri atılmıştı. 1474 yılında Isabel'in ağabeyi IV. Enrique'nin (1454-1474) ölümü üzerine Kastilya kraliçesi olması, 1479 yılında Fernando'nun babası II. Juan'ın ölümü üzerine Aragon kralı seçilmesiyle iki krallık birleşmişti. Ancak tek yönetim altında birleşmelerine rağmen, tek bir devlet olmaya yanaşmamışlardır. Gerek Isabel, gerekse Fernando dışarıda kendi plânlarına göre hareket ediyorlardı. Başka bir deyişle, tek bir kraliyet ailesinin var ol-

---

73 Hâlbuki Isabel ve Fernando, Müslüman halkın kendilerine tanınan hakların geri alınacağından şüphe ettikleri zaman, 29 Kasım 1492'de Allah'a yemin ederek, bütün Müslümanların inanç, çalışma ve ticaret yapma serbestliğine sahip olduklarını söylemişlerdi. Müslümanların kraliyetin hür tebası olduklarını ve yine kendi dinlerini serbestçe yaşayabileceklerini belirtmişlerdi. Bunun için bkz.Michael Geddes, The History of the Expulsion of the Moriscoes, or Mahometans of the Moorish Race, out of Spain, in the Reign of Philip III, Londra, 1709,(Çevrimiçi)http://www.hailandfire.com/library_books_Geddes_MiscellaneousTracts1709.html, 7 Mart 2012, s, 5; Thomson, Blood On The Cross: Islam In Spain In The Light Of Christian Persecution Through The Ages, s, 252.

74 Her ne kadar reconquista sonucunda müşterek siyasî, askerî ve dinî kararlar alınması gerekiyorsa da, her iki hükümdarın kendi krallıklarında Müslümanlar'a karşı izledikleri siyaset farklılıklar gösteriyordu. Isabel daha katı bir tutum sergiler iken, Fernando iktisadî kaygıları ön planda tuttuğu için, daha ılımlı tavırları ile dikkat çekiyordu. Bu konu hakkında yazılmış ve daha geniş bilgi içeren eser için bkz. Mark D. Meyerson, The Muslims of ValenciaIn the Age of Fernando and Isabel: Between Coexistence and Crusade, California,University of California Press, 1990.

duğu, farklı karakter ve tüzel kişiliklere sahip iki devlet olarak kaldılar. Buna rağmen Isabel ve Fernando, paylaştıkları mirası, yine de kültür ve din çerçevesinde ortak bir genel siyâset olarak izlemeyi tercih ettiler.[75]

Sadece siyâsî ve askerî alandaki bu birlik, bu iki krallığın tek bir çatı altında birleşmeleri için yeterli değildi. Aynı zamanda dinî anlamda da bütünlük sağlanmalıydı. Dinî birliğin tesis edilmesi için ise en uygun yol, İspanyol engizisyonuna başvurmaktan geçiyordu. Papa IV. Sixtus[76] (1414-1484) 1478 yılında Roma engizisyonundan ayrılmış bir İspanyol engizisyonuna onay verdiğinde, Gırnata'daki (Granada) Müslüman egemenliğine bir an önce son verme şartını öne sürmüştü. Katolik krallar bu şartı Gırnata'yı 2 Ocak 1492 tarihinde ele geçirerek yerine getirmiş oldular. Bundan sonraki adım ise, 31 Mart 1492 tarihinde vaftiz olup, Hıristiyanlığı benimseyenler[77] dışındaki Yahudilerin ülkeden kovulacağının ilân edilmesi ile atılmış oldu. Bu ferman 29 Nisan 1492'de yürürlüğe konulup, bütün Yahudilere 31 Temmuz 1492 tarihine kadar vaftiz olmakla, ülke dışına sürülmek arasında tercih yapmaları için süre tanındı. Böylece İber yarımadasında yüzyıllardır süregelen Müslüman, Yahudi ve Hıristiyanlar arasındaki karşılıklı müsamaha ve anlayışa dayanan convivencia[78] geleneği de bozulmuş oluyordu.

---

75 Bkz. Stephen J. Lee, Avrupa Tarihinden Kesitler 1494-1789, Terc.: Ertürk Demirel, Ankara, Dost Kitabevi, 2004, s, 57.

76 Asıl adı Francesco della Rovere olup, 9 Ağustos 1471- 12 Ağustos 1484 yılları arasında papalık görevini yerine getirmiştir.

77 Bu insanlara, İspanyolca "dönmeler" anlamına gelen "conversos" denmektedir. Bazen de eski Hıristiyanlardan ayrılmaları için yeni Hıristiyanlar anlamını taşıyan "cristianos nuevos" tabiri kullanılmaktadır.

78 "Convivencia"İspanyolca bir kelime olup, "birlikte yaşama" anlamına gelmektedir. 711-1492 yıllları arasında Müslüman, Yahudi ve Hıristiyanların bir arada yaşadıkları dönemi anlatmak için kullanılmaktadır. Bu dönem hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mark D. Meyerson, D. Edward (editörler), Christians, Muslims, and Jews in Medieval and Early Modern Spain: Interaction and cultural change, Notre Dame

Müslümanların yaşadığı dram, Yahudilerin yaşadığından daha uzun süreli olacaktır. Zira, Katolik krallar döneminde 1497 yılında önce iknâ çabalarıyla başlayan acı, işkence ve kan dolu yıllar, V. Carlos, II. Felipe ve III. Felipe dönemlerinde daha da şiddetlenerek devam etmiş, engizisyon mahkemelerinin faaliyetlerinin genişletmesiyle, meydanlarda herkese ibret olması için Müslümanları kazığa oturtup, diri diri yakılmaları durumun vahametini gözler önüne seriyordu. Bütün bu işkencelere rağmen, Müslümanların Hıristiyanlaştırma ameliyesinde tamamen muvaffak olamadılar. Kraliyet yönetimi, İspanya'nın dinî birliği için bir tehdit unsuru olarak gördükleri Müslümanlardan, ancak 1609-1614 yılları arasındaki sürgünle birlikte kurtulmuş oldular.

"Mudéjar" ve "Morısco" Kavramları

Mudéjar kelimesi, Ortaçağda İspanyolcaya girmiş ve Arapça **مدجن** (müdeccen)[79] kelimesinin değişime uğramasıyla meydana gelmiş, etimolojik anlamı, "**ehlîleştirilmiş**" demektir. "Sözlükte "bir mekâna yerleşip kalmak, alışmak, uyum sağlamak" anlamına gelen **decn** kökünden türeyen **müdeccen** kelimesi "bulunduğu mekâna yerleşip kalmış, oraya uyum sağlamış" mânasında"[80] tarif edilmektedir. Bu kelime, İspanyolların

(Indiana), University of Notre Dame Press, 1999.Convivencia kelimesini ilk defa İspanyol kültür tarihçisi, filolog ve edebiyatçı Américo Castro y Quesada (1885–1972) kullanmıştır. Castro, yeniden fetih (reconquista) hareketinin, İspanya'ya yarardan çok zarar getirdiğini savunanlar arasında bulunmaktadır. "Convivencia" kelimesinin anlamı için bkz. Américo Castro, España en su historia: cristianos, moros, y judiós, s, 200-209, Barcelona, 2. Baskı, Editorial Criìtica, 1983

79 Arapça'da, "bir yerde kendi isteğiyle kaldı, ikamet etti" anlamına gelen "de-ce-ne" fiilinden türemiş olduğunu söyleyenler de mevcuttur. Bkz. AnwarG. Chejne, Islam And The West The Moriscos: A Cultural And Social History, Albany State University of New York, 1983, s, 100-101; Özdemir, "İspanya Krallığı'nın XVI.yy'da Endülüs Müslümanlarını Hıristiyanlaştırma Politikası I", s, 248.

80 Özdemir, "Müdeccenler", s, 465.

Müslümanlara ait toprakları ele geçirmelerinden sonra, Hıristiyan hâkimiyeti altında yaşamaya başlayan bütün Müslümanlar için kullanılan genel bir tabir haline gelmiştir.

Osmanlı arşiv belgelerinde bu Müslümanlar için, "taife-i müdeccel" veya sadece "müdeccel" gibi kelimeler kullanılmaktadır.[81]

Mudéjar (müdeccen)[82] kelimesinin yerine, İspanya'da değişik kavramlar kullanılmıştır. Meselâ, Katalonya ve Belensiye' "desarazen" (sarraceno)[83], Kastilya'da "moro"[84] ifadeleri kullanılırken, Portekiz'de "mouro forro" tabiri kullanılmaktadır.

Müslümanlar, ilk defa "müdeccen" (mudéjar) statüsüne Kastilya ve Leon kralı VI. Alfonso'nun 29 Mayıs 1085 tarihinde Tuleytula (Toledo) şehirlerinin işgâliyle girmişlerdi. Kastilya sınırları dahilinde, 1236 yılında ilhak edilen Kurtuba'da (Córdoba), 1246'da Ceyyân'da (Jaén), 1248yılında ele geçirilen

81 Andrew C. Hess, "The Moriscos: An Ottoman Fifth Column in Sixteenth-Century Spain", The American Historical Review, Vol.: 74, No: 1, Ekim 1968, s, 3, dn. 6; Özdemir, "İspanya Krallığı'nın XVI.yy'da Endülüs Müslümanlarını Hıristiyanlaştırma Politikası I", s, 248, dn. 21.

82 Kelimenin anlamı hakkında daha geniş bilgi edinmek için bkz. Hess, "The Moriscos: An Ottoman Fifth Column in Sixteenth-Century Spain",s. 3, dn. 6; Lea, İspanya Müslümanları: Hıristiyanlaştırılmaları ve Sürülmeleri, s. 14; Şeyban, Mudejares, Sefarades: Endülüslü Müslüman ve Yahudilerin Osmanlıya Göçleri, s, 115-117. Ayrıca müdeccenlerin hayat şartlarını anlatan eserler için bkz. John Boswell, Royal Treasure: Muslim Communities Under the Crown of Aragon in the-Fourteenth Century, New Haven, Yale University Press, 1978; David Coleman, Creating Christian Granada: Society and Religious Culture in an Old-World Frontier City, 1492-1600, Ithaca, Cornell University Press, 2003; Hugh Kennedy, Muslim Spain and Portugal: A Political History of al-Andalus, Londra, Longman, 1996; Meyerson, The Muslims of Valencia In the Age of Fernando and Isabel: Between Coexistence and Crusade; JanRead, The Moors In Spain and Portugal, Londra, Faber and Faber, 1974.

83 Kelimenin etimolojik kökeni Sina'da yaşayan bir Arap kabilesine dayanır. Çölde yaşayanları kastetmektedir. Ortaçağ'da öncelikle Arapları ve sonrasında da bütün Müslümanları tasvir ederken kullanılmıştır.

84 Mağripli anlamına gelmektedir.

İşbiliye (Sevilla) ve 1304'te işgâl edilen Mürsiye (Murcia) şehrinde) oldukça fazla sayıda müdeccenden (mudéjar) bahsedilir.

1118'de Sarakus (Zaragoza), 1230'da Balear adalarından Mayorka'da, 1238'de Belensiye (Valencia), 1244'te Dâniye (Denia), 1246'da Şâtıbe (Jativa) şehirleri Aragon topraklarına dahil olduğunda, Kastilya'ya oranla daha fazla müdeccen (mudéjar) nüfusu barındırmak zorunda kalacaktır. Bilhassa Belensiye ve çevresi bütün İspanya'da en fazla müdeccenin (mudéjar) yaşadığı bölge haline gelir. Katalonya'da ise, 1148 yılında işgal edilen Turtuşa (Tortosa) ve Lâride (Lérida) şehirleri kalabalık bir "müdeccen" (mudéjar) nüfusunu barındırıyordu.

12 Şubat 1502 tarihinde çıkarılan bir fermanla âdeta Kastilyadaki Müslümanların ortadan kaldırılması istenmektedir. Bu tarihten itibaren Kastilyadaki bütün Müslümanlar Hıristiyan sayılmıştır. Zorunlu Hıristiyan olma durumu, tabii olarak terminolojide de değişiklik meydana getirmiş, önceleri "mudéjares" olarak adlandırılan Müslümanlar, şimdi "nuevos cristianosconvertidos de moros"[85] veya daha kısa şekli ile "moriscos" olarak adlandırılmışlardır.

"Moriscos"[86] kendi istekleri veya kendi istekleri dışında Hıristiyanlığa giren bütün Müslümanlar için kullanılmıştır. Gerçekte bu Müslümanlar, Hıristiyan olmamakla beraber, Hıristiyan gibi görünmüşlerdir. "Morisco"[87] kelimesinin kökeni,

---

85 Peter Dressendörfer, Islam Unter Der Inquisition: Die Morisco-Prozesse in Toledo: 1575-1610, Wiesbaden, Franz Steiner Verlag, 1971, s, 20; Epalza, Los moriscos antes y después de la expulsión, s, 17;Harvey, Muslims in Spain, 1500 to 1614, s, 2.

86 Moriscos olarak adlandırılan gizli-Müslümanların hayatlarını anlatan eser için bkz. Antonio Domínguez Ortiz, Bernard Vincent, Historia De Los Moriscos: Vida y Tragedia De Una Minoría, Madrid, Biblioteca de la Revista de Occidente, 1978.

87 Kelimenin anlamı hakkında daha geniş bilgi için bkz. Cavid Baysun, "Moriskolar", İslam Ansiklopedisi, C. VIII, İstanbul, M. E. B. Devlet Kitapları 3. Basım, 1979, s, 428-429; Benafri, "Endülüs'te Son Müslüman Kalıntısı Moriskoların Cezayir'e Göçü ve Osmanlı Yardımı

Latince "Kuzey Afrikalılar" anlamına gelen "mauri" kelimesinin değişime uğrayarak, İspanyolcaya "moro" şekliyle geçmiş halidir. Önceleri sadece Müslüman anlamını taşıyan "moro" kelimesine, küçültme ve aşağılama anlamlarını da katmak için "–isco" eki eklenmiştir.

1492 yılı öncesi ister Yahudi, ister Müslüman olsun, din değiştirip Hıristiyan olanlara İspanyolca "dönmeler" anlamına gelen "conversos" denilmekteydi. Ancak 1492 yılından sonra bu kelime sadece Yahudiler için kullanılmaya başlanmıştır. Hem Müslümanlar, hem de Yahudiler için eski Hıristiyanlardan ayrılmaları yönünden "yeni Hıristiyanlar" anlamına gelen "cristianos nuevos"[88] tabiri kullanılmaktadır.

1492 Yılı Sonrası Müslümanların Hayat Şartları

Müslümanların hayat şartları 1492 yılından itibaren büyük bir değişime uğramıştır. Artık, Müslümanlar bu tarihten itibaren, İber yarımadasının tamamında dinî bir azınlık grubu olarak kabûl edileceklerdir. 1491 yılındaki Gırnata (Granada) antlaşma şartlarına, önceden yapılan antlaşmalarda olduğu gibi riayet edilmediği gibi,[89] bundan sonra kademeli olarak

(1492-1614)", s, 39, dn. 105; Harvey, Muslims in Spain, 1500 to 1614, s, 2-5; Hitti, İslam Tarihi: Siyasi ve Kültürel, s, 880 dn. 264; Lea, İspanya Müslümanları: Hıristiyanlaştırılmaları ve Sürülmeleri, s, 58; Meyerson, The Muslims of Valencia In the Age of Fernando and Isabel , s, 7; Özdemir, "Moriskolar", s, 288; Şeyban, Mudejares, Sefarades, s, 117.

88 Dressendörfer, Islam Unter Der Inquisition, s, 20'de, Antonio Dominguez Ortiz'in "Los Cristianos Nuevos" makalesi s, 261'den naklen, cristianos nuevos (yeni Hıristiyanlar) kelimesinin resmî hukukî yazışmalardaki tanımı olarak "Neophytus is propriè dicitur, qui ex Judaica lege aut Mahometica vel Ethnica nuper legem Christi professus fuerit" gösterdiğini belirtmektedir. Tercümesi; "Neofit, tam olarak Yahudi hukuku veya Müslüman kısaca inançsız hukuku anlamına gelmektedir."

89 Hıristiyan hükümdarlar yeniden fetih (reconquista) süresi boyunca Müslümanların dinî birliklerini sağlamak adına, her türlü kanunî haklarını talep edeceklerini biliyorlardı. Bu konu hakkında Míkel de Epalza, Los moriscos antes y después de la expulsión, s, 41'de şu

günlük hayatı etkileyen kısıtlamalar yoğunlaşmaya başlamıştır.

Gırnata antlaşmasının şartları her ne kadar Müslümanların lehineymiş gibi görünse de, buradaki Müslümanlar, İspanya'nın diğer bölgelerindekilerden daha önce kısıtlamalar ve zorunlu vaftizle yüz yüze gelmişlerdi. Belensiye (Valencia) ve Aragon bölgelerindeki müdeccenler (mudéjares), onlardan yaklaşık yirmi yıl sonra zorunlu vaftizle yüzleşmek durumunda kalırlar.[90] Meselâ, Gırnata'da yaşayan *Müslüman erkekler, 16.yy başlarından itibaren dinî inançlarının anlaşılması için, başlarına taktıkları şapkalarda mavi yarımay şeklini taşımak zorundaydılar ki, aksi takdirde cezaya çarptırılıyorlardı.*

---

görüşü bildirmektedir: "Sobre el origen del Islam en Al-Andalus, los moriscos y los musulmanes en general consideraban que el establecimiento de su poder político en la península era perfectamente legítimo, al menos por tres grupos de razones. Primero, porque la voluntad divina era que todo el orbe terráqueo estuviera bajo el domino del poder politico islámico, representado por el Estado del Profeta Mahoma (Muhámmad) y de sus sucesores y de los delegados de estos últimos. Segundo, porque los ejércitos islámicos habían vencido en épica batalla al poder politico visigótico, imperante en toda la peninsula, logrando asé el traspase del legítimo poder de aquella dinastía al del aún más legítimo de los califas omeyas de Damasco. Tercero y más democráticamente, porque la mayoría absoluta de los habitantes de la peninsula –los antepasados de la mayoría de los moriscos – se habían convertidos al Islam y habían vivido durante siglos como musulmanes en los territories peninsulares."Tercümesi: "İslâmiyetin Endülüsteki kökeni hakkında, Mağribiler ve Müslümanlar genellikle yarımadada siyasî iktidarın tesisinin tamamen meşru olduğunu, en azından üç sebepten ötürü kabul ederler. Birincisi, bütün dünyanın, Hz.Muhammed ve onun halefleri ve daha sonraki temsilcileri tarafından temsil edilen İslâmiyetin siyasî gücü altında olması Allah'ın isteğidir. İkincisi, İslâm orduları Vizigotların siyasetine muktedir olmak için destansı şekilde savaşlarda galip gelerek, bütün yarımadaya hâkim oldular ve Emevi hanedanının meşru gücünü kullanarak, Şamdaki Emevi halifelerinden daha meşru olmayı başardılar. Üçüncüsü ve en demokratik olanı ise, yarımadada yaşayanların büyük çoğunluğu-gizli-Müslümanların büyük çoğunluğunun ataları-Müslüman olmuştu ve yüzyıllardır yarımadanın topraklarında Müslümanlar olarak yaşamışlardı"

90 Ayrıntılar için bkz. Dressendörfer, Islam Unter Der Inquisition, s, 23.

Müslümanlar veya genel anlamda Hıristiyanlar haricindeki dinlere mensup olanlara uygulanan kısıtlamalar, çok öncelere dayanıyordu. Meselâ, Leon kralı VI. Alfonso[91] (1065-1109) döneminde her türlü dinî serberstlik verilmesine rağmen, 1177 ile, 1179 yılları arasında gerçekleştirilen III. Lateran Konsilinde, hem dinî anlamda hem de herkesin kendi istediği dilde konuşma hakkı kısıtlanıyordu. Papa III. Innocent[92] (1160-1216), 1215 yılında yapılan IV. Lateran Konsilinde Yahudilerin aleyhinde kararlar çıkarttırmıştı. Yine onun zamanında Yahudilerin herkesten farklı kıyafetler giyip, Yahudi olduklarını gösteren bir işaret taşımaları gündeme gelmişti. Kastilya kralı II. Juan (1406-1454) zamanında, bilhassa Yahudilerin sosyal hayatları kısıtlanıyor ve dinlerini belirten kıyafet giymeleri zorunlu hale getirilirken, devlet hizmetlerinde göreve getirilmeleri yasaklanmıştı. Ayrıca Müslümanlar için de kıyafet ve sosyal hayat içinde birtakım mecburiyetler getirilmişti.

Müslümanlar, Yahudiler ile kıyaslandığında daha az tehdit unsuru olarak görüldüklerinden, onlara karşı yapılan kısıtlamalar biraz daha müsamahakâr idi. Bunda, Yahudilerin Müslümanlardan daha yüksek mevkilerde yer almalarının etkisi fazlaydı. Ayrıca, Müslümanlar tarım, hayvancılık, kasaplık, marangozluk, dokumacılık, boyacılık ve benzeri iş kollarında çalışan kalifiye işçilerden oluşuyordu. Sözkonusu iş kollarında, Hıristiyanlar ile kıyaslandığında, Müslümanlar daha üstün vasıflara haizdi[93]. Zira İspanyollar, 1609-1614 yılları arasındaki büyük sürgünden sonra, Müslümanların iktisadî hayata yaptıkları katkının farkına varıp, eksikliğini fazlaca hissedeceklerdir.[94]

91 Kendisi, 1072 yılından itibaren Kastilya kralı da olmuş ve birleşik Kastilya-Leon kralı ünvanını almıştır.

92 Asıl ismi Lotario dei Conti di Segni olup, 8 Ocak 1198'den 16 Temmuz 1216 tarihine, yani ölümüne kadar papalık görevini yerine getirmiştir.

93 Bu konu üzerine Janer'in tespitleri için bknz. Janer, Condición social de los Moriscos de España, s, 47-50.

94 Sürgünün İspanya'nın ekonomisine olan zararın değerlendirmesi için bkz. Harvey, Muslims in Spain, 1500 to 1614, s, 362-366.

Müslümanların 1492 yılından sonraki hayat şartları, âdetleri ve kılık kıyafetleri hakkında bilgi sahibi olabilmemiz açısından iki seyahatname oldukça önem taşımaktadır. Bunlardan birincisi, Feldkirch'de (Avusturya) doğmuş, hem tıp hem de coğrafya eğitimi almış Hieronymus Münzer'in[95] (1458-1508) kaleme almış olduğu seyahâtnâmedir. Münzer, yolcuğuna Nürnberg'den (Almanya) 14 Ekim 1494 yılında başlamıştır. Sonra, Ulm, Bodensee, İsviçre ve Fransa'nın güneyinden İspanya'ya ulaşmıştır. 1494-1495 yılları arasında, *İber yarımadasında* Katalonya, Belensiye (Valencia), Gırnata (Granada), Portekiz, Cıllikiyye (Galicia), Kastilya-Leon ve Navar'ı (Navara) gezerek Nürnberg'e geri dönmüştür.[96]

---

95 İsmi Jerónimo Münzer olarak da söylenmektedir. Seyahatnamesini Latince yazmıştır. Başlığını ise, Itinerarium siue peregrinatio excellentissimi viri artium ac vtriusque medicine doctoris Hieronimi Monetarii de Feltkirchen ciuis Nurembergensis olarak belirlemiştir. 1920 yılına kadar basılmamış olan bu seyahatname, ilk defa L. Pfandl tarafından Revue Hispanique'de "Itinerarium Hispanicum" başlığı ile yayınlanmıştır. Daha sonra kitap şeklinde muhtelif baskıları olmuştur. Meselâ bunlardan birisini, Viaje por España y Portugal: Reino de Granada (1494-1495) ismiyle Fermín Camacho Evangelista editörlüğünde 1987 yılında Ediciones TAT tarafından yayınlamıştır.

96 Bu seyahatnâme hakkında ayrıntılı bilgi için bknz. E. P. Goldschmidt, "Hieronymus Muenzer and Other Fifteenth Century Bibliophiles", Londra, (Çevrimiçi) http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1911294, 1 Mayıs 2012 ve Klaus Herbers, "So ziehen wir durch die welschen lant-Reisen und Grenzüberschreitungen im europäischen Mittelalter", Grenzen und Grenzüberschreitungen – Brücken von Region zu Region, Editör: Roland Sturm, Erlangen, 2002, s, 37-38 (Çevrimiçi) http://www.regionenforschung.uni-erlangen.de, 1 Mayıs 2012. Klaus Herbers, Münzer'in seyahatnamesinde İber yarımadasında gördüklerini ne kadar ayrıntılı olarak anlattığından ve bölgesel farklılıklara yer verdiğinden bahsetmektedir. Ayrıca Münzer, Müslümanların kültür ve mimarisine olan hayranlığını da dile getirmektedir. David Coleman ise, Creating Christian Granada: Society and Religious Culture in an Old-World Frontier City, 1492-1600 isimli eserinin ilk sayfasında Münzer'in Gırnata (Granada) şehrinde iken yaklaşık 200 camiden aynı anda günde beş vakit okunan ezandan nasıl etkilendiğini anlatan Viaje por España y Portugal: Reino de Granada (1494-1495), s, 37'e atıfta bulunmaktadır.

İkinci seyahatname ise, Arnold Ritter von Harff[97] (1471-1505) isminde bir asilzadenin hacı olmak maksadıyla çıkmış olduğu yolculuk sonunda yazılmış olandır. Yirmibeş yaşlarındaki von Harff, yolcuğa ailesinin 13.yy'dan beri yaşamakta olduğu Köln'den (Almanya) 7 Kasım 1496 tarihinde başlamıştır. Köln'den sonra İtalya, Suriye, Mısır, Arabistan, Etiyopya (Habeşistan), Filistin, Türkiye, Fransa ve en son olarak da İspanya'yı ziyaret etmiş, 9 veya 10 Kasım 1498'de eve dönmüştür.

Arnold Ritter von Harff, Hieronymus Münzer ile kıyaslandığında daha çok ülke gezdiği için, İspanya ile ilgili anlattıkları daha sınırlıdır. Bunun yanında ikisinin de yola çıkış amaçları aynı olmadığından, dikkât ettikleri veya önem atfettikleri unsurlar da farklılık göstermektedir. İkisi de Hıristiyan olmaları hasebiyle, zaman zaman ön yargı taşıyan ifadelerine rastlansa da, yeniden fetih (reconquista) sonrası Müslümanların hayat şartlarını dışarıdan bir gözlemcinin intibalarına dayanarak okumak oldukça önemlidir.

Müslümanların 1502 yılından itibaren zorla Hıristiyanlaştırılmalarından sonraki hayat şartları, bölge itibarıyla farklılıklar gösterir. Müslümanlar, meselâ, Belensiye (Valencia) gibi bölgelerde daha yoğun gruplar halinde yaşarken, Kastilya'da

---

97 Arnold Ritter von Harff'ın seyahatnamesi ilk defa 1860 yılında Eberhard von Groote tarafından yayınlanmıştır. Bkz. Arnold Ritter von Harff, Die pilgerfahrt des ritters Arnold von Harff von Cöln durch Italien, Syrien, Aegypten, Arabien, Aethiopien, Nubien, Palästina, die Türkei, Frankreich und Spanien: Wie er sie in den jahren 1496 bis 1499 vollendet, beschrieben und durch zeichnungen erläutert hat, ed.: Eberhard von Groote, H. Lempertz, 1860, (Çevrimiçi) http://books.google.com, 17 Nisan 2012. Daha sonra da isim değişikliği ve editörlerin farklılığı dolayısıyla çeşitli baskıları olmuştur. Meselâ bkz. Arnold Ritter von Harff, Rom, Jerusalem, Santiago : das Pilgertagebuch des Ritters Arnold von Harff (1496-1498) , ed.: Helmut Brall, Folker Reichert, Köln, Böhlau Verlag, 2007. (Çevrimiçi) http://books.google.com, 17 Nisan 2012. Ayrıca bkz. Klaus Herbers, "So ziehen wir durch die welschen lant – Reisen und Grenzüberschreitungen im europäischen Mittelalter", s, 39-40.

dağınık yaşamaktadırlar. Müslümanlar "morería"[98] adı verilen yerleşim birimlerinde yaşıyorlardı. "Morería", bir şehrin Müslümanlara ait olan yerleşim yerinin adıdır. Burada "aljama"[99] adı verilen, günümüzdeki şartlar içinde düşünüldüğünde, belediye gibi çalışan ve şehrin idaresini sağlayan bir kurum halka hizmet verir. Aljamalar, Müslümanların dinlerini ve kültürlerini yaşayabildiği ve âdeta onlar için sığınak haline gelmiş olan birimlerdir.

Gizli-Müslümanların (moriscos) iktisadî açıdan durumları bölgelere göre değişmektedir. Belensiye ve civarında yaşayanlar, İspanya genelinde en yüksek iktisadî güce sahip olmakla, Kastilya, Gırnata (Granada) ve Aragon müslümanları daha çok marangozluk, dokumacılık, boyacılık, nalbantlık, sepetçilik, katırcılık ve terzilik gibi zanaat işlerinde çalışmaktadırlar.[100]

Müslümanların lisanları da zaman içinde değişime uğrar.[101] Bunlar, bir yandan kendi gelenek ve göreneklerini yaşatırken, diğer yandan da aynı şekilde hayat tarzları, âdetleri, kıyafetleri ve lisanlarıyla uyum sağlayan, Araplaşmış anlamında "musta'rabe" (mozarabe) tarzıyla, Hıristiyanları etkiledikleri gibi, kendileri de onlardan etkilenmişlerdir.

---

98 Tanımı için bkz. Meyerson, The Muslims of Valencia In the Age of Fernando and Isabel, s, 100.

99 "Las aljamas o comunidades musulmanes tenían reconocimiento legal en los reinos hispánicos, a lo largo de toda la Edad Media, sobre todo a efectos fiscales y de organizacióninterna de la comunidad y solución de sus problemas y conflictos." Tercümesi: "Aljamalar ya da Müslüman toplulukları, bütün Ortaçağ boyunca İspanyol krallıklarında, topluluğun ekonomik ve düzenin sağlanmasını gerektiren durumlarla, ihtilafların çözümünde etkisi olan bir birim olarak meşru kabul edilmişlerdir." Bknz. Epalza, Los moriscos antes y después de la expulsión, s, 101. Ayrıca tanımı için bknz. Meyerson, The Muslims of Valencia In the Age of Fernando and Isabel, s, 101.

100 Helen Rawlings, The Spanish Inquisition, Malden, Blackwell Publishing, 2006, s, 73; Janer, Condición social de los Moriscos de España, s, 47-50.

101 Epalza, Los moriscos antes y después de la expulsión, s, 51.

Bu yoldan olmak üzere, Kastilya ve Aragon bölgelerindeki birçok "morería"da[102] yaşayan gizli-Müslüman (moriscos), "aljamía" veya "aljamiado" (el-A'cemiyye)[103] denilen bir lisan geliştirirler. Ancak bu durum 1502'den sonra engizisyon tarafından kendi lisanlarının yasaklanıp, sadece Kastilceyi kullanmaları mecburi hale geldiğinde,[104] onlar da bu yola başvururlar.

Leonard Patrick Harvey, "Muslims in Spain, 1500 to 1614" isimli eserinde, "aljamía" (el-A'cemiyye) kelimesinin, İspanyol Kraliyet Akademik Sözlüğüne (Real Academia Española, Diccionario de la lengua española) göre oldukça farklı iki anlam taşıdığından bahisle, şöyle tarif eder: "**Aljamía:** 1) Mağribîler'in Kastilceye verdikleri isimdir. 2) Günümüzde ise, özellikle kripto-Müslümanların (moriscos), bizim lisanımızı Arapça harflerle yazmaları için kullanılmaktadır"[105]

Míkel de Epalza ise "Los moriscos antes y después de la expulsión" isimli eserinde, gizli-Müslümanların (moriscos), "aljamía" veya "aljamiado" lisanını geliştirme maksatlarını, Osmanlı Türklerinden etkilenmelerine bağlar. Ona göre, İstanbul'un fethiyle beraber, Endülüs müslümanlarının Türk-

---

102 Aljama ve morería hakkında daha geniş bilgi edinmek için bkz. John Boswell, Royal Treasure: Muslim Communities Under the Crown of Aragon in theFourteenth Century, New Haven, Yale University Press, 1978, Chapter II: The Aljama and the Morería: the Internal Organization of the Mudéjar Community.

103 Aljamiado terimi, Arapça el-A'cemiyye kelimesinin İspanyolca'ya uyarlanmış şeklidir. Bilindiği gibi Arapça'da, Arap olmayanlar için el-'Acem, konuştukları diller için de yabancı lisan anlamına gelen el-A'cemiyye denmektedir. Bundan dolayı gizli-Müslümanların (moriscos) Arapça harfleriyle yazdıkları İspanyolca için de aynı terim kullanılmıştır. Bknz. Özdemir, Endülüs Müslümanları: İlim ve Kültür Tarihi, s, 143.

104 Epalza, Los moriscos antes y después de la expulsión, s, 115.

105 İspanyolcası şöyledir: "Nombre que daban los moros a la lengua castellana. Hoy se aplica especialmente a los escritos de los moriscos en nuestra lengua con caracteres arábigos." Bkz. Harvey, Muslims in Spain, 1500 to 1614, s, 129.

lere olan ilgisi artmış, Türkler, Arap harflerini kullanarak nasıl yeni bir lisan geliştirmişlerse, onlar da aynı şekilde Arapça harfler vasıtasıyla yeni bir lisan meydana getirmek için uğraşmışlardır.[106]

Resim 4: 16. yüzyılda Mancebo de Arévalo tarafından Aljamiado yazılmış bir eser örneği.[107]

Bu dönemde özellikle Gırnata'da (Granada) çok sayıda gizli-Müslüman (morisco) yaşamaktadır. Arapça yasaklanıp, Kastilce kullanma mecburi hâle geldiğinde, bilhassa kırlık bölgelerde yaşayanlar buna isyan etmiştir. Anlaşılacağı üzere, geçmişlerini unutmamak ve ibadetlerine devam etmek açısından Arapçanın önemi onlar için son derece önemliydi.[108]

Belensiye (Valencia) ve Katalonya bölgelerindeki birçok "morería"da yaşayan gizli-Müslüman (moriscos) ise, diğer bölgelerden biraz daha farklı olarak Arapça ve Katalanca karışımı ve bunun Belensiye aksanına uydurulması sonucunda yeni bir lisan teşekkül ettirmişlerdir.[109]

106 Epalza, Los moriscos antes y después de la expulsión, s, 280.

107 Kaynak: (Çevrimiçi) http: // commons.wikimedia.org, 19 Ocak 2012.

108 Epalza, Los moriscos antes y después de la expulsión, s, 40.

109 Epalza, Los moriscos antes y después de la expulsión, s, 115.

Müslümanların çoğunun, 1609-1614 yılları arasındaki büyük sürgüne gelindiğinde konuşulması mecburi hale getirilen Kastil dilini öğrendikleri hesaba katılırsa, en azından bu konuda bir hayli asimile oldukları anlaşılmaktadır.[110]

Engizisyonun Oluşumu ve İspanyol Engizisyonu

Kelime anlamı, bezdirici, baskıcı soruşturma ve sorgulama anlamı taşıyan "**engizisyon**", Avrupa'da 13.yy'dan itibaren görülmeye başlanmış ve özellikle hıristiyanlıktan uzaklaşan ve dinî esaslara uymayanları cezalandırmak veya ortadan kaldırmak için kurulmuş bir müessesedir. Sorgulama ve cezalandırma işini Katolik kilisesi mahkemeleri yerine getirmiştir.

Avrupa'da Hıristiyan inançlarına aykırı kişilere karşı resmî kilise sorgulamaları 13.yy'dan itibaren ortaya çıkmış olmasına rağmen, aşırı kabûl edilen gruplara yönelik adlî takibat ve baskılar, Konstantin'in Hıristiyanlığı tanıması ve müesseseleşmesinden hemen sonra başlamıştır. Roma İmparatoru I. Theodosios, 382 yılında Hıristiyanlıktan ayrılan veya ona karşı gelenlerin ölüm cezasına çarptırılması gerektiğini ilk defa ilân eden kişi olmuştur. Ancak bu yıldan sonra sorgulama görevini yürüten ve "**engizitör**" olarak adlandırılan resmî görevlilerin varlığı biliniyorsa da, bu kişiler kiliseyle alâkası olmayan adliye memurlarıdır.[111]

Papa III. Alexander[112] (1105-1181) zamanında, 1179 yılı

110 Bu konuda bkz. Epalza, Los moriscos antes y después de la expulsión, s, 117."En el momento de la expulsión, resumiendo, se puede decir que un gran parte de los moriscos eran bilingües, especialmente los de origen granadino, valenciano, andaluz en general, aragonés, murciano y catalán, y que eran muy pocos los monolingües." Tercümesi; " Sürgün esnasında, gizli-Müslümanların büyük çoğunluğu ki, özellikle Gırnata, Belensiye ve Endülüs kökenli olanları, iki lisanı da konuşuyordu. Aragon, Mürsiye ve Katalan kökenli olanların çok azı bir lisanı konuşabiliyordu"

111 Kürşat Demirci, "Engizisyon" maddesi, TDVİA., C. XI, s, 238, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 1995.

112 Asıl ismi Rolando ya da Orlando olup, Siena'da doğmuştur. 7 Eylül

Mart ayında karara varılan III. Lateran Konsilinde engizitörler, Hıristiyan müminleri aşırı dinî gruplardan korumak için, dinden uzaklaşanları tutuklama, gerekirse aforoz etme ve mallarına el koyma yetkisine sahip oluyorlardı.

Papa III. Lucius'un[113] (1100-1185), Kutsal Roma imparatoru I. Frederick Barbarossa ile olan ihtilafı sonucu sapkınlarla uğraşma meselesi, politik bir mesele halin gelir. Papa III. Lucius, bunun üzerine 1184 yılı Kasım ayında Verona'da "Ad abolendam" (kaldırılmasına ilişkin) ismini taşıyan bir kararname yayınlar. Bu kararname, bütün kontları, baronları, papazları ve şehirlerdeki konsül üyelerini sapkın Hıristiyan mezhepleriyle mücadeleye davet etmekte ve bu mücadeleye katılmayanların kilise tarafından aforoz edileceğini ilân etmektedir.

13.yy'da Papa III. Innocent'ın (1160-1216) döneminde, Toulouse kontu Raymond'ın nüfuz sahasında bulunan Fransa'nın Provence ve Narbonne bölgelerindeki Albili tarikatının üyeleri, kilise ve devleti zor duruma düşürmüşlerdi. Bu tarikat mensuplarıyla mücadele etmek için sözkonusu bölgeleri kapsayan genel bir engizisyon teşkil edilip, engizitör olarak da, koyu dindarlıklarıyla bilinen Dominiken rahipleri bu işe memur edilirler.

Dominiken, Fransisken, Sistersiyen ve benzeri tarikatlarla, diğer dinî zümrelerin elçilikle görevlendirilmeleri sonucu, Papa IX. Gregory (1170-1241)[114] zamanında engizisyon kurulur. 1227 yılında, ilk iş olarak Floransa'da Dominiken başkeşişi, bir grubu soruşturması için görevlendirilir. Aynı zamanda ruhban sınıfından olmayanların da muhbir olarak kullanılmasına devam edilir. Hemen aynı yıl gerçekleştirilen Toulouse Konsilinde, suçluları araştırıp piskoposa bildirmek

1159'dan 30 Ağustos 1181'e kadar papalık yapmıştır.

113 İsmi Ubaldo'dur. Lucca'da doğmuş, 1 Eylül 1181 tarihinden 25 Kasım 1185 tarihine kadar papalık görevini yerine getirmiştir.

114 Asıl ismi Ugolino di Conti'dir. Anagni şehrinde dünyaya gelmiştir. 19 Mart 1227'den 22 Ağustos 1241'e kadar papalık yapmıştır.

üzere rahipler veya rahip olmayan sivillerden oluşan ekiplerin kurulması kararlaştırılır.[115] Papa IX. Gregory zamanında, eskiden geçerli olan müsamakâr davranışlar, yerini daha sert tutumlara bırakacaktır.

Papa IV. Innocent[116] (1195-1254), göreve geldiği zaman, 13.yy'da krallar tarafından takip edilmekte olan adlî ve cezaî müeyyideleri, engizisyon mahkemeleri için de kullanmıştır. Papa IX. Gregory ile aynı fikirde olan IV. lnnocent, papalığı zamanında Languedoclu iki engizitöre ilk engizisyon tâlimat kitabını yazdırır.[117] Onun zamanında 1245 yılında gerçekleştirilen I. Lyon Konsiline önceki konsillere göre çok az kişi katılmıştır.

Engizisyon, Fransa ve İtalya'dan sonra Almanya'ya, oradan Bohemya, Macaristan ve İskandinav ülkelerine kadar geniş bir alana yayılır. İspanya'da engizisyon, Katolik kilisesinin karakterine ve dinî olduğu kadar sosyal meselelere göre de şekillendiği görülür. Portekiz, 1532 yılından sonra engizisyona dahil olurken, İngiltere engizisyonun dışında kalır. Engizisyon, bu haliyle Katolik ülkeleri kapsar.

Her ne kadar engizitörlerin uygulamaları ülkeler ve şartlara göre değişse de, engizisyon kuralları, Papa IX. Gregory (1170-1241) zamanında engizisyonun kuruluşundan itibaren, engizitör olan Bernard Gui'ye (1261-1331) kadar ilerleme kaydeder. Bernard Gui,[118] 14.yy'ın başlarında engizitörlere sorgulama ve uygulamalar hakkında tavsiyelerde bulunan en kapsamlı engizisyon kitabı olarak kabul edilen, "Practica In-

115 Demirci, "Engizisyon" maddesi, TDVİA., s, 239.

116 Asıl ismi Sinibaldo Fieschi olup, Cenova'da doğmuştur. 25 Haziran 1243 tarihinden 7 Aralık 1254'e kadar papalık görevini yerine getirmiştir.

117 TDVİA, bknz., "Engizisyon" maddesi, s, 239.

118 Bernardo Gui ya da Bernardus Guidonis olarak da bilinmektedir. Ortaçağın sonlarına doğru Dominiken engizitörü olarak görev almıştır. V. Clement'in papalığı (1307-1323) zamanında, Lodève (Fransa) başpiskoposu olduğu sırada, Toulouse'daki Albililer tarikatının üyelerine karşı yürüttüğü mücadelesi ile tanınmıştır.

quisitionis Heretice Pravitatis"[119] isimli eseri kaleme aldırır.

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi *"Engizisyon"* maddesinde, "Practica Inquisitionis Heretice Pravitatis" gibi kitaplara göre engizisyon mahkemelerinin çalışma prensipleri hakkında şu bilgileri vermektedir:

"Bu tür kitaplardaki bilgilere göre engizisyon mahkemeleri şu şekilde çalışmaktaydı: Engizitörler dinden uzaklaşmakla suçlanan kişilerin bulunduktan yerlere giderlerdi. Buralarda mahallî ruhban zümresinden veya güvenilir halktan ihbarcılar tarafından suçlanan kimseler davet edilir, kendilerine otuz günlük bir "hidayete erme" süresi tanınır, gelmeyenler aforoz edilip, bir papaz ve şahitlerle birlikte resmî makamlarca celbedilerek hapse konulurdu. Bu süre içinde samimi olarak itirafta bulunanlar ağır cezalardan kurtulur, lütuf zamanlarından faydalanırdı. Engizitör önce vaaz eder, onları yanlış görülen inançlarından döndürmeye çalışır, sonuç alamazlarsa, kendisinin veya vekilinin başkanlık ettiği iki şahit, bir noter veya kâtipten oluşan mahkeme kurar, soruşturmayı başlatırdı. Önce sanığa bildiklerini itiraf edeceğine dair yemin ettirilir, söyledikleri Latince kaydedilirdi. Sanıklara, isimleri saklı tutulan ihbarcıların bildirdikleri hususlar okunurdu. Bunun için en az iki suçlamacı (şahit) gerekliydi. Sanık kendisini bir defa savunabilir ve ihbarcıların adlarını söylediği takdirde serbest bırakılırdı. Söyleyemezse, suçu ya kabul veya reddederdi. Kabûl ederse, durumuna uygun bir ceza verilir, eğer reddederse hapse gönderilip beklenir, itiraf etmezse işkenceye başvurulurdu (XVI.yy'ın ortalarından itibaren). Engizitör bütün suçluları sorguladıktan ve bulunamayanları aforoz ettikten sonra, en hafif cezalardan (âyin esnasında kırbaçlanma, kiliseleri ziyaret, hac, fakirlere yardım, sarı haç taşıma gibi) ölüme kadar değişen mahkûmiyetleri ilân ederdi. Mahkeme kararları sivil ve dinî otorite huzurunda okunurdu. Yanlış inanç ve kanaatlerinde direnenler, diri diri yakılmak üzere sivil otoriteye teslim edilir, ağır cezalara çarptı-

119 Bu kitapta sorgulama esnasında sorulacak sorulara dair örnekler de verilmiştir. Bazıları için bknz. http://www.cathar.info/121207_gui-waldensians.htm. Ayrıca Gui'nin bu kitabı yeniden gözden geçirilerek Janet Shirley'nin editörlüğünde, " The Inquisitor's Guide: A Medieval Manual on Heretics" ismiyle 2006 yılında Ravenhall Books tarafından İngiltere'de yeniden yayımlanmıştır.

rılanların malları müsâdere edildiği gibi, mirasçıları da kamu işlerinden men edilirdi. Öldükten sonra suçlu olduğu anlaşılan kişinin naaşı mezardan çıkarılarak yakılırdı. Ölüme mahkûm edilen suçlu, pişman olduğunu belirtir ve samimiyetle tövbe ederse, cezası ömür boyu hapse çevrilirdi"[120]

İspanya'da 1391 yılı katliamlarından[121] sonra, Hıristiyanların Yahudilere ve anne babaları Yahudi olan "*dönmelere*" (conversos) karşı olan tavırları daha da sertleşecektir. Birçok Hıristiyan, "*dönmeler*"in (conversos) bulundukları yüksek makamlar kıskanır hale gelmiştir. Bunun sonucunda, 1412'de Belensiye'de (Valencia) Yahudiler aleyhine olan yasalar yürürlüğe konularak, 1449'da Tuleytula'da (Toledo) "*dönmeler*"in (conversos) kamu hizmetlerinden menedilmelerini öngören yasa çıkarılır. Bu yasa, "Sentencia-Estatuto" (mahkûmiyet yasası) ismini taşımaktadır. Yasa, aynı zamanda daha sonraki yıllarda yürürlüğe girecek olan "limpieza de sangre"[122] (kan ariyeti) yasalarının da ilki olacaktır.

Fransisken rahip Alphonso de Spina,[123] 1471 yılında ilân ettiği "*Fortalitium fidei contra judeos, sarracenos aliosque christianae fidei inimicos*" (Yahudiler, Müslümanlar ve Hıristiyan inancının diğer düşmanlarına karşı kuvvetli inanç ile) başlığını taşıyan ağır bir eleştiriyle, İspanyol engizisyonunun kurulmasını hazırlayan kişiler arasında yer alır.

1478 yılında İşbiliye'deki (Sevilla) San Pablo Dominiken manastırının keşişlerinden olan Alonso de Ojeda, safkan

---

120 TDVİA, bknz., "Engizisyon" maddesi, s, 239-240.

121 1391 yılında meydana gelen olayların ayrıntılı bir şekilde anlatımı için bknz. John Edward Longhurst, The Age of Torquemada, 2. Baskı, Lawrence, Kansas, Coronado Press, 1964, s, 34-52.

122 Hıristiyanların geliştirdiği ve soylarına hiçbir şekilde Yahudi veya Müslüman kanı karışmadığını belli etmek amacı ile kullandıkları bir kavramdır.

123 Kendisi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Paschal Robinson, "Alphonso de Spina", The Catholic Encyclopedia, Vol. 14, New York, Robert Appleton Company, 1912, (Çevrimiçi)http://www.newadvent.org/cathen/14216a. htm, 1 Nisan 2012.

Katolik bir muhbirden kendisine gelen ihbar üzerine, dönmelerin (conversos) yaşadığı mahalleleri inceledikten sonra, Kurtuba'daki (Córdoba) kraliyet mahkemesine giderek, İşbiliye'deki (Sevilla) dönmelerin (conversos) ve Yahudilerin, tam da hristiyanların kutsal saydıkları paskalya haftasında, inançlarına nasıl hakaretlerde bulunduklarına şahit olduğunu anlatır. Fernando ve Isabel, keşişin anlattıklarından haberdar olduklarında, dehşete kapılıp, ülkelerinde Hıristiyan inancı hakkında kötü hisler besleyen insanların yaşamasına tepki gösterirler. Bunun üzerine, Romadaki İspanyol elçisine Papa ile görüşüp, İspanya için ayrı bir engizisyon kurulmasına izin vermesi için aracılık etmesini isterler. Papa IV. Sixtus (1414-1484), 1 Kasım 1478 tarihinde, sözü edilen sahte Hıristiyanların varlığına ilişkin olarak bir ferman yayınlayarak,[124] Roma engizisyonundan ayrı, müstakil bir İspanyol engizisyonunun kurulmasını tasdik eder.[125]

Isabel ve Fernando, ilk engizisyon mahkemesini (tribunal), 27 Eylül 1480 tarihinde İşbiliye'de (Sevilla) kurup, uzun bir bildiriyle,[126] engizisyon mahkemesinin merkezi olarak İşbi-

---

124 Bu ferman, Exigit sincerae devotionis affectus (Sadık hizmetçileri gerektirir) başlığını taşıyordu.

125 Janet Gordon, The Spanish Inquistion: It's Heroes and Martyrs, HAIL & FIRE REPRINTS, 2008, (Çevrimiçi) http://www.hailandfire.com/library_books_Gordon_TheSpanish-Inquistion.html, 8 Şubat 2012, s, 2 ve Longhurst, The Age of Torquemada, s, 79.

126 Özet olarak bkz. "In our kingdoms (they declared) there are some bad Christians, both men and women, who are apostates and heretics. Although they have been baptised in the True Faith, they bear only the name and appearance of Christians, for they daily return to the superstitions and perfidious sect of the Jews. Scornful of the Holy Mother church. They have allowed themselves to incur the sentence of censure and excommunication, together with other penalties established by the Apostolic laws and constitutions. Not only have they persisted in their blind and obstinate heresy, but their children and descendants do likewise, and those who treat with them also are stained by that same infidelity and heresy." Tercümesi: "Bizim krallıklarımızda (onlar beyan ettiler) mürted ve kâfir olan, hem erkekler hem de ka-

liye'deki San Pablo Dominiken manastırını seçip, engizitör olarak da, bu manastırın keşişlerinden Miguel de Morillo ve Juan de San Martin görevlendirilir. İlk "auto da fé"[127] törenini yönetip, öğüt vermesi için de Alonso de Oje seçilir.

1483 yılında böylelikle, İspanyol engizisyonu, *"Consejo Suprema de la Inquisición"*[128] üç kilise mensubu ve bir başkanın görevlendirilmesiyle, bürokratik şekline kavuşmuş, Ortaçağdaki engizisyon mahkemelerinin (tribunal) aksine, engizisyonun yönetici kadrosu, Isabel ve Fernando tarafından belirlenmiş oluyordu.[129]

Isabel ve Fernando, 1483'de ilk Kastilya genel engizitörü olarak Dominiken rahibi Tomás de Torquemada'yı[130] tayin ederler. 1485 yılında ise İspanya'nın ilk genel engizitörü yine Torquema'da ilân edilecektir.

---

dınlar olarak, bazı kötü Hıristiyanlar vardır. Onlar, gerçek inanç üzere vaftiz olmalarına rağmen, sadece Hıristiyanlar'ın isim ve görünüşünü taşırlar, günlük olarak Yahudilerin batıl ve hain mezhebine geri dönerler. Kutsal Anne kilisesini küçümserler. Kendileri, Apostolikyasalar ve anayasalar tarafından verilen cezalarla birlikte, kınama ve aforoz cezalarına da maruz kalıp yakalanmayı göz önüne almışlardır. Sadece onlar değil, onların çocukları ve torunları da aynı şekilde kör ve inatçı sapkınlıkta ısrar ederler, ve onlarla görüşenler de aynı aldatma ve sapkınlıkla lekelenirler" Longhurst, The Age of Torquemada, s, 80.

127 Latincesi actus fideidir. İspanyol ve Portekiz engizisyonunda sapkın olduğuna hükmedilen kişilerin kamuya açık alanda, cezalandırılması törenine verilen isimdir. Sonradan ise genellikle cezalar, kazığa bağlı olarak yakılmak suretiyle verildiğinden, anlamı da değişiklik göstermiştir

128 Engizisyon başkanı ile beraber çalışan ve üyelerini kraliyetin belirlediği altı kişilik kurulun ismidir.

129 Andrew C. Hess, The Forgotten Frontier: A History of the Sixteenth-Century Ibero-African Frontier, Chicago, The University of Chicago Press, s, 130, 1978.

130 Tomás de Torquemada 1420 yılında Beledü'l-Velid'de (Valladolid) doğmuş, 16 Eylül 1498'de Âbile'de (Ávila) ölmüştür. Dominiken rahip ve ilk genel engizitör olmasının yanında, aynı zamanda Kastilya kraliçesi I. Isabel'in günah çıkartıcısıdır. Tomás de Torquemada hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Longhurst, The Age of Torquemada, s, 86-97.

Papa IV. Sixtus'un 1 Kasım 1478'de, Roma engizisyonundan ayrılmış müstakil bir İspanyol engizisyon kurumuna onay verdiği, resmî olarak teşekkül eden engizisyon, 27 Eylül 1480 tarihinde İşbiliye'de (Sevilla) faaliyete geçer. İşbiliye'de (Sevilla) kurulan ilk engizisyon mahkemesini (tribunal)[131] takiben, 1482'de Kurtuba'da (Córdoba), 1483'de Ceyy**ân'da (**Jaén) ve 1485'de Tuleytula'da (Toledo) ve Beledü'l-Velid (Valladolid) şehirleriyle, daha başka şehirlerde engizisyon mahkemeleri kurulmaya devam eder.

Resim 5 : Engizitörler tarafından yakalanan şüpheli şahıs[132].

131 İspanyol engizisyon mahkemelerinin çalışma prensipleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Gordon, The Spanish Inquistion: It's Heroes and Martyrs, s, 2-6.

132 Kaynak: Gordon, The Spanish Inquistion: It's Heroes and Martyrs, s, 9.

Başlangıçta, görevleri sadece suçlu gördükleri kişileri sorguya çekip, resmî makamlara teslim etmek olan engizitörler, daha sonraları hem sorguya çekme hem de cezaî müeyyideleri ifa etme görevlerini yerine getirmeye başlayacaklardır. Engizitörler, suçladıkları kişileri itiraf ettirmek için üç işkence yöntemi uyguluyorlardı. Bunlardan birincisi, garrucha (makara) yöntemi idi. Bu yöntemde, sanığın kolları arkadan bağlandıktan sonra ayaklarına ağır taşlar, odun veya demir bağlanıp, vücudu bir makara yardımıyla havaya kaldırılarak organlar gerilirdi. Sanık bir süre asılı durumda bırakılır, yere az bir mesafe kaldığında makara aniden bırakılarak, bu işlem eklemleri yerinden çıkıncaya kadar tekrar edilirdi. Bu işlem on bir ya da daha fazla fazla sayıda uygulanırdı. İşkence yöntemlerinden ikincisi, toca (su işkencesi) olup, mahkûm ağzını açmaya zorlanır, sonra yüzü ıslak bir bezle örtülür, dibi delik bir toprak kaptan, ağzına ve burun deliklerine sürekli olarak, bir saatten fazla bir süre su dökülürdü. Mahkûm, ağzına ve burnuna verilen suda boğulmamak için sürekli olarak mücadele eder, ancak bu eziyet sonunda, çoğu zaman akciğer damarlarında yırtılmalar olurdu. Üçüncüsü ise, porto (işkence sehpası) yöntemi idi. Bu yöntemde mahkûm, kıvrılmış halatlarla, işkence sehpasına bağlanır, halatlar zamanla daha da çekilerek, vücudu gerilirdi. Zanlı, suçunu gece itiraf ettiği takdirde, bunları ertesi gün de tasdik etmesi sağlanırdı.[133] Mahkûmlardan suçlarını itiraf edenler, hapis cezasına çarptırılır, etmeyenler ise, "auto da fé" denilen törenle kamuya açık bir alanda, kazığa bağlanarak yakılmak[134] suretiyle cezalandırılırdı. Bütün bu işkenceler sonucunda, beraat edenler olduğu takdirde, onların da bütün mallarına el konulurdu.

---

133 İspanyol engizitörlerin işkence yöntemleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Gordon, The Spanish Inquistion: It's Heroes and Martyrs, s, 6-8.

134 İspanya'da engizisyon tarafından 1808 yılına kadar 31.912 kişi diri diri yakılmıştır.17.659 kişinin ise maketi yakılmış ve 291.450 kişiye de muhtelif cezalar verilmiştir. Bkz. Cecil Roth, "Inquisition", Encyclopedia Judaica, C., VIII, 1971, s, 1390.

İspanyol engizisyonunu gözlemlemek için papalık tarafından görevlendirilen Lorento, 1481-1517 yılları arasında on binden (13000) fazla kişinin diri diri yakılarak, yaklaşık ikiyüzbin (200 000) kişinin de değişik cezalara çarptırıldığını bildirmektedir. Ceza alanların çoğunluğunu Hıristiyanlıktan sapanlar oluşturmaktaydı. Bunları, zorla Hıristiyanlaştırıldıkları halde, eski dinlerine dönme eğiliminde olan Yahudilerle, İspanya'nın güneyinde bulunan Müslümanlar takibediyordu.[135]

İspanyol Engizisyonu ve Gizli Müslümanlar

Míkel de Epalza'nın belirttiği üzere, Endülüs müslümanlarının gerçekten din değiştirip, gerçekten hıristiyan olduklarına inanılmadığı için, İspanyol engizisyonu tarafından kontrol edilmeleri gerekiyordu.[136]

Müslümanlar da, tıpkı Yahudiler gibi İspanya'nın dinî birliği için bir tehdit unsuru olarak görüldüğünden, müslümanlara yönelik mecburi ve toplu vaftizler ilk olarak 16.yy başlarında Gırnata (Granada) şehrinde görülür. Ancak ülkedeki müslümanların tamamı 1501-1502 yıllarında vaftiz olduklarından, ülke dışına sürülmek arasında tercih yapmak zorunda kalmayacaklardır. Bu durum aşama aşama gerçekleştirilecek, zorunlu vaftizler, Gırnata'da (Granada) başlayıp, sonra Kastilya'ya geçecek, ardından Belensiye'de (Valencia) patlak veren (1519-1522 yılları arasında) Germanía**s**[137] (Kardeşlik) isyanlarından sonra, Müslümanların hayatı gittikçe ağırlaşmaya başlayacak, Aragon ve Katalonya'da V. Carlos'un imparatorluğu esnasında 1525-1526 yılları arasında zorunlu vaftizler hız kazanacaktır.

Engizisyon, müslümanların zorla vaftiz edilerek hıristiyan-

135 Demirci, TDVİA., "Engizisyon" maddesi, s, 240.

136 Bkz. Epalza, Los moriscos antes y después de la expulsión, s, 92.

137 Germanías (Kardeşlik) (1519-1522) isyanı, Belensiye krallığında bulunan zanaatkâr birliklerinin, asilzadelerin kendilerine daha fazla hak ve daha iyi ücret vermelerini sağlamak amacıyla başlattıkları bir isyandır.

laştırılmaları neticesinde, gerçekten Hıristiyan inancına geçip geçmediklerini araştırmak için çeşitli yollara başvurur. Yâni, müslümanların gizliden önceki inançlarına devam edip etmediklerinden emin olmak için “indiciosexteriores de apostasía” (dinden dönme delilleri) toplanmaya veya araştırılmaya başlanır. Yeni hıristiyanların (cristianos nuevos), gizli-Müslüman (morisco) olup olmadıklarını ispatlamak için aslında delil bulmak oldukça kolaydır. Meselâ, namaz kılma, abdest alma, oruç tutma, zekât verme, hacca gitme, Cuma namazı kılma ve dinî bayramlara katılma, şarap ve domuz etinden kaçınma, sünnet ve isim konulması, defin törenleri, Hz. Muhammed’e (s.a.v.) saygı duyulması bunlar arasında önemli delillerdendir.

Resim 6: Gırnata’da (Granada) Müslümanların zorunlu vaftiz töreni.[138]

138 Kaynak: (Çevrimiçi) http://brunoalcaraz.blogspot.com,19 Ocak 2012.

15.yy sonlarına gelindiğinde, hemen hemen bütün camiler kapatıldığı halde, yine de Müslümanların namaz kılmalarına ve bir araya gelmelerine, bazı gizli camilerin varlığına (bilinmesine rağmen) göz yumulacaktır. Müslümanlar, zaten bu ibadeti evlerinde de yerine getirebildiklerinden, engizisyonun kısıtlamaları çözüm olmayacaktır.[139] Ancak, abdest alma, günde beş kez namaz kılma gibi İslâmın temel şartları sözkonusu olduğundan, bunlar gizli-Müslümanları (morisco) en kolay şekilde ele verebilecek deliller arasındadır.[140]

Peter Dressendörfer, engizisyonun, Müslümanların oruç ibadetlerini, hem Hıristiyan orucuna karşı tehlikeli bir rakip, hem de iman kayması ve kilisenin kurallarıyla alay etme anlamı taşıdığından bahseder.[141] Ancak bu arada şunu belirtmek gerekir ki, engizisyona, zekât verildiğinin tespit edilmesi veya böylesi bir durumun ihbar edildiğine dair herhangi bir kayda rastlanmamıştır.[142]

Gizli-Müslümanlar (moriscos) için gerçekleştirilmesi en az mümkün olan ibadet Cuma namazıdır. Ayrıca dinî bayramların kutlanması da ancak gizliden gizliye yapılabilirdi. Çünkü Hıristiyanların kutsal saydığı günleri kutlamak ve Pazar günleri kiliseye gitmek zorundalardı.

İslâmın yasakladığı yiyeceklerden kaçınmaları ve bil-

---

139 Ayrıntılar için bkz. Dressendörfer, Islam Unter Der Inquisition, s,76-77.

140 Dressendörfer, Islam Unter Der Inquisition, s, 77.

141 Almancası için bkz. "Was die Inquisition angeht, so steht zu vermuten, daß sie Fasten aus muslimischer Intention als echte, gefährliche Konkurrenz zum christlichen Fastengebot und damit nicht nur als "indicio exterior" abweichenden Glaubens, sondern als Verspottung und Verdrehung katholischer Kirchengesetze empfand." Dressendörfer, Islam Unter Der Inquisition, s. 80. Ayrıca aynı sayfada dn. 35'te Boronat'tan yaptığı engizisyon kayıtlarına dayanan alıntıda, bir gizli-Müslüman'ın (morisco) başka bir gizli-Müslümanı (morisco) tam da Hıristiyanlar'ın yortu arifesinde et yemek için ayarttığından bahseder. Doğal olarak bu durum engizitörleri hayal kırıklığına uğratmıştır.

142 Dressendörfer, Islam Unter Der Inquisition, s, 82.

hassa şarap içmeyip, domuz eti yememeleri, gizli-Müslümanları (moriscos) kolaylıkla ele verip, "secta de Mahoma" (Hz. Muhammed'in müridi) olarak nitelendirilmelerine sebep teşkil ediyordu.[143] Ayrıca giydikleri kıyafetler ve Arapça konuşmaları da, engizisyon tarafından en belirgin "indicios exteriores de apostasía" (dinden dönme delili) olarak kabûl ediliyordu.

Resim 7: Mâleka'daki (Málaga) engizisyon işkence yöntemleri.[144]

Engizisyonun devreye girmesi için bir veya birden fazla muhbirin[145] gizli-Müslümanları (moriscos) ifşa etmesi gere-

143 Dressendörfer, Islam Unter Der Inquisition, s, 84.

144 Kaynak: (Çevrimiçi) http: // commons.wikimedia.org, 19.01.2012.

145 İyi bir muhbirin özellikleri için bkz. Gordon, The Spanish Inquistion: It's Heroes and Martyrs, s, 3.

kiyordu. Bu muhbirler, komşular olabildiği gibi, en yakın insanlar bile olabilirdi. İlk başlarda suçlu delil yetersizliğinden beraat edebiliyor veya yargılama aşaması askıya alınabiliyordu. "Reprehendido" (tekdir) ve "amonestado" (öğüt verme), hıristiyanlık için çok da önemli olmayan suçlar işlendiğinde uygulanıyordu. "Abjuración de levi" adı verilen ve şüphelinin şikâyetten, yemin ve tövbe ederek kurtulduğu bir durum vardı. Yine buna benzer bir ceza olan "abjuración de vehementi" söz konusu idi. Her ikisi de korkunç bir törenle ifa edilen bu ceza usulünde, ancak "abjuración de vehementi" suçların tekerrür etmesi durumunda gerçekleştirildiği için, ilâveten kazık cezası da uygulanırdı. Bunların yanında kelime olarak müebbet hapis anlamına gelen "cárcel perpetua" cezası ise, durumun ciddiyetine göre, bazen üç yıl, bazen de sekiz yıl boyunca uygulandığı olurdu.

"Sanbenito"[146] ismi verilen "ayıp giysi" veya "alçaklık giysisi" her yerde giyilmesi gereken bir ceza olmakla beraber, bunun yanında İspanyol filosunda kürek mahkûmluğu, kırbaçlanma, sürgün, kovulma ve çeşitli manevi cezalar da yeralıyordu.[147] Tabii ki, en ağır ceza, engizisyonun tövbe etmeyen kâfirler olarak gördüğü insanlara verdiği, "quemadero" cezası olup, bu ceza mahkûmun önce boğulup, daha sonra kazığa oturtularak yakılmasıyla yerine getiriliyordu.

İspanyol Yönetimi Ve Gizli-Müslümanlar

Katolik Krallar Dönemi

Katolik kralların Gırnata'yı (Granada) işgâl etmelerinden önce gerçekleşen 25 Kasım 1491 tarihli Gırnata antlaşmasının şartları, başlangıçta Müslümanların lehine görünüyordu. An-

146 Kelimenin aslı saco bendito olup, mübarek çanta anlamına gelmektedir.

147 Cezaların ayrıntıları için bkz. Dressendörfer, Islam Unter Der Inquisition, s, 32-35.

cak İspanyol yönetimi, Müslümanların haklarını garanti altına alan hükümlere sadece yedi yıl riayet edeceklerdir. Katolik krallar, 1499 yılından sonra Hıristiyanlık çatısı altında toplanacak bir İspanya birliği oluşturulması için hemen harekete geçtiler. Bu idare, Kastilya'nın ileri gelenlerinden Hernando de Zafra, López de Mendoza ve Hernando de Talavera'nın ellerine teslim edildi.

Hernando de Zafra, bürokraside gösterdiği başarılar sayesinde, kendini saray nezdinde kabûl ettirmiş itibarlı bir mevki sahibi olan, aslında âlim bir kişidir. Kraliyet kâtipliği de yapan Hernando de Zafra, taşra idaresinden sorumlu kişi olarak kendini, İspanya'yı Müslüman soylulardan temizleyip, Gırnata'yı (Granada) gerçek Hıristiyanlarla doldurup, Afrikadaki haçlı seferlerine devam etme fikrini canlı tutmaya adamıştır.[148]

López de Mendoza ise, Tendilla kontu olup, Gırnata'nın güvenliğinden sorumlu idi. Mendoza aynı zamanda Müslüman rençberler tarafından işlenen geniş arazilerinin de sahibidir.[149]

Hernando de Talavera[150] (1428-1507) ilk Gırnata başpiskoposu olup, Kastilya kraliçesi I. Isabel (1474-1504) günâhlarını ona çıkartırdı. Ilımlı bir kişiliğe sahip olduğu için Müslümanların yavaş yavaş ve iknâ edilerek, Hıristiyan olmalarından yana tavır sergiliyordu. Hernando de Talavera'nın maksadı,[151]

148 Hess, The Forgotten Frontier, s, 134.

149 Hess, The Forgotten Frontier, s, 134.

150 Ayrıntılı bilgi için bkz.Hess, a.g.e., s, 134; Lea, İspanya Müslümanları, s, 38; Özdemir, "İspanya Krallığı'nın XVI.Yüzyılda Endülüs Müslümanlarını Hıristiyanlaştırma Politikası I", s, 267.

151 1528-1542 yılları arasında Gırnatabaşpiskoposu olan Gaspar de Ávalos ve 1546-1576 yılları arasında Gırnatabaşpiskoposu olan Pedro Guerrero da tıpkı Hernando de Talavera gibi misyonerlik faaliyetleri yardımıyla, Gırnata'da yerli din adamları yetiştirme peşindeydiler.

Gırnata'da misyonerlik yoluyla, halkın kendiliğinden Hıristiyan olmasını sağlamaktır. Bunun için din adamlarını Arapça öğrenmeleri hususunda teşvik ediyordu. Konuyla ilgili olarak Andrew C. Hess, Mármol'un "Rebelión" (1858) adlı çalışmasına yaptığı atıfta vurguladığına göre[152] Hernando de Talavera, bir converso (dönme) rahip olması itibariyle, Hz. İsa'nın yoluna davet etmekle görevlendirildiği Müslüman cemaat içindeki kültürel çatlağın ne kadar derin olduğunu en iyi bilen insanların başında geliyordu.

Ancak, Hernando de Talavera'nın iknâ ederek Hıristiyanlaştırma yöntemi din adamları tarafından oldukça yavaş ve uzun süre gerektiren bir çaba olarak göründüğünden, işlerin daha hızlı yürümesi için 1499 yılında Gırnata şehrinde engizisyon mahkemesi kurulup, bu mahkeme de Kurtuba (Córdoba) genel engizisyon mahkemesinin bölgesine dahil edilecektir. 7 Eylül 1499'da Diego Rodriguez Lucero,[153] Kurtuba (Córdoba) engizisyon başkanı olarak göreve başlar. Ayrıca ilk Tuleytula başpiskoposu, kardinal Francisco Jiménez de Cisneros'un da (1436-1517) aynı yıl Hernando de Talavera'ya yardımcı olmak üzere görevlendirilmesi, Müslümanları çok daha zor günlerin beklediğinin habercisi olur. Çünkü kardinal Cisneros,[154] Hernando de Talavera'nın aksine, oldukça gaddar ve zorla Hıristiyanlaştırma taraftarıdır. Nitekim, göreve geldikten kısa bir süre sonra, kendini bütün gayretiyle işine adayıp, hâtta 18 Aralık 1499 tarihinde, yani tek bir günde, üç bin

152 Hess, The Forgotten Frontier, s, 134.

153 Kötü davranışları ve gaddarlığı ile nam salmış olan Lucero, Müslümanların mallarını müsâdere ederken gösterdiği acımasızlığı sayesinde kral II. Fernando'nun güvenini kazanmıştır. Ancak onun bu tutumları ve yolsuzlukları 1506'da Kurtuba'da (Córdoba) çıkan ayaklanmaya sebebiyet verir ve görevinden alınır. Bkz. Lea, İspanya Müslümanları, s, 41.

154 Kendisi hakkında ayrıntılar için bkz. Hess, The Forgotten Frontier, s, 135; Lea, İspanya Müslümanları, s, 42; Özdemir, "İspanya Krallığı'nın XVI.yy'da Endülüs Müslümanlarını Hıristiyanlaştırma Politikası I", s, 268, dn. 89.

kişiyi vaftiz edecek ve Elbeyyâzin (Albaicín) semtindeki aynı adla anılan camiyi, San Salvador adıyla kiliseye çevirecektir.[155]

Kardinal Francisco Jiménez de Cisneros'un bu katı ve cebri tutumu, Müslümanlar arasında derin bir huzursuzluk yaratır. Uygulamaya karşı gelenleri, ya hapis cezası veya çeşitli işkence yöntemleri beklemektedir.[156] Cisneros'un bu şiddet yanlısı tavrı, Müslümanların dinî bilgilere ulaşmalarını engelleme konusunda da kendini gösterecektir. Halkın ve özellikle de fakihlerin elinde bulunan çok sayıda dinî kitap toplatılarak meydanlarda yakılır.[157] Cisneros, bu arada birkaç tıp kitabını Alcala'da bulunan kendi özel kütüphanesi için ayırmayı da ihmâl etmez.[158]

Bu gelişmeler üzerine Elbeyyâzin'de (Albaicín) Müslüman bir genç kızın, Hıristiyan askerler tarafından engizisyon mahkemesinde yargılanmak üzere götürüldüğü sırada, antlaşmalara aykırı bir şekilde zorla vaftiz edildiğini söylemesi,[159] isyanın fitilini ateşleyecektir.[160] İsyanın sona ermesi ancak, daha

155 Özdemir, a.g.e., s, 268; Lea, a.g.e., s, 42; Thomson, Blood On The Cross, s, 252.

156 Bu durum için verilebilecek çarpıcı bir örnek, soylu bir şahsiyet olan Zegri'nin zincire vurulup, Hıristiyan olmayı kabul edene kadar da hapiste kalmasıdır. Ayrıntılar için bkz. Chejne, Islam And The West The Moriscos, s, 6; Geddes, The History of the Expulsion of the Moriscoes, s, 10; Thomas Ballantine Irving, Dates, Names And Places: The End of Islamic Spain, Iowa, The Mother Mosque Foundation, 1990, s, 3; Lea, İspanya Müslümanları, s, 42.

157 Chejne, Islam And The West The Moriscos, s.6; Geddes, The History of the Expulsion of the Moriscoes, s.11; Janer, Condición social de los Moriscos de España, s.22; Lea, İspanya Müslümanları, s.43.

158 Lea, İspanya Müslümanları, s, 44.

159 Hess, The Forgotten Frontier, s.135; Lea, a.g.e., s.44; Özdemir, "İspanya Krallığı'nın XVI.yy'da Endülüs Müslümanlarını Hıristiyanlaştırma Politikası I", s.269; Thomson, Blood On The Cross, s.253.

160 1499 yılının Aralık ayında Elbeyyâzin semtinde, Jiménez de Cisneros, Hernando de Talavera, López de Mendoza ve Gırnata'nın ilk belediye başkanı üç gün boyunca isyanı bastırmak için uğraştılar. Bkz. Harvey, Muslims in Spain, 1500 to 1614, s, 30-31.

ılımlı olan Hernando de Talavera'nın antlaşmalara riayet edileceği yönündeki telkinleriyle gerçekleşir. Diğer yandan kardinal Cisneros, Elbeyyâzin'de (Albaicín) Hıristiyanlaşma ile sürgüne razı olma arasında tercih yapılması hususundaki ısrarcı tavrını sürdürür. Birçok Müslüman, gönülsüz de olsa vaftiz olmayı kabul eder. Bu durumdan oldukça memnun olan Papa VI. Alexander, Francisco Jiménez de Cisneros'a 27 Mart 1500 tarihinde gönderdiği bir tebrik mektubunda; vaftiz olanların sayısının 60.000 olduğunu ifade eder.[161]

Kendilerinin de Elbeyyâzin'de yaşayanların akıbetine uğramasından korkan el-Beşerât'daki (Alpujarras) Müslümanlar ayaklanarak, ilk "el-Beşerât" (Alpujarras) isyanı (1499-1500) gerçekleşir. Katolik krallar, bu isyan karşısında kardinal Francisco Jiménez de Cisneros'tan açıklama yapmasını beklediklerinde; Cisneros, bu isyanın 25 Kasım 1491 tarihindeki Gırnata (Granada) kapitülasyonlarının ihlâli anlamını taşıdığını ve onların vaftiz olmak veya sürgünü kabûl etmekten birini tercih etmeye zorlanması gerektiğini beyan eder. Elbeyyâzin'deki Müslümanların zorla Hıristiyanlaştırıldıkları haberi üzerine bu defa 1501'de Rûnde (Ronda) şehrinde isyan baş gösterir.

Bu isyanlardan oldukça bunalan Fernando, 30 Temmuz 1500 ve 30 Eylül 1500 tarihlerinde iki ferman yayımlayarak, Hıristiyanlığa girecek olanların vaftizden önce işledikleri bütün suçların affedileceğini, Müslümanları ödedikleri vergilerden muaf tutulacaklarını, eski Hıristiyanlarla aralarında hiçbir fark gözetilmeyeceğini taahhüt etmektedir. Bu fermanlardan sonra daha da kapsamlı olan, 26 Şubat 1501 tarihli bir başka ferman daha yayınlanır ki, Fernando bu fermanda kimsenin zorla vaftiz edilmeyeceğini yeniden taahhüt etmekte ve Müslümanlar için bağışlayıcı hükümlere yer vermektedir.[162]

---

161 Harvey, Muslims in Spain, 1500 to 1614, s, 31.

162 Bu affın içinde yer alan hükümler için bkz. Harvey, Muslims in Spain, 1500 to 1614, s, 46-47. Ayrıca tamamı için bkz. Lea, İspanya Müslümanları, s, 388-389, Ek:II.

Resim 8: Gırnata'da (Granada) Müslümanlar'ın 1499 yılında gerçekleşen zorunlu vaftiz töreni[163].

Ne var ki, bu fermanlara inanmayan veya bunları inandırıcı bulmayan Müslümanların ayaklanmaları yer yer devam eder. Bunun üzerine kraliyet, İspanyol toplumunun geleceğini tepeden tırnağa yeniden şekillendirecek bir karar almaya girişir. 1502 yılı Şubat'ında Katolik krallar, Kastilya sınırları içinde bulunan bütün Müslümanların 1502 yılının Nisan ayına kadar ya Hıristiyanlığa geçmeleri veya sürgün edilmeyi kabûl etmelerini talep eder.[164] Ancak, böylesi bir sürgün kabûlünde bile aileler, on dört yaşın altındaki erkek, on iki yaşın altındaki kız çocuklarını yanlarında götüremiyeceklerdir.

12 Şubat 1502 tarihinde çıkarılan bu fermanla, Kastilyadaki bütün Müslümanlar Hıristiyan sayılmaktadır. Önceden "mudéjares" (müdeccenler) olarak adlandırılan Müslüman-

163 Gırnata'da (Granada) bulunan Capilla Real'in sunağından bir detay. Kaynak: Richard Fletcher, Moorish Spain, California, University of California Press, 1993, s, 80.

164 Hess, The Forgotten Frontier, s, 136.

lar, şimdi, "nuevos cristianosconvertidos de morosya da" veya daha kısa şekilde "moriscos" (gizli-Müslümanlar) olarak kabûl görülmeye başlanmıştır.

1512 yılına kadar çıkarılan fermanlarla, "moriscosya da cristianos nuevos" (yeni Hıristiyanlar) olarak adlandırılan Kastilya Krallığı sınırları dahilinde yaşayan Müslümanlar, engizisyon tarafından resmen abluka altına alınmış oluyorlardı. Ancak, Aragon Krallığı sınırları dahilinde yaşayanlara daha müsamahakâr davranılmıştır. Bu durumda, "müdeccenler"in (mudéjares) asilzadelerin arazilerini işleyip, onlara ve dolayısıyla kraliyete ödeyecekleri vergi miktarının yüksek olmasının[165] sağlayacağı malî katkı bir hayli fazladır. Çünkü müdeccenler (mudéjares) Hıristiyan oldukları takdirde, ödeyecekleri verginin miktarının azalacak olması, tabii olarak asilzadelerin de gelir kaybı anlamına geliyordu. Hâtta, Belensiye (Valencia) bölgesinde bu durum hakkında söylenen "Quien tiene Moro, tiene oro" *(Elinde Mağribî olanın, altını da vardır)* veya "Mientras mas Moros, mas ganancia" *(Ne kadar çok Mağribî, o kadar çok kazanç)* gibi, halk dilinde söylenegelen deyimlere rastlanır.

Bu ve benzeri sebeplerle asilzadeler, kral II. Fernando'ya kendilerine bağlı topraklarda yaşayan "müdeccenlerin" (mudéjares) zorla din değiştirtilmemesi ve zorla sürgün edilmemeleri yönünde telkinlerde bulunarak, bu yönde kraldan taahhüt alırlar.

Bunun tam tersi yönünde olaylar cereyan ettiğinde, Henry Charles Lea'nın Simancas Arşivi, Engizisyon, Kitap 926, s.76'dan naklettiği üzere Fernando, engizisyonculara hitaben, 5 Ekim 1508 tarihinde yazılan emirnâmede;

"...Sonuç olarak sizleri görevlendiriyoruz ve emrediyoruz ki, şu andan itibaren bu vilayetteki hiçbir Mağribîyi gönül rızası olmaksızın zorla Hıristiyanlığa döndürmeyin veya vaf-

165 Bu konuya örnek teşkil etmesi bakımından bkz. Meyerson, The Muslims of Valencia In the Age of Fernando and Isabel, s, 144-184.

tiz etmeyin ve böyle yapılmasına da göz yummayın. Eğer şu anda elinizde, yalnızca diğerlerine "Hıristiyanlığa dönmeyin" dedikleri için tutuklanmış Mağribî varsa, onları da serbest bırakın..."[166] diyerek ikazda bulunuyordu.

Bu emirnâmeden iki sonuç çıkarmak mümkündür. Birincisi, Fernando'nun tıpkı Hernando de Talavera gibi iknâ ederek, Müslümanları Hıristiyanlaştırma yöntemini benimsemesi, ikincisi ise kraliyet kasasının dolmasına Hıristiyanlaştırma faaliyetinden daha fazla önem verilmiş olması.

V. Carlos Dönemi

Kastilya kraliçesi I. Isabel, 26 Kasım 1504 tarihinde ölümüne müteakip, Fernando'nun da 23 Ocak 1516'da ölmesininin ardından, torunu Carlos, I. Carlos (23 Ocak 1516 -16 Ocak 1556) olarak İspanya kralı olur. Kutsal Roma Germen imparatoru I. Maximilian'ın 12 Ocak 1519'da ölümüyle, İspanya kralı Carlos ile Fransa kralı I. François arasında imparator seçilebilmek için rekabet başladı.[167] Carlos, 1519 yılında dedesinden sonra Kutsal Roma Germen imparatoru seçilip, V. Carlos (28 Haziran 1519- 27 Ağustos 1556) unvanıyla, büyük bir coğrafyaya hükmetme imkânını yakalamış oluyordu.

V. Carlos'un imparator olduktan sonra karşılaştığı ilk zor durum, 1519'da patlak veren "Germanías"[168] (Kardeşlik) (1519-1522) isyanıdır. Belensiye (Valencia) krallığında bulunan zanaatkâr birliklerinin, asilzadelerin kendilerine daha fazla hak ve daha iyi ücret vermelerini sağlamak için başlattıkları

166 Bu emirnamenin tamamı için bkz. Lea, İspanya Müslümanları, s, 390, Ek: III.

167 Halil İnalcık, Makaleler I, Ankara, Doğu Batı Yay., 4. Baskı, 2009, s, 246.

168 Bu isyan hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Coleman, Creating Christian Granada, s, 93; Harvey, Muslims in Spain, 1500 to 1614, s, 92-94; Hess, The Forgotten Frontier, s,139-140; Thomson, Blood On The Cross, s, 261-264.

bu isyan, giderek şekil değiştirir. Asilzadelerin, "müdeccenleri" (mudéjares) âdeta "altın yumurtlayan tavuk" olarak görüp, kendilerinden daha fazla değer vermeleri sebebiyle, Müslümanlar hedef haline gelirler. "Müdeccenler" (mudéjares), yeni bir sürgün ile vaftiz arasında tercih yapmak zorunda kaldıklarında, birçok Müslüman acımasızca katledilip, pek çok cami de kiliseye çevrilir. Akabinde, Kastilya'da başlatılan Comuneros (1520-1522) isyanıyla, ülke neredeyse bir iç savaşın eşiğine geldiğinde, isyanlar sonucunda "müdeccenler" (mudéjares) vaftiz olmak mecburiyetinde kalmalarıyla, engizisyonun Müslümanları Hıristiyanlaştırma faaliyetlerine büyük katkısı olur.

Bu isyanlar neticesinde V. Carlos, 13 Eylül 1525 tarihinde Aragondaki asilzadelere hitaben yayımladığı bir fermanla, İspanya'dan köleler haricindeki bütün Müslümanların ülkeden sürgün edilmeleri, geri kalan Müslümanlarınsa derhal Hıristiyanlaştırılmalarının sağlanmasını emretmektedir. 25 Kasım 1525 tarihinde, Belensiye'de vaftiz edilmemiş Müslümanların 31 Aralık 1525'e, Aragon ve Katalonyadakilerin ise 31 Ocak 1526'ya kadar sürgüne gönderilmesini öngören bir başka ferman daha yayımlanır.[169] Böylece Katolik krallar tarafından 1497 yılında dinî birliğin tesis edilmesine matuf Hıristiyanlaştırma faaliyetleri, 1526'da tamamlanmış oluyordu.

V. Carlos, 7 Aralık 1526 tarihinde "Gırnata Fermanı"nı ilân ettiğinde, bu fermanda pek çok sınırlama mevcut olup, ortaya çıkacak muhtemel tepkileri azaltmak için Ceyy**ân (**Jaén) Engisizyon Mahkemesi, Gırnata'ya (Granada) nakledildi. Bu ferman, Müslümanlara Arapçanın kullanılmasını ve Mağribî kıyafetlerinin giyilmesini men ediyordu; terziler bu şekilde kıyafet dikmeyecek ve gümüşçüler onların âdetlerine uygun mücevher üretmeyecekti. Hamamlar kapatılıyor, bütün doğumlar herhangi bir Mağribî merasiminin yapılmaması için Hıristiyan ebeler tarafından takibedilecek, ruhsatların sıkı de-

169 Hess, The Forgotten Frontier, s, 140; Özdemir, "İspanya Krallığı'nın XVI. yy'da Endülüs Müslümanlarını Hıristiyanlaştırma Politikası I", s, 282.

netimiyle, silâhsızlandırma yürürlüğe girecekti. Mağribî merasimlerinin terk edilip, yerine Hıristiyan ayinlerinin ikame edildiğini gözleyebilmek için bayram, Cuma, Cumartesi ve düğün günleri boyunca evlerin kapıları açık tutulacaktı. Kastilyadaki çocukların eğitimi için Gırnata (Granada), Vâdî Âş (Guadix) ve El-Meriyye'de (Almería) okullar açılacaktı. Hiçbir Mağribî ismi kullanılmayacak ve hiçbir vaftizsiz Mağribî, köle veya hür olmasına bakılmaksızın ellerinde tutulmayacaktı.[170]

Gizli-Müslümanlar (moriscos), bu fermanın ilânının ardından, yürürlüğe konulmaması için V. Carlos'a ödedikleri vergilere ilâve olarak 80.000 duka altın vermeyi teklif etmeleriyle, sözkonusu fermanın yürürlüğe konulması ertelendiği gibi, ayrıca gizli-Müslümanların (moriscos) şehirlerde sadece kılıç ve hançer, köylerde ise mızrak taşımalarına da müsaade edilmiştir.[171]

V. Carlos, gizli-Müslümanların (moriscos) Kuzey Afrika ile irtibat kurmalarını engellemek için 1537 yılında bir ferman daha çıkartıp, Müslümanların yerlerini terk etmelerini ve sahile yakın şehirlere gitmelerini yasaklıyordu. 1541'de çıkartılan bir diğer fermanla, gizli-Müslümanların (moriscos) Gırnata'dan Belensiye'ye (Valencia) geçişleri de yasaklanıyordu.

V. Carlos dönemi (1516-1556), Katolik krallar olarak adlandırılan Kastilya kraliçesi I. Isabel ve Aragon kralı II. Fernando tarafından başlatılan Endülüs Müslümanlarını Hıristiyanlaştırma ameliyesi tamamlandığı ve ülkede yaşayan hemen herkesin resmî olarak Hıristiyan kabûl edildiği bir dönem olmuştur. Ancak, bu dönemde çıkarılan fermanlardaki bazı kısıtlamalar, gizli-Müslümanların (moriscos) ödedikleri vergilere ilâve olarak, altın vermeleri üzerine ya ertelenmiş veya hiç uygulanmamıştır. Böylece gizli-Müslümanlar (moriscos), Hıristiyan gibi görünüp, gizliden gizliye dinî vecibelerini yerine getirebilmişlerdir.

170 Lea, İspanya Müslümanları, s, 212-213.

171 Lea, İspanya Müslümanları, s, 214.

V. Carlos, 1556 yılında topraklarını oğlu ve kardeşi arasında paylaştırarak tahttan feragat ettiğinde, İspanya tahtını, Hollanda ve İtalya'yı oğlu Felipe'e, Avusturya, Macaristan, Bohemya ve Hırvatistandaki topraklarını da kardeşi Ferdinand'a bırakıyordu.

II. Felipe Dönemi

Felipe (16 Ocak 1556- 13 Eylül 1598), babası I. Carlos'un İspanya tahtından feragat etmesinden sonra, 16 Ocak 1556 tarihinde İspanya kralı II. Felipe[172] unvanını aldı. Braudel'e göre[173] II. Felipe'in İmparatorluğunun asıl karakteri, İspanyolluğu ve daha ziyade Kastilyalılığıdır. Gizli-Müslümanlar (moriscos) açısından II. Felipe dönemi, üzerlerindeki dinî baskıların mütemadiyen arttığı ve her daim engizisyonun takibinde oldukları bir dönemdir.

1546-1576 yılları arasında Gırnata (Granada) başpiskoposluğu yapan Pedro Guerrero, 1563'de İtalya'da gerçekleşen Trento Konsil'ne katıldıktan sonra, Papa IV. Pius'a (1499-1565), gizli-Müslüman (morisco) topluluğunun sadece ismen Hıristiyan oldukları konusunda ağlayıp, sızlanacaktır. Papalık tarafından başpiskopos Pedro Guerrero'ya, II. Felipe'e *"bu meseleyi halledip, bu insanların ruhlarını kurtarmasını"* söylemesi emredilir.[174] Bunun üzerine II. Felipe yeni bir ferman yayınlayarak, gizli-Müslümanlar'ı (moriscos) yeniden sıkıntıya sokacak bir dizi kısıtlamalara girişecektir. Meselâ, 1563 yılında hazırlanan fermanda, gizli-Müslümanların (moriscos) izinsiz silâh taşımaları yasaklanarak, bütün silâh ruhsatlarının yenilenmesi talep ediyordu.

---

172 II. Felipe dönemini daha ayrıntılı bir biçimde incelemek için bkz.Fernand Braudel, Akdeniz ve Akdeniz Dünyası,Terc.: Mehmet Ali Kılıçbay, C., II, 1990.

173 Braudel, Akdeniz ve Akdeniz Dünyası, s,13.

174 Lea, İspanya Müslümanları, s, 222.

Başpiskopos Pedro Guerrero, Gırnata'ya (Granada) döndükten sonra, 1565 yılında taşra konsilini toplayarak, gizli-Müslümanlar'ın (moriscos) durumu hususunda bazı tespitler yapılmış, onların gerçek Hıristiyan olmaları için alınması gereken tedbirler görüşülmüştü. Çıkan sonuca göre, gizli-Müslümanlar (moriscos), Mağribîlerin kıyafetlerini, dillerini ve âdetlerini terk etmeliydiler.[175] Ayrıca, 1526 yılında V. Carlos zamanında hazırlanıp, fakat gizli-Müslümanların (moriscos) çabalarıyla yürürlüğe girmesine mâni olunan ferman yeniden gündeme getirilip, yürürlüğe sokulmalıydı.

Resim 9: İspanya Krallığı ve Komşuları (1560) [176].

II. Felipe, durumu değerlendirmek üzere Alcala'da ilâhiyat profesörü olan ve sonrasında Âbile (Ávila) piskoposluğuna tayin edilen Dr. Otadui ile görüşecektir.[177] Görüşme sonrasında, 1566 yılında gizli-Müslümanların (moriscos) üzerindeki baskıları artıracak bir ferman hazırlayıp, Fernando ve Isabel'in Gırnata'nın (Granada) işgâl yıldönümü olan 1 Ocak 1567 tarihinde ilân edecektir.[178] Hazırlanan bu yeni fermana göre; gizli-

175 Lea, a.g.e., s, 223.

176 Kaynak: Lea, İspanya Müslümanları, s, 432.

177 Lea, İspanya Müslümanları, s, 223.

178 Harvey, Muslims in Spain, 1500 to 1614, s, 211; Lea, İspanya Müslümanları, s, 224.

Müslümanlar (moriscos), üç yıl içinde Kastilya dilini öğrenmekle mükellef olup, bundan sonra da kimse alenen veya gizli Arapça konuşmayacak ve yazmayacak, ayrıca bu dilde yazılmış olan bütün mukaveleler geçersiz sayılacaktır. Otuz gün içinde bütün kitaplar Gırnata şansölyeliğinin başkanlığına getirilen Pedro de Deza'ya teslim edilecek, içinde suç unsuru olmayan kitaplar üç yıllığına sahibine iade edilecek, üç yıl sonra bunlar da imha edilecektir. Bundan böyle hiçbir kıyafet Mağribî âdetlerine göre dikilmeyecek, tamamı veya kısmen ipekten olanlar bir yıllığına, bezden olanlar iki yıllığına giyildikten sonra imha edilecekti. Kadınlar yüzlerini örtmeyecek, nişan, düğün merasim ve bayramlarda kilise âdetlerine uyulacaktı. Bu tür kutlamaların yanında, Cuma günü öğle vakti süresince evlerin kapıları açık tutulacaktı. "Zambra" ve "leilalar" (şarkı ve oyunlarla şenlik) Hıristiyanlığa aykırı olmamasına rağmen, Cuma ve bayram günlerinde yasaklanıyordu. Mağribî isim ve soy isimleri terk edilecek, kına yakılmayacak, şahsî veya topluma ait bütün hamamlar yıkılacak ve gelecekte de hiç kimse onları kullanmayacaktı. Hiçbir gizli-Müslüman (morisco), ruhsatı olsa dahi Mağribî köle edinemeyecek, siyahî köle ruhsatlarının tamamı Pedro de Deza'nın tasdikinden geçecekti.[179] Ayrıca bu fermandaki kuralların benimsenip uygulanması için gizli-Müslümanlara (moriscos), 1 Ocak 1568 tarihine kadar süre veriliyordu.[180]

Fermanın ilânının üzerinden bir yıl geçtiğinde, başpiskopos Pedro Guerrero bütün rahiplere, kilisede yapılacak yeni yıl merasimlerinde gizli-Müslümanları (moriscos), ikaz etme talimatı vererek, bunun yanında Pedro de Deza da üç ile on beş yaş arası bütün gizli-Müslüman (morisco) çocuklarının alınıp, Hıristiyan akâid ve Kastil dilini öğrenmek üzere okullara yerleştirilmesini emrediyordu.[181] Bu gelişmeler üzerine giz-

179 Lea, İspanya Müslümanları, s, 224-226.

180 Harvey, Muslims in Spain, 1500 to 1614, s, 214.

181 Lea, a.g.e., s, 227-228.

li-Müslümanlar (moriscos), ya isyan ederek veya bu kurallara uyma arasında seçim yapmak zorunda kaldıklarında, 24 Eylül 1568 tarihinde[182] "II. el-Beşerât (Alpujarras)" (1568-1570) ayaklanmışlardı.[183]

İsyan boyunca çok sayıda can kaybı olmuş, Don Juan de Austria komutasındaki birlikler isyanı bastırmaya çalışırken, II. Felipe'in, 19 Ekim 1569 tarihinde gizli-Müslümanlardan (moriscos) her türlü ganimetin alınabileceğini ilân etmesi üzerine, disiplinsizlik, zulmün artmasına yol açar. II. Felipe, 1 Kasım 1570'te Gırnata'da (Granada) hayatta kalmayı başaran gizli-Müslümanların (moriscos)da sürülmesini emrediyordu.[184] II. el-Beşerât (Alpujarras) isyanını müteakiben, bütün Gırnata'yı gizli-Müslümanlardan (moriscos) temizleyip, onları Kurtuba (Córdoba), İşbiliye (Sevilla) ve Tuleytula (Toledo) gibi Kastilya topraklarına dağıtıp, yerlerine Hıristiyan ahaliyi yerleştirmek için harekete geçer.

Bir yandan engizisyon görevlileri, diğer yandan kilise Gırnata'dan kovulan gizli-Müslümanları (moriscos) iyi birer Hıristiyan olarak eğitmek için çaba sarfediyorlardı. Bu konuda öne çıkan isim, Kurtuba piskoposu[185] Bernardo de Fresneda, 15 Ocak 1573 tarihinde II. Felipe'e, kendi bölgesinde bulunan gizli-Müslümanları (moriscos) eğitmek için alınması gereken

182 Hess, The Forgotten Frontier, s, 145.

183 Bu isyanın öncesinde gizli-Müslümanların (moriscos) içinde bulundukları durumu anlatan ve isyanın liderlerinden birisi olan Muhammed bin Muhammed ibni Davud'un kaleme aldığı Mağribî halk türküsü için bkz. Lea, İspanya Müslümanları, s.418-421, Ek:XII. Ayrıca İkinci Gırnata Savaşı olarak da bilinen bu isyanın ayrıntıları ve 1576-1571 yılları arasında gelişen olayları daha iyi anlayabilmek için bkz. Harvey, Muslims in Spain, 1500 to 1614, s, 204-237.

184 Hess, The Forgotten Frontier, s, 146.

185 Hess, The Forgotten Frontier, s, 150'de bu programı yollayanı önce ismini vermeden Kurtuba (Córdoba) başpiskoposu olarak zikretmekte, ancak aynı sayfanın son satırlarında Kurtuba piskoposu olarak bahsetmektedir. Esas itibariyle Kurtuba, İşbiliye (Sevilla) başpiskoposu Cristobal Rojas Sandoval'a bağlı olan bir piskoposluktur.

tedbirlere dair ayrıntılı bir program yollar.[186]

II. Felipe, ömrünün son yıllarında Papa VIII. Clement'e rica ederek, gizli-Müslümanlar (moriscos) için irtidatı da içine alana bir lütûf ferman çıkarılmasını sağlayarak, bununla gizli-Müslümanları (moriscos) kazanmanın yolları arayacaktır.[187]

III. Felipe Dönemi

III. Felipe (13 Eylül 1598-31 Mart 1621), babası II. Felipe'nin ölümü üzerine tahta çıkar. Onun döneminde Gizli Müslümanların (moriscos) durumu daha da kötüleşecektir.

III. Felipe döneminin önemli şahsiyetlerinden birisi, hem Belensiye (Valencia) başpiskoposu hem de genel vali olarak hizmet eden Juan de Ribera'dır (20 Mart 1532-6 Ocak 1611). İspanya'nın gizli-Müslümanlardan (moriscos) tamamen arındırılması fikri, bağnaz görüşleri ile III. Felipe üzerinde tesiri olan Juan de Ribera'ya aittir.

Bunun yanında Lerma dükü ve aynı zamanda Dâniye (Denia) markizi olan yakın arkadaşı Francisco Goméz de Sandoval y Rojas da (1552-1625) III. Felipe'yi etki eden isimler arasındadır. Gizli Müslümanlara (moriscos) karşı büyük öfke duyan Francisco Goméz de Sandoval y Rojas, 2 Şubat 1599 tarihinde kaleme aldığı bir yazıda; 15-60 yaş arasındaki bütün gizli-Müslüman (morisco) erkekleri müslüman olmaları hasebiyle, ölümü hakettikleri için köleleştirilip, küreğe, kadınlarla, 60 yaşın üstündeki erkeklerin gemilere bindirilip, Berberistan'a gönderilmeli ve çocukları da papaz okullarında eğitilmeli[188] fikrindedir.

Belensiye başpiskoposu Juan de Ribera, 1601 yılının sonla-

186 Programın ayrıntıları için bkz. Hess, a.g.e., s, 150-151.

187 Lea, İspanya Müslümanları, s, 295.

188 Lea, İspanya Müslümanları, s, 297; Thomson, Blood On The Cross, s, 308-309.

rına doğru III. Felipe'e, Papa VIII. Clement'in gizli-Müslümanlar (moriscos) için çıkarılmasını sağladığı "Lütûf Fermanı" ile kendi bölgesinde başarılı bir sonuç elde edilemediğini belirten bir tezkere gönderir. Tezkerenin içeriğinde dinin, İspanya krallıklarının temeli olup, donanmanın başarısızlığı (kastederek), bunun kendi ülkesini saflaştırmak dururken, başka ülkelerdeki sapkınlarla uğraşmasının neticesinde Allah'ın bir ikazı olduğu"[189] dile getirilmektedir.

30 Ocak 1608 tarihinde kilise konseyi toplanıp, gizli-Müslümanlar (moriscos) ile ilgili etraflıca bir toplantı yapar. Eski belgelerin yeniden incelenip, dikkâte alınmasıyla konu bir defa daha güncelleştirilir. Herkesin fikrini beyan etmesiyle, genel bir kararla gizli-Müslümanların (moriscos) topyekun sürgün edilmesi fikri ortaya çıkar.[190]

4 Nisan 1609'da III. Felipe'in isteği üzerine toplanan Kraliyet Konseyi, hiç de şaşılmayacak bir karara varıp, gizli-Müslümanların (moriscos) sürgün edilmesi tavsiyesinde bulunur.[191] Bu ihraç tavsiyesine ilişkin nihaî karar, 9 Nisan 1609'da kral tarafından tasdikiyle,[192] sürgün ilk olarak Belensiye'de (Valencia) uygulanmaya başlanır.[193] Bu bölge de, Aragondaki gibi gizli-Müslüman (morisco) nüfusun yoğun olduğu bir yer olması itibariyle uygulamaların zor olduğu bir yerdir.

İhraç işlemini daha iyi yönetebilmek için ülkede bulunan bölgelere göre değişik kararlar alınıp, gerçekleştirilir. Aragon'daki ihraç çalışmalarına ilişkin kararname 17 Nisan 1610'da onaylanmıştır.

Kastilya'yı ilgilendiren iki sürgün kararnamesi sözkonusu olup, bunlardan Beledü'l-Velid'de (Valladolid) 5 Ocak 1610

189 Lea, İspanya Müslümanları, s, 298.

190 Lea, İspanya Müslümanları, s, 303-304.

191 Harvey, **Muslims in Spain, 1500 to 1614**, s. 308; Lea, a.g.e., s, 305.

192 Hess, The Forgotten Frontier, s, 154 ; Harvey, a.g.e., 308.

193 Belensiye'deki uygulama maddeleri için bkz. Harvey, a.g.e., s.310-311.

tarihinde, Aranda'da ise 10 Haziran 1610'da yürürlüğe girerken, Gırnata (Granada), Mürsiye (Murcia) ve Endülüs'te (Andalucía) 12 Ocak 1610 tarihinde sürgün işlemlerinin başlamasına karar verilir. Katalonya'da ihraç işlemleri 1614 yılında başlar. Bunun gecikmesinde etkili olan kişi Turtuşa (Tortosa) piskoposu Alfonso Márquez de Prado olup, kendisi III. Felipe'i önceden Hıristiyan olan gizli-Müslümanların (moriscos) ülkede kalması hususunda ikna etmiş olmasıdır. Böylece 1609 yılında başlayan "Büyük Sürgün" 1614 yılına kadar kademeli olarak gerçekleşir.

İkinci Bölüm

Osmanlılar ve Endülüs Müslümanları

Osmanlı Devletinin Akdeniz Siyâseti

İstanbul'un 29 Mayıs 1453 tarihinde fethiyle, Osmanlıların deniz politikaları daha uzak denizlere yönelmiş ve iç denizlerdeki mücadele, açık denizlere taşınmaya başlamıştır. Bu münasebetle Fatih Sultan Mehmed, "Sultan-ı berr u bahr" (kara ve denizlerin sultanı) olarak zikredilmeye başlamıştır.[194] 1453 yılında Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi ve İstanbul Boğazı üzerinde kurulan hâkimiyet, Osmanlılara Karadeniz ve Doğu Avrupa ülkelerinin ticareti üzerinde kontrol yetkisi vererek, önemli bir stratejik konum kazandırmıştır.[195]

Fatih Sultan Mehmed (1451-1481) devri, Osmanlıların Karadeniz ve Doğu Akdeniz (Levant) politikalarının başarılı bir şekilde uygulandığı bir dönem olmuştur. Doğu Akdeniz politikasının bir gereği olarak Fatih Sultan Mehmed, Türk sahillerine en yakın adalardan başlayarak, Ege içlerine doğru ilerlemeyi uygun görmesiyle, Anadolu sahillerine yakın olan adaların bir kısmı doğrudan hâkimiyet altına alınmış, bir kısmı da haraca bağlanarak Rodos'a kadar ulaşılmıştı. Enez, Gökçeada (İmroz), Semadirek, Limni ve Midilli adaları ele

194 İdris Bostan, Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2006, s, 18.

195 İnalcık, Makaleler I, s. 225.

geçirilerek, Türk sahillerine yapılacak korsanlık faaliyetleri engellenip, bu alandaki her türlü ticaret de Osmanlı Devletine kazandırılmıştı[196].

Fatih devrinde, 1463-1479 yılları arasında Osmanlılar ile Venedikliler arasında denizlerde ve Venedik'in idaresi altında bulunan sahil şehirlerinde bir takım savaşlara girişilir. 1479'da varılan bir antlaşmayla bu savaşlar sona erip, Osmanlıların denizlerdeki ilerlemesi de ivme kazanır. Böylece Osmanlıların Batı Akdeniz'e yönelmesi mümkün hale geliyordu. Meselâ 1480'de Osmanlılar, hem İtalya hem de Rodos'a seferler gerçekleştirilmiş, İtalya seferi başarılı olup, Otranto ve civarı fethedilmiş, ancak Rodos kuşatmasından istenilen sonuç alınamamıştı. Yine de o yıllarda iki ayrı deniz seferinin aynı yıl içerisinde gerçekleştirilmiş olması, Osmanlıların deniz gücünün geldiği seviye açısından ümit vericiydi.

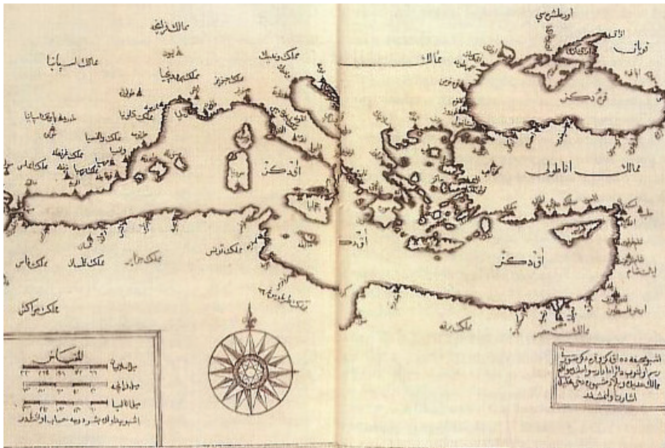
II. Bayezid (1481-1512) devrinde Osmanlı denizciliği,[197] Fatih Sultan Mehmed (1451-1481) devrinde teşekkül eden Osmanlı deniz politikalarının devamı niteliğini taşımaktadır. 1484 yılında Karadeniz'in en önemli ticaret limanlarından biri olan Kili ve Akkirman alınmış ve güney-kuzey ticaretinin bütün çıkış noktaları Osmanlıların hâkimiyeti altına girmişti. Karadeniz'in hâkimiyet altına alınmasından sonra, tekrar Akdeniz'e yönelen Osmanlı Devleti, uyguladığı deniz politikası sayesinde, hem tersanelerin geliştirilmesine hem de gemi yapımına girişmişti. Bu faaliyetlerin sonucunda, 1499 yılında İnebahtı, 1500 yılında Moton, Koron ve Navarin ele geçiril-

196 Bkz. Selahattin Tansel, Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyâsî ve Askerî Faaliyetleri kitabı s, 232'den naklen Ersin Gülsoy, "XVI-XVII. Yüzyıllarda Akdeniz'de Osmanlı Hakimiyeti", Türkler, C., IX, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 2002, s, 589.

197 II. Bayezid devrindeki Osmanlı deniz politikaları hakkında daha geniş bilgi için bkz. H. J. Kissling, "İkinci Sultan Bayezid'in Deniz Politikası Üzerine Düşünceler: (1481-1512)", Türk Kültürü, VII/84, İstanbul, 1968, s, 894-906.

miştir.[198]

II. Bayezid (1481-1512) devrinde, gerek Akdeniz gerekse Kızıldeniz'de verilen mücadeleler önem taşımaktadır. Bunlardan birincisi, İspanya'da zorla Hıristiyanlaştırma ile karşı karşıya kalan Endülüs müslümanlarının yardım çağrılarına cevap vermek için Kemal Reis gibi denizcilerin Akdeniz'de giriştikleri mücadele, ikincisi ise, Portekizliler'in tehdidine maruz kalan Mekke ve Medine gibi kutsal yerlerin savunulması için Memlûklular'ın istekleri üzerine Kızıldeniz'de verdikleri mücadeledir.

Resim 10 : Kâtip Çelebi'nin Cihannümâ adlı eserinden Akdeniz ve çevresini gösteren harita.

15.yy'ın sonlarında Osmanlı denizciliğinde korsanlık[199] öne çıkar. Osmanlı deniz korsanlarına "levend" veya da "gö-

198 İdris Bostan, Kürekli ve Yelkenli Osmanlı Gemileri, s, 34, İstanbul, 2005a; İdris Bostan, Osmanlılar ve Deniz, s, 8, 2007a, ve A.g.y., Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği, s, 22.

199 Korsanlığın tanımı ve hukukî statüsü için bkz. İdris Bostan, Adriyatik'te Korsanlık: Osmanlılar, Uskoklar ve Venedikliler 1575-1620, s, 17-23, İstanbul, 2009.

nüllü levend" isimleri verilmiştir. Bu yüzyılın sonlarında bir kısmı müstakil, bir kısmı da Osmanlılara bağlı olarak faaliyet gösteren gazâ, cihat ve ganimet peşinde koşan Türk deniz akıncıları, Osmanlı deniz gücünün etkin bir hale gelmesinde rol oynayacaklardır.[200] Bu hususta bilhassa Endülüs müslümanlarına yardım edimesinde Kemal Reis ve Hızır Reis gibi deniz gazileri önemli rol üstleneceklerdir.

Osmanlı Devleti, Yavuz Sultan Selim (1512-1520) devrinde, Suriye ve Mısır limanlarını ele geçirmeleriyle, Doğu Akdeniz'de (Levant) üstünlük elde etmiş durumdaydılar. Bu dönemin önemli olaylarından biri de donanmanın geliştirilmesini[201] sağlamak ve yeni deniz seferlerine çıkmak için tersane yapımına hız verilmesiydi. Fatih Sultan Mehmed devrinde (1451-1481) Kasımpaşa deresinin Hasköy tarafında inşa edilip, daha sonra II. Bayezid devrinde (1481-1512) ilâveler yapılan tersane, Yavuz Sultan Selim'in talimatıyla Galata'dan Kâğıthane'ye kadar genişletilmişti. Böylece 1515 yılında "Tersâne-i Âmire" kurulmuş ve bu tersane ile birlikte, Osmanlı donanmasının merkezi de Gelibolu'dan Haliç'e nakledilmişti.

Yavuz Sultan Selim'in (1512-1520) denizciliğe verdiği önem sayesinde Osmanlı denizciliği bir hayli mesafe katetmiş ve güçlenmişti. Bu gelişmelerden sonra Yavuz Sultan Selim (1512-1520), Rodos adasını fethetmek üzere hazırlıklara giriştiyse de ömrü vefa etmeyip, Rodos'un fethi 1522 yılında oğlu Kanunî Sultan Süleyman'a kısmet olacaktır.

Kanunî Sultan Süleyman (1520-1566) devrinde Osman-

200 Feridun M. Emecen, "Sultan Süleyman Çağı ve Cihan Devleti", Türkler, C., IX, Ankara, 2002.

201 Osmanlıların denizlerdeki gelişmesine ilişki dikkate değer bir değerlendirme için bkz. Andrew C. Hess, "The Evolution of the Ottoman Seaborne Empire in the Age of the Oceanic Discoveries, 1453- 1525", The American Historical Review, Vol.: 75, No: 7, s,1892-1919, Aralık 1970.

lılar, Akdenizdeki faaliyetleri üzerine yoğunlaşırlar. Bu sayede Osmanlı Devleti, Orta Akdenizdeki hâkimiyetlerini sağlamlaştırıp, Batı Akdeniz'de de varlığını hissettirmeye başlar. Kanunî Sultan Süleyman (1520-1566), henüz saltanatının ikinci yılında Rodos ve civarındaki adaları ele geçirir. Böylece, bir yandan Suriye ve Mısır sahilleriyle, Anadolu arasındaki deniz ulaşımı emniyet altına alınırken, diğer taraftan Anadolu sahillerine yakın düşman saldırıları da uzaklaştırılmış oluyordu. Bu fetihle beraber, Doğu Akdenizdeki Osmanlı üstünlüğü perçinleniyor ve bu alandaki mücadele Orta ve Batı Akdeniz'e doğru yön değiştiriyordu.[202]

Kanunî Sultan Süleyman (1520-1566) devrinde donanma, dev bir güç haline gelmişti. Osmanlı donanmasının gelişmesi ve Akdeniz'de kazandığı başarılarda Cezayir sultanı olan ve daha sonra Osmanlı Kaptan-ı Deryâlığına tayin edilen Hayreddin Paşa'nın[203] rolü çok büyüktür.

---

202 Gülsoy, "XVI-XVII. Yüzyıllarda Akdeniz›de Osmanlı Hakimiyeti", s, 589.

203 Büyük Türk denizcisi ve Kaptan-ı Deryâsı Hızır Hayreddin Paşa, Midilli'de doğmuştur. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber, 1478 yılları olduğu kabul edilmektedir. Asıl adı Hızır olduğu halde, Avrupalılar ağabeyi Oruç'a (Ö.1518) verdikleri "Kızıl Sakallı" manâsına gelen "Barbarossa" adını onun için de kullanmışlardır. "Hayreddin" ise, lâkabıdır. Babası, Midilli'nin Osmanlılar tarafından 1462'deki fethinden sonra, kale muhafızı olarak buraya gelmiş bulunan, aslen Selânik yakınlarındaki Vardar Yenicesi'nden Yâkub Ağadır. İshak ve Oruç adlarında iki ağabeyi ve İlyas adında da bir kardeşi vardı. Ağabeyi Oruç Reis (ö.1518) ile birlikte İspanyolların korkunç işkenceler altında katlettikleri Gırnata'da (Granada) bulunan Endülüs müslümanlarını kurtarmak için denize açılıp, kıyılardan topladıkları binlerce insanı gemilerle Tunus ve Cezayir'e taşımışlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Ertuğrul Düzdağ, Kaptan-ı Derya Barbaros Hayreddin Paşa'nın Hatıraları, 3.Baskı, İstanbul, Işık Yayınları, 2004; Faruk Sümer, "Barbaros Hayreddin Paşa", Türk Dünyası Tarih Dergisi, S., 21, İstanbul, 1988; Şerafettin Turan, "Barbaros Hayreddin Paşa", TDVİA., C. IV, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 1992.

Hayreddin Reis'in Osmanlı Hizmetine Girmesi

Ağabeyi Oruç Reis'in 1518 yılında vefat etmesinden sonra Cezayir sultanı olan Hayreddin Reis, Hacı Hüseyin Ağa liderliğinde bir heyeti Cezayir halkının Ekim 1519 tarihli arîzası[204] ile İstanbul'a göndererek, ülkesi Cezayir'i Osmanlı Devletine bağlama isteğini bildirir. Yalı Köşkü'nde Yavuz Sultan Selim (1512-1520) tarafından kabûl edilen heyet memnuniyetle karşılanır. Böylece bir Osmanlı toprağı olarak yapılanmaya başlayan Cezayir'de sikkeler, Osmanlı padişahı adına basılıp, hutbeler de Osmanlı padişahı adına okutulmaya başlanacaktır.

Kanunî Sultan Süleyman (1520-1566) devrinde, V. Carlos (1516-1556) yönetimindeki İspanya üzerine birçok sefer gerçekleştirmiş ve İspanya sahilleri vurularak, bol miktarda ganimet ve esir ele geçirildiği gibi, ayrıca Endülüs müslümanlarına destek için müteaddit seferlere girişen Hayreddin Reis, onları İspanyol zulmünden kurtarıp, Kuzey Afrika'ya taşımıştır.

Bu başarıları üzerine Kanunî Sultan Süleyman (1520-1566) Hayreddin Reisi Osmanlı donanma komutanlığına getirmek için İstanbul'a çağırmıştır. Cezayir'i Hasan Ağa'nın idaresine bırakan Hayreddin Reis, yirmi gemi ile hareket edip, 27 Aralık 1533 günü İstanbul'a ulaştığının ertesi günü padişah tarafından kabûl edilerek, Kanunî Sultan Süleyman'ın (1520-1566) isteğiyle, Irakeyn Seferinde bulunan Vezîriâzam İbrâhim Paşa'nın (ö.1536) yanına Halep'e gönderilir.

---

204 Turan, "Barbaros Hayreddin Paşa", TDVİA., C. IV. Türkçe tercümesi Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde bulunan bu arîza, Abdülcelil Temîmî tarafından yayınlanmıştır.

Resim 11:
Hayreddin Paşa'nın Kanunî Sultan Süleyman tarafından kabûlü [205].

Hayreddin Paşa, 6 Nisan 1534 tarihinde, "Mîrmîrn-ı Cezâyir şüd der deryâ-yı sefîd" (Akdeniz'deki adaların beylerbeyliği) pâyesiyle Lütfi Bey'in yerine Kaptan-ı Deryâlığa tayin edilir.[206] Böylece o zamana kadar Gelibolu sancak beyliği pâyesiyle verilen kaptan-ı deryâlık, beylerbeylik derecesine yükseltilmiş olur.[207]

205 Kaynak: Ârifî, Süleymannâme, vr. 360a.

206 Bostan, Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği, s, 50; Hess, "The Moriscos: An Ottoman Fifth Column in Sixteenth-Century Spain", s, 9.

207 Turan, "Barbaros Hayreddin Paşa", s, 66.

Kaptan-ı Deryâ Hayreddin Paşa ve Seferleri

Hayreddin Paşa'nın Osmanlı Devletinin Kaptan-ı Deryâ olması, bütün Avrupa'da ve özellikle de dönemin en büyük Hıristiyan devleti olan İspanya'da büyük bir dehşet içinde karşılanır.[208] Hayreddin Paşa'nın 1534 yılının Ağustos ayında sekiz bin levend ve seksen parça gemiden oluşan Osmanlı donanmasıyla Akdeniz'e açıldığı haberleri, İspanya yakasına ulaştığında korkular da başlar.

Nitekim batı Akdeniz'e ulaşan Osmanlı donanması Capri, Piciota ve Procida şehirlerini dağıtıp, Napoli körfezini bombardıman edip, Villa Santa Lucia, Sant'Isidoro, Sperlonga, Terracina ve Ostia şehirlerine çıkarma yapan Hayreddin Paşa neredeyse İtalyan kıyı şehirlerini yerle bir ederek binlerce esir alacaktır. Toplam on sekiz kaleyi fetheden Kaptan-ı Deryâ Hayreddin Paşa, kale anahtarlarıyla birlikte ele geçirdiği esirler ve ganimetleri İstanbul'a yollayıp, güney İtalya'ya yönelerek Ponza, Sicilya ve Sardinya'yı bombardıman eder.

Kaptan-ı Deryâ Hayreddin Paşa, ağabeyi Oruç Reis (ö.1518) ile korsanlığa ilk başladığı yer olan Tunus'a yönelmesiyle, âsi Tunus Beyi Mevlây Hasan (1526-1542) tahtını bırakıp çöllere kaçar ve Hayreddin Paşa, 22 Eylül 1534 tarihinde Halkü'l-Vâd (La Goletta) kalesi de dahil olmak üzere hemen hemen ülkenin tamamını ele geçirir. Bunun üzerine Tunus Beyi Mevlây Hasan (1526-1542), İspanya kralı işbirliğine girerek, Tunus'u Kaptan-ı Deryâ Hayreddin Paşa'dan geri alabilmek için saldırı hazırlığına başlarlar.[209]

Ertesi yıl İspanya kralı V. Carlos (1516-1556), bizzat başında bulunduğu Haçlı donanmasıyla Tunus'a gelir. Savaş, Haçlıların çıkarma yaptıkları Halkü'l-Vâd (La Goletta) kalesinde

---

208 Bostan, Kürekli ve Yelkenli Osmanlı Gemileri, s, 66; Bostan, Osmanlılar ve Deniz, s, 18.

209 Düzdağ, Kaptan-ı Derya Barbaros Hayreddin Paşa´nın Hatıraları, s,368.

başlar. Bir haftalık bir gecikmeyle Tunus Beyi Mevlây Hasan (1526-1542) altmış bin süvariyle birlikte Haçlılara katılır. Tunus'un gönüllü yerli askerleri Kaptan-ı Deryâ Hayreddin Paşa'ya ihanet edip, kendisini terk ederler. Yapılan savaşta onbinlerce düşman askeri öldürüldüğü gibi, on beş binden fazla levend de şehit olur. Kaptan-ı Deryâ Hayreddin Paşa, 21 Temmuz 1535'te şehirden çekilir.[210]

Tunus'u terk eden Kaptan-ı Deryâ Hayreddin Paşa ve levendleri, kışı Unnâb'da geçirdikten sonra, baharda Sebte boğazından okyanusa açılır. Kaptan-ı Deryâ Hayreddin Paşa, Minorka ve Mayorka'yı basıp, Palma kalesi ve şehrini yağmaladıktan sonra Tunus'un işgalinde görev almış ve içinde İspanyollara esir düşen yedi yüz levendi de taşıyan on iki İspanyol gemisini Porto Magon limanında ele geçirir. Hayreddin Paşa bu seferlerinde ele geçirdiği yaklaşık beş bin beş yüz esirle birlikte Cezayir'e geri döner.[211]

Kanunî Sultan Süleyman'ın (1520-1566) kendisini İstanbul'a çağıran emri Cezayir'e ulaştıktan ondokuz gün sonra Hayreddin Paşa, padişahın huzuruna çıktığında, bundan sonra yapacaklarını padişahla görüşüp, Tersâne-i Âmire işlerini nizama girişir. 1534 baharında Osmanlıların karadan başlattığı Avlonya seferine katılan Hayreddin Paşa, orduya denizden destek vermek için Adriyatik denizine girer. Neticede Osmanlı donanması otuz gemilik Venedik donanmasından ondördünü batırıp, onaltısını da ele geçirerek İstanbul'a döner. Arnavutlar da cizye vermeyi ve reâyâ olmayı kabul ederler.[212]

Bu hadiselerden sonra Kanunî Sultan Süleyman (1520-1566) tarafından tekrar İstanbul'a çağrılan Hayreddin Paşa, 1536'da Napoli üzerine yürüyecek olan Fransızlara denizden yardım etmek ve harekâtı idare etmekle vazifelendirilir. Os-

---

210 A.g.y., A.g.e., s, 369-372.

211 A.g.y., A.g.e., s, 380.

212 A.g.y., A.g.e., s, 399.

manlı donanması Otranto yakınlarında karaya çıkarma yaparak, Kastro kalesini zaptederse de, kuzeyden Napoli üzerinden gelecek olan Fransız takviye kuvvetleri gelmediğinden geri döner.[213]

1537 Korfu kuşatmasından sonra,[214] Venediklilere ait Eğriboz'un güneyindeki Skyros, Loura, Paros, Antiparos, Pathmos, Nio, Stampalie, Egine (Ekin), Tine adaları da dahil olmak üzere toplamda yirmisekiz ada ve yedi kale fethederek Osmanlı Devletine dahil eden Hayreddin Paşa, Naxos (Nakşe) adasındaki dukalığı da vergiye bağlar. Çerigo (Çuha) adası ile Girit adasındaki bazı kalelerle birlikte Scarpanthos (Kerpe) ve Kasos (Kaşot) adasını fethederek, ele geçirdiği esirleri İstanbul'a gönderir. Böylece Venedik'in Ege (Adalar) Denizi ile alâkası tamamıyla kesilmiş olur.

Preveze Deniz Zaferi (1538)

Bu dönemde Avrupa devletlerinin hiçbiri tek başına Osmanlı donanmasına karşı koyabilecek durumda değildir. Bu durum karşısında, Venedik'in öncülüğünde Roma'da imzalanan bir antlaşma ile Avrupa'da ittifak gerçekleştirilir.[215] Papalık, İspanya, Portekiz, Venedik, Ceneviz ve Malta gemilerinden oluşan "Müttefik Avrupa Donanması"na Ceneviz

213 A.g.y., A.g.e., s, 465.

214 Osmanlıların Korfu adasında karaya çıkarma yapması, Hıristiyan dünyasında çok fazla korku uyandırdı. Bağımsızlığına düşkün olan Venedik, Osmanlı donanması ile karşılaşmak, Adriyatik ve Ege denizindeki birkaç adasını kurtarmak için Kutsal ittifakın bir kolunu oluşturmayı kabul etti. Bu ittifak, Katolikler içerisinde kaçınılmaz olarak çatışmalara ve gerilimlere neden olan iki geleneksel düşman, Venedik ve Cenova'nın ortak bir dava için yan yana savaşmasını mümkün hale getirdi. Bkz. Miguel A. De Bunes Ibarra, "Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman Devirlerinde İspanya ve Osmanlı İmparatorlukları Arasında Deniz Savaşları", Terc.: Ramazan Gözen, Türkler, C., IX, Ankara,Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

215 Bostan, Kürekli ve Yelkenli Osmanlı Gemileri, s, 67; Bostan, Osmanlılar ve Deniz, s, 20.

asıllı ve İspanya hizmetindeki Andrea Doria (ö.1560) getirilir. "Müttefik Avrupa Donanması" yaklaşık üç yüz gemi ile, 22 Eylül'de Korfu adasında toplanır. Bütün Avrupa donanmalarının Andrea Doria'nın (ö.1560) idaresinde toplandığını haber alan Kaptan-ı Deryâ Hayreddin Paşa, yirmi kadırgayla Turgut Reis'i (ö.1565) keşfe çıkarıp, kendisi Mora'nın güneyinden dolaşıp, Moton'a giderek, durumu bizzat yerinde görerek Narta körfezine girer. Bu büyük deniz savaşı, Andrea Doria (ö.1560) komutasındaki "Müttefik Avrupa Donanması"nın harekete geçirerek, Osmanlıların elindeki Preveze kalesini kuşatmasıyla başlar. Kale, Narta körfezinin girişine hâkim ve kuzey-batı ucunda bulunmaktadır.[216]

Hayreddin Paşa, merkezinde bulunduğu donanmasını klâsik bir Türk harp taktiği olan hilâl şeklinde düzenleyerek, savaş düzenine geçirir. Orta kanatta Sinan Reis, sağ kanatta Salih Reis, sol kanatta Seydi Ali Reis (ö.1563), arka tarafında bulunan filoya da Turgut Reis (ö.1565) komuta edeceklerdir. Osmanlı gemileri hilâl şeklinde tek hat halinde dizilirken, müttefik gemiler, arka arkaya üç hat halinde konulanmışlardır. Öndeki kalyonlardan kurulu büyük filo bir çeşit siper görevi görmekte, Andrea Doria (ö.1560) savaşı ikinci safta yönetecektir. Haçlı donanmasına Andrea Doria'nın (ö.1560) yanısıra, Alessandro Condalmiero, Vincenzo Capello, Marco Grimani ve General Fernando Gonzaga gibi Avrupa ordularınnın tanınmış isimleri komuta etmektedir.[217]

Saldırının başlamasıyla, yoğun bir çatışmaların ardından Hayreddin Paşa, Turgut Reis'e (ö.1565) düşmanın arkasını çevirme emrini verdikten kısa bir süre sonra, iki ateş arasında kalan Andrea Doria (ö.1560), çareyi kaçmakta bulacaktır. İki taraftan toplam yüzyirmi bin kişinin katıldığı savaş sonunda, otuz bin kayıp veren Avrupa müttefik donanması, donanması-

216 Fahrettin Öztoprak, "Barbaros Hayreddin Paşa II", Türk Dünyası Tarih Derg., S., 169, İstanbul 2001.

217 A.g.y., A.g.d., *"Barbaros Hayreddin Paşa II"*

nın yüzyirmisekizi batmış, yirmidokuz parça gemisi yaklaşık ikibinyediyüz yetmişbeş askeriyle birlikte esir edilerek tarihinin en ağır mağlubiyetine uğramıştır. Osmanlı donanması neredeyse hiçbir gemisini kaybetmemiş, dört yüz şehid ve sekiz yüz yaralı askeriyle tarihi zaferlerinden birini kazanmıştır.[218] Bu mücadele kanlı bir savaştan çok, bir taktik muharebesi şeklinde cereyan etmiş, Osmanlı donanmasının usta manevrası, Andrea Doria'nın savaş meydanından yenilgisiyle sonuçlanmıştır.[219] İsmail Hami Danişmend, Preveze deniz muharebesi hakkında Osmanlı donanmasının en kısa süre içinde (1-3 saat arası) kazandığı, en büyük ve nadir savaşlardan biri olduğunu bildirir.[220]

Preveze zaferi (1538) ile Doğu Akdeniz'den sonra, Orta Akdeniz'de de Türk hakimiyetinin kurulmasıyla, o zamana kadar bir kara imparatorluğu görünümünde olan Osmanlı Devletinin artık bir deniz gücüne dönüştüğü de görülmektedir.[221] Preveze zaferinden bir yıl sonra, Hasan Reis ile Turgut reislerin (ö.1565), Adriyatik kıyılarında Nova kalesini 10 Ağustos 1539 tarihinde alarak, Venedik'i barış yapmaya zorlayacaklardır. Venedik birçok ada ve kalesini Osmanlı'ya bırakmanın yanında, ayrıca üçyüz bin duka altın da tazminat ödemek zorunda kalır. Böylece Akdenizdeki Osmanlı hâkimiyeti tamamlanmış olacaktır.[222]

---

218 Kâtip Çelebi, Tuhfetü'l-Kibar Fî Esfari'l- Bihar (Deniz Savaşları Hakkında Büyüklere Armağan), s, 80, Açıklamalarla Yayıma Hazırlayan: Orhan Şaik Gökyay, Devlet Kitapları, İstanbul, Millî Eğitim Basımevi, 1973.

219 Emecen, "Sultan Süleyman Çağı ve Cihan Devleti", s, 509-510.

220 Bknz., İsmail Hâmi Danimend, Osmanlı Tarihi Kronolojisi, Doğu Kütüphanesi Yay., İst, 2011.

221 Bostan, Kürekli ve Yelkenli Osmanlı Gemileri, s, 69; Bostan, Osmanlılar ve Deniz, s, 21. Halil İnalcık da Preveze Zaferini Akdeniz'de Osmanlı egemenliğinin başlangıcı olarak zikretmektedir. Bkz. Halil İnalcık, Makaleler II, s, 244, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2008,.

222 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, 6. Baskı, C. II, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994.

Fransa (Nice) Harekâtı (1543)

Hayreddin Paşa'nın bir başka önemli seferi, Nice seferidir. Padişah tarafından görevlendirilen Hayreddin Paşa, Fransız elçisi Paulin'i de yanına alarak 28 Mayıs 1543'te İstanbul'dan toplam mürettebatı otuz bini bulan yüzelli gemilik bir filo ile hareket edip, 20 Temmuz 1543'de Fransa'nın Marsilya limanına girer. Limanda hazır bulunan devlet erkânıyla, binlerce Fransız yardıma gelen Osmanlı filosunu törenlerle karşılar. Hayreddin Paşa, 20 Ağustos 1543 tarihinde Nice'i zaptederse de,[223] Fransızlar'dan beklediği yardımı alamaması üzerine, kışı geçirmek üzere Osmanlı Filosu Toulon'a çekilir. Bu süre zarfında Salih Reis ve Hasan Reis komutasındaki filoların yaptığı seferlerde İspanya ve İtalya kıyıları vurulurken, üç yıldır Cenevizlilerin elinde esir olan Turgut Reis de (ö.1565) üç bin duka altın karşılığında kurtarılır. Osmanlı donanması görevini başarıyla tamamlayarak, törenle Toulon şehrinden ayrılır.

Nice seferi, Hayreddin Paşa'nın son seferi olur. Son iki yılını İstanbul'da geçiren Hayreddin Paşa, 4 Temmuz 1546 tarihinde Beşiktaş'taki konağında vefat eder.[224] Hayreddin Paşa'nın vefatı, Osmanlı ve Akdeniz dünyasında bir süre şaşkınlık yaratır. "Mâte reisü'l-bahr" (953) (Denizlerin reisi öldü) ifadesi ise, vefatı için tarih düşürülmüştür.[225]

Cerbe Seferi (1560)

Turgut Reis (ö.1565), Trablusgarb Beylerbeyi olduktan sonra, Cerbe'yi hükmü altına alıp, buraya hâkim olan Arap şeyhini haraca bağlamıştır. Bu durum, Avrupa sahillerini sü-

---

223 Türk-Fransız kuşatması altındaki Nice için, işbirliği sayesinde elde edilen bir başarı demek çok güç olur. Bkz. De Lamar Jensen, "XVI. Yüzyıl Fransız Diplomasisinde Osmanlı Türkleri", Terc.: Ayşe Kılıç, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, 2011, 2010/1, S. 51.

224 Turan, "Barbaros Hayreddin Paşa", s, 68.

225 İdris Bostan, "Kanunî, Barbaros ve Akdeniz'de Değişen Güç Dengeleri", Doğu Batı Düşünce Dergisi, S. 34, Ankara, Doğu Batı Yay., 2005.

rekli bir tehlikeyle karşı karşıya getirmiş, hem Maltadaki St. Jean Şövalyeleri hem de İspanya krallığı, kendilerini tehdit altında hissetmeye başlamışlardı.

V. Carlos'un (1516-1556) yerine 1556 yılında İspanya tahtına geçen oğlu II. Felipe (1556-1598), Fransızlarla yaptığı barış anlaşmasından sonra yüzünü Akdeniz'e çevirmişti. Tabii olarak o da, sahillerinin muhafazası için Trablusgarb'ın elinde olmasını istiyordu. Bu şartlar altında Akdeniz'de yeniden bir Hıristiyan ittifakına gidilecektir. Papalık, İspanya, Ceneviz, İtalya ve St. Jean Şövalyelerinden oluşan bu yeni Haçlı ittifakının filo komutanlığına yine Andre Doria getirilerek, vakit geçirmeden Trablus'a doğru yelken açılır.[226]

Kaptan Piyale Paşa, 4 Nisan 1560'da 120 parça kadırga ile denize çıkmış, Koyun adasına ulaştığında, Trablusgarb Beylerbeyi Turgut Paşa'dan haberci bir firkate gelip, Hıristiyan donanmasının, Cerbe adası yakınlarında olmakla, Trablus'a saldırmak için fırsat kolladığını haber verir.[227]

Haçlı donanması, Trablusgarb'ın üzerine gitmeye cesaret edemediğinden, Cerbe üzerine hareket etmiş, kalede bulunan az sayıdaki kuvvet, düşmana karşı koymaya çalışmışsa da, birkaç gün devam eden direnişten sonra, kendilerinden daha fazla sayıda düşmana kaleyi teslim etmek zorunda kalmışlardır. Ancak Piyale Paşa'nın gelmesiyle, iki taraf arasında çıkan şiddetli çarpışmalar neticesinde, Piyale Paşa komutasındaki donanma galip gelmiştir.[228]

Malta Seferi (1565)

Kanunî Sultan Süleyman, 1522'de Akdeniz hâkimiyeti için çok önemli bir yer olan Rodos adasını fethetmişti. Bunun üze-

226 Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. VI., Emecen, "Sultan Süleyman Çağı ve Cihan Devleti", s, 510.

227 Kâtip Çelebi, **Tuhfetü'l-Kibar Fî Esfari'l- Bihar**, s, 108.

228 A.g.y., A.g.e., s, 109-110.

rine Rodos adasından çıkarılan St. Jean Şövalyelerini V. Carlos (1516-1556) kendi hâkimiyetinde bulunan Malta adasına yerleştirmiş,[229] ancak Malta Şövalyelerinin Akdenizdeki müslüman hacılara, ticaret gemilerine ve yolcuları sürekli olarak taciz etmesi üzerine Osmanlı Devleti ada üzerine sefer yapılmasına karar vermişti.[230]

Bu sefer için donanma komutanlığına, Piyale Paşa getirilmiş, vezir Mustafa Paşa serdar olarak atanmış, Trablusgarp Beylerbeyi Turgut Reis ile, Cezayir Garp Ocakları Beylerbeyi Hasan Paşa da görevlendirilmişti. İstanbul'dan yola çıkan donanma, Malta adasının batısında demirleyip, Marsa Şuluk limanına girip, karaya asker çıkarmasıyla, iki taraf arasında şiddetli çarpışmalar başlamıştı. Turgut Reis beklenmeksizin, ikinci dereceden bir istihkâm olan St. Elmo kalesi muhasara edilmiş, Turgut Reis donanmaya yetişip, işi yarım bırakmayıp, St. Elmo kalesinin fethinin gerçekleşmesine yardımcı olmuş,[231] ancak kaleden atılan bir top mermi serpintisinin başına isabet etmesi sonucu, muharebenin dördüncü günü, kalenin fethiyle beraber şehid olmuştur.

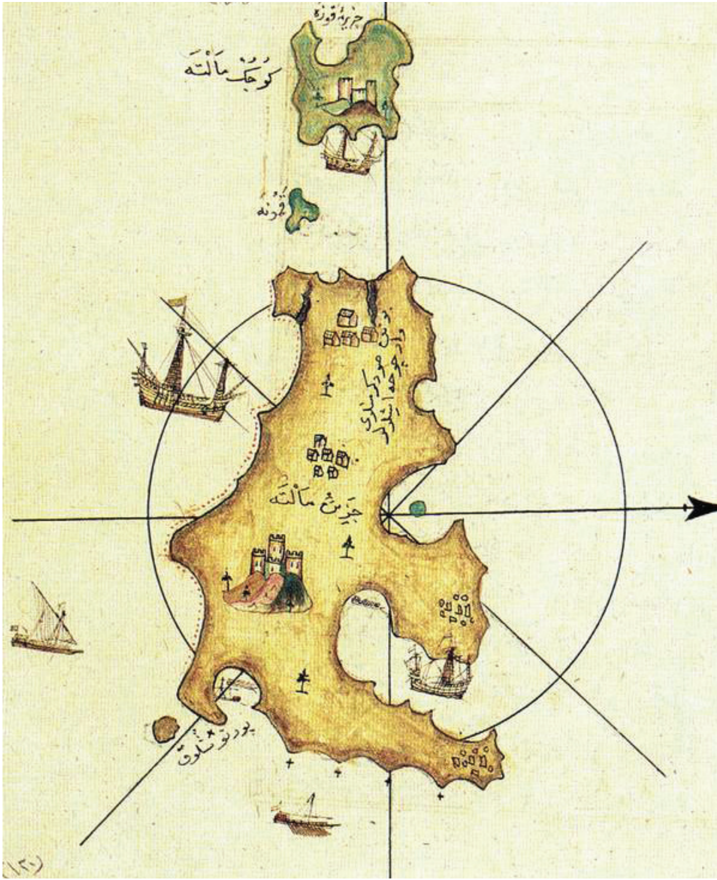
Malta Şövalyeleri, diğer Haçlılar kuvvetlerinin yardımları sonucu direnişin kırılamaması üzerine, Malta kuşatması 8 Eylül 1565'de kaldırılmıştır. Bu sefer sırasında yaklaşık 20.000 asker şehid olmuş, bu sonuçtan sorumlu tutulan Vezir Mustafa Paşa görevinden azledilmiştir.[232]

229 Bostan, Kürekli ve Yelkenli Osmanlı Gemileri, s,77; Bostan, Osmanlılar ve Deniz, s, 21; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, s, 388.

230 A.g.y., A.g.e., s,77; A.g.y., A.g.e., s, 22.

231 Kâtip Çelebi, A.g.e., s, 115-116.

232 Bostan, A.g.y., A.g.e., s.82; Bostan, A.g.y., A.g.e., s. 22.

Resim 12: Malta adası[233].

Kıbrıs Seferi (1570-1571)

Venedik idaresinde bulunan Kıbrıs adası, iktisadî, stratejik ve coğrafî yönden çok önemli bir konuma sahip olmakla beraber, aynı zamanda, Akdenizdeki hıristiyan devletlerin korsan yatağı haline gelmişti. Bu korsanlar, hem Mısır'a giden deniz yolu üzerinde ticaret gemilerine saldırıyor, hem de hac yolla-

233 Kaynak: Piri Reis, Kitâb-ı Bahriye, Köprülü Ktp., II/171, vr. 256a.

rının güvenliğini tehdit ediyorlardı. Ayrıca o sıralarda Mısır'a giden Mısır defterdarının gemisine de el konulup, malları yağma edilmesi, (1566-1574), şehzadeliğinden beri adayı fethetme düşüncesinde olan II. Selim'i harekete geçirir.[234]

Resim 13: Kıbrıs adası[235].

Sadrazam Sokollu Mehmed Paşa'nın itirazlarına rağmen, Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi'den alınan fetva ile sefer hazırlıklarına başlanıldı. Donanma bu sefer[236] için İstanbul'dan üç grup halinde 15 Mayıs 1570 tarihinde yola çıkıyordu. Birinci filonun başında Murad Reis, ikinci filonun başında donanma serdarı Piyale Paşa ve üçüncü filonun başında ise, Kaptan-ı Deryâ Müezzinzâde Ali Paşa ve Lala Mustafa Paşa bulunuyordu.

Donanma Yedikule'den çıkıp, Tavşan adası, Gelibolu, Boğazhisarı, Bozcaada, Midilli, Sakız, Sığacık, Sisam Boğazı, İs-

234 Bostan, Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği, s, 87.

235 Kaynak: Piri Reis, Kitâb-ı Bahriye, Süleymaniye Ktp., Ayasofya Kitaplığı, 2612, vr.388b.

236 Ayrıntıları için bkz. Bostan, Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği, s, 87-110.

tanköy, Rodos, Meis, Finike'yi takiple, Kıbrıs'a ulaşmış[237] ve 1 Temmuz 1570 günü adaya asker çıkarmasının ardından, 22 Temmuz 1570'de Lefkoşa kuşatılıp, 9 Eylül 1570 tarihinde fethedilmiştir. Girne ve Baf kaleleri savaşmadan teslim olmuş, Magosa ise 18 Eylül 1570 tarihinde kuşatılmış, ancak kış mevsiminin yaklaşması münasebetiyle ablukaya alınıp, 4 Ağustos 1571'de fethedilmiştir.[238]

İnebahtı Deniz Muharebesi (1571)

İnebahtı Deniz Muharebesi, "Sıngın" muharebesi olarak da bilinmektedir. Osmanlı Denizcilik tarihinde yenilgiyle sonuçlanıp, donanmanın kaybedildiği ilk büyük savaş olarak kabûl edilmektedir.[239]

Kıbrıs'ın fethi üzerine, 15 Mayıs 1571'de Papalık, İspanya, Venedik Osmanlı Devletine karşı yeni bir "Kutsal İttifak" oluşturdular. Papalık donanmasının başında Marcantonio Colonna, İspanya donanmasının başında Don Juan de Austria, Venedik donanmasının başında ise Sebastiano Veniero bulunmaktadır. Osmanlı donanmasında ise, donanma serdarı Pertev Paşa, Kaptan-ı Deryâ Müezzinzâde Ali Paşa, Cezayir Garp Ocakları Beylerbeyi Uluç Ali Reis, Trablusgarp Beylerbeyi Cafer Paşa, Hayreddinpaşazâde Hasan Paşa ve tecrübeli denizciler vardır.

İki donanma, 7 Ekim 1571'de, tarihin en büyük deniz muharebelerinden biri olan bu savaşta; Osmanlı donanması 230 gemi ile 25.000 asker, müttefik donanması 243 gemi ve 37.000 askerle[240] giriştiği savaş sonunda Osmanlı donanması

237 Bostan, Osmanlılar ve Deniz, s, 25.

238 Halil İnalcık'a göre Akdeniz'de İspanyol monarşisine karşı üstünlük savaşının ikinci dönüm noktası Kıbrıs'ın fethiyle başlamaktadır. Bkz. İnalcık, Makaleler II, s, 244.

239 Bostan, Kürekli ve Yelkenli Osmanlı Gemileri, s, 86; Bostan, Osmanlılar ve Deniz, s, 25.

240 Mücteba İlgürel, "Zirveden Dönüş: II. Selim'den III. Mehmed'e", Türkler, C. IX, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

190 gemi kaybı, 20.000 şehid 3.000 asker esir verecektir. Sadece Uluç Ali Paşa'nın kumandasındaki otuz gemilik Osmanlı filosu, müttefik düşman donanmasına zarar verdikten sonra, savaş alanından çekilmiştir. Düşman donanmasında ise, 15 kadırga kaybının yanında, birçoğu tahrip olmuş ve 8000 asker kaybıyla, 21.000 asker de yaralanmıştır.[241]

İnebahtı Deniz Muharebesinin[242] sonuçlarına bakıldığında, her iki taraf için de olumsuz neticelenmiş olduğu söylenebilir. Osmanlı donanması büyük kayıplar vermiş olmasına rağmen, müttefik Haçlı donanması da Osmanlılardan geri almak istediği Kıbrıs'ı ele geçirememiştir. Ancak bu muharebe ile, Avrupa'da hâkim olan Osmanlı Devletinin yenilmezliği kanaati de yok olmuştur.[243] Braudel'e göre, Akdeniz'in dar alanında birbirleriyle mücadele etmek istemeyen Osmanlılar ve Habsburglar, barış yaptıklarında, İnebahtı'nın gerçekleştiremediğini barış dönemiş gerçekleştirmiş ve hareketsizlikten ötürü Osmanlı denizciliği gerilemeye başlamıştır.[244]

Endülüs Müslümanlarına Osmanlı Yardımı

Osmanlı-Endülüs ilişkilerinin başlangıcı olarak bilinen ilk hadise, Benî Ahmer Sultanı Ebu Abdullah'ın (XI. Muhammed), içinde bulunduğu zor durum dolayısıyla elçisini 1486 yılında İstanbul'a gönderip,[245] II. Bayezid'den (1481-1512)

241 Bostan, Kürekli ve Yelkenli Osmanlı Gemileri, s, 86; Bostan, Osmanlılar ve Deniz, s, 26; İlgürel, "Zirveden Dönüş: II. Selim›den III. Mehmed'e", s, 646.

242 İnebahtı Deniz Muharebesi'nin Akdeniz tarihindeki önemi için bkz. Andrew C. Hess, "The Battle of Lepanto and Its Place in Mediterranean History", The Past and Present Society, No: 57, Kasım 1972, s, 53-73.

243 Bostan, Kürekli ve Yelkenli Osmanlı Gemileri, s, 92; Bostan, Osmanlılar ve Deniz, s, 27.

244 Braudel, Akdeniz ve Akdeniz Dünyası, C. II, s, 328.

245 Bu konuda yararlandığım eserlerden sadece birisinde, 1482 tarihinin verildiğini gördüm. Bkz. Muzaffer Arıkan "XIV.-XVI. Asırlarda Türk-İspanyol Münasebetlerine Toplu Bakış", AÜDTCF Derg., Ank., C. XXIII, 1965.

yardım talep etmesidir. Bu elçinin yanında Endülüs müslümanlarını yaşadığı vahim durumu anlatan ve meşhur şair Ebu'l-Bekâ Sâlih bin Şerîf er-Rundî'nin 16 Temmuz 1212 tarihinde meydana gelen İkab (Las Navas de Tolosa) muharebesinde Hıristiyanların galibiyetiyle kaybedilen Endülüs şehirleri için kaleme aldığı bir "feryadnâme"de bulunmaktadır. Bu "feryadnâme" aşağıda verilmiştir.

"Çıkan iner, kalkan düşer, her yükselişin var bir sonu
Niçin bunca gurur maldan, mülkten, addan, sandan insanoğlu.

Oluşta ne var ki, olduğu gibi dursun, hiç değişmesin.
Sen de gök gibisin, bir gün masmavi güneşli, bir gün bulutlu.

Bu dünya kime kalmış, yaramış ki, kalsın yarasın sana da.
Yok hiç bir çizgisinde bu yeryüzünün ölmezlik rengi ve ölmezlik kokusu

Zaman değişmek bilmez, kesin ölçülü ve hükümlüdür:
Geri döner, paralar sahibinin zırhını, kılıçlar ve kargılar iIeri doğru işlemez oldu mu.

Zaman bu, ona ne kılınç kını dayanır, ne meşhur kaleleri sultanların.
Kınlar eskir, kaleler çürür, o kaleler dünyanın en sarp yurdu

Gımdan olsa da; Gımdan, şahin bakışlı ve kartal duruşlu.

Nerede, de bana, o taçlı hükümdarları Yemen'in?
De bana, onların taçlar içinde bile taç olan taçları ne oldu?

Şeddad'ın cennet diyerek kurduğu saraylar ülkesi İrem,
Sâsaniler'in ebedî sanılan devleti ne oldu?

Altınları yığdı yığdı da bir dağ yaptı Kârun, hani o dağ?
Hani Âd, hani Adnan, hani Kahtan, dünya nimetlerinin köpüren yurdu?

Reddi mümkün olmayan bir hâle uğradılar.
Bir masal oldu onlar, bir varmış bir yokmuş, bir toz toprak bulutu

O taçlar, o devletler, o mülkler saltanatlar, bir rüyadır artık
Her biri, hayalden geçen gölge gibi, zamandan geçip durdu.

Gün oldu, zaman denen yaman er, sağa döndü Dara'yı uçurdu bir vuruşta;
Sola döndü Kisra›yı. Kisra›yı ne takı, ne sarayı kurtarabildi, korudu.

Saltanatının yeller esti yerinde yellere hükmeden Süleyman'ın;
Şiddetinden ötürü Sâb denen Münzirse, don vurmuş ağaçlayın kurudu

Zamanın fâciaları çeşit çeşit türlü türlüdür: O ne zengin fâcia bezirgânı!
İki burçlu bir kaleyse o, sevinç bir burcu, hüzün bir burcu.

Her fâciayı unutmak mümkün, olup biten bütün bunları unutmak olabilir
Ama İslâm›ın başına geleni avutacak ne bir neşe olabilir, ne unutturacak bir korku.

Endülüs'e öyle bir felâket çöktü ki, yok bir eşi.
Dehşetinden Medine›de Uhud, Necid›deki Şehlan dağları yerinden oynadı,
Bir deprem ki, yer yarıldı arz boyu.

Ah! Yarımadada İslâm'a göz değdi, yağdı belâ yağmur gibi.
Şimdi o canım Endülüs şehirlerinde, İslâm'ın ne namı var ne nişanı;
Sanki hiç olmamıştı, sanki baştanberi yoktu.
Belensiye'ye bir sor, Mürsiye'nin hali nicedir?
Şâtibe'nin başına gelenler? Ceyyan ne oldu?

Toprağı buram buram bilgi tüten Kurtuba.
Bilginlerinin adı ta uzaklarda çınlayan Kurtuba'ya ne oldu?

Nerede Hıms'ın o ışıklı, o aydınlık bahçeleri, güneşi tazeleyen bahçeleri.
Tükendi mi çılgın çılgın akan şeker gibi tatlı nehirlerinin suyu?

Endülüs binasının temelinde birer köşe taşıydı bunlar
Bu güzelim vatan köşeleri kül haline geldikten sonra yaşamak boşun boşu,
İnsan yaşamaya ne borçlu?

Yüce İslam, yârinden ayrılmış bir genç gibi.
Güçlü bir genç gibi, sessiz fakat gözünde gözyaşı dolu.

İslâm'dan boşalıp inkâr karanlığıyla dolan
Endülüs için, ulu İslam, karalar bağladı, gece gündüz yas tuttu.

Cami kilisedir artık, hilâl yerine haç asılı
Nur yüzlü ezan yerine, bitmeyen bir çan sesi, bir baykuş uğultusu...

Mihraplar ki taştandır, minberler ki ağaçtan,
Canlı cansız ne varsa bu hâle inledi durdu.

Ey ibret dolu geçmişten ibret alacak yerde, günübirlik işlere dedikodulara batmış kişi!
Sen uyu bakalım; ama zaman için ne demek dinlenmek, ne demek uyku!

Ey göğsünü gererek "benim ülkem, saltanatım" diyen, kurumundan geçilmeyenler!
Siz Hıms'ı gördünüz mü? Hıms'tan sonra hangi vatan verir insana vatan fikrini, duygusunu?

Endülüs'ün başına gelen felâket tarihin bütün felâketlerini unutturdu;
Ama dünya durdukça unutulmayacak, yâd edilecek bir felâkettir bu!

Ve siz ey yarış yerlerinde şahin gibi uçan,

Yay gibi gergin Arap atlarının üstüne kurulu
Süvariler! Ve siz savaşın karanlığı toz dumanı içinde
Pırıl pırıl kılıçlarını savuran kahramanlar ordusu!

Ve hele siz denizaşırı ülkelerde, bin nimet içinde,
Saltanat içinde muhteşem bir hayat sürenler; bir hayat kesiksiz bir ömür boyu!

Endülüs'ten, Endülüs'ün zavallı halkından var mı haberiniz?
Her yer, onların felâketini duydu, sizin kulağınız sağır, gözünüz kör, kalpleriniz mefluç mu?

Ölen asker, esir kadın, ufuklara bakıp bizden
İmdat ummuş beklemişti, son ana dek. Hiç düşündünüz mü bunu?

Onların sesi, insan olanın yüreğini eritirken,
Siz Müslümanlar, onların kardeşi, kayıtsız, halinden memnun ve haz maymunu!

Yürekli, utanan, alçalmaktan korkan, kardeş için can veren kimse kalmadı mı yeryüzünde?
Hakkın yardımcısı, hak peşinden giden, kendini hakka adamış tek kişi yok mu?

Dünyanın efendisiydi bu millet, şimdi dünyanın kölesi.
Neler çekiyorlar? Yüzleri bile tanınmaz hâle geldi. Yarabbi ne kaderdir bu!

Kendi yurtlarında bey idiler, şimdi küfr ülkesinde uşak.
Ululuğun doruğundan eziliş uçurumuna yuvarlanan bu halka acıyan yok mu?

Alçalışın örtüsü kalın bir gece gibi sarmış dört yanlarını.
Başsız, şaşkın, olup bitene hayrette, gözleri büyümüş, bakışları korkulu.

Sen de şahit olsaydın benim gibi onların
Yurtlarından koparılıp satılışlarına pazarda, ey Tanrı kulu.

O hıçkırıklar senin de aklını komazdı yerinde benim gibi.
Canı vücuttan çeker gibi ayırdılar anadan yavrusunu.

Ya o kızlar ki, yakuttan ve mercandan dökülmüşlerdi sanki.
Ve sabah bir dağ ucundan yeni çıkan bir güneşin masumluğu

İçindeki o Meryem yüzlü kızları da saçlarından sürükleyip götürdüler.
Kirli yataklarına. Haykırışları yırttı gökleri. Yürekleri parça parça, babalarsa kan kustu.

Daha ne anlatayım, yüreklerin erimesi için bir tanesi yeter anlattıklarımın:
Eğer o yüreklerde İslâm'dan ve imandan bir eser varsa elbet ey Tanrı dostu!"[246]

Ancak, Osmanlı deniz kuvvetlerinin o esnada uzak denizlerde doğrudan bir müdahale için yetersiz kalması yanında, Cem Sultan meselesi ve güneyde Osmanlı-Memlûk ihtilâf ve çatışmasından dolayı II. Bayezid, Endülüs müslümanlarının yardım taleplerine beklenilen karşılığı verememiştir.[247] Fakat bundan II. Bayezid'in Endülüs müslümanlarına yardım için hiçbir teşebbüste bulunmadığı sonucu çıkmaz. Muzaffer Arıkan'ın da "14. ve 16. Asırlarda Türk-İspanyol Münasebetlerine Toplu Bakış" makalesinde belirttiğine göre, Osmanlılar Endülüs müslümanlarına dolaylı yollardan askerî yardımda bulunmuşlardır.

"Cem tehlikesi sebebiyle arzu edildiği şekilde yardım yapılamamasına rağmen, Osmanlılar tarafından, deniz gücüne

246 Tercümesi Sezai Karakoç tarafından yapılmıştır. 1985 yılında Diriliş Yayınları tarafından yayınlanan "İslam'ın Şiir Anıtları" isimli eserinde yeralmaktadır. Bkz. Şeyban, Mudejares, Sefarades, s, 232-236.

247 Arıkan ve Toledo, XIV.-XVI. Yüzyıllarda Türk-İspanyol İlişkileri ve Denizcilik Tarihimizle İlgili İspanyol Belgeleri, s, 30; Bostan, Osmanlılar ve Deniz, s,11; Benafri, "Endülüs'te Son Müslüman Kalıntısı Morisko'ların Cezayir'e Göçü veOsmanlı Yardımı (1492-1614)", s, 42; Özdemir, "Endülüs Müslümanlarına Osmanlı Yardımı", s, 394-395; Şeyban, Mudejares, Sefarades, s, 231; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, s, 200.

sahip bir gazi devlet sıfatıyla, Kemal Reis kumandasında bir donanma İspanyollar'a karşı Batı Akdeniz'e sevk edilmiştir. İspanyol vesikalarında bu deniz harekâtının tesirleri oldukça iyi tespit olunmaktadır. İspanya, Napoli, Sicilya ve Papalığı telâşa düşüren ve geniş savunma tedbirleri almalarına sebep olan bu harekât, 1488 ilkbaharında vuku bulmuştur. Baskınların Malta, Gozzo ve Pantelleria'ya yapılması ve mukabilinde alınan müdafaa tedbirleri, bu harekâtın ufak çapta bir korsan harekâtı dışında bir mana ifade ettiğini göstermektedir ki, bu da herhalde bir gazâ harekâtı olarak isimlendirilebilir. Bu tarihten itibaren Türkler ile İspanyollar arasındaki roller değişmiş, V. Alfonso'nun Türkler üzerine dolaylı yoldan yapmakta olduğu baskıların yerini, Türkler tarafından İspanya'ya yapılan fiili baskılar almıştır. Başka bir deyişle Türkler, Batı Akdeniz'de taarruzlara, İspanyollar da bu tehdit karşısında tedbirler düşünmeye başlamışlardır."[248]

Ayrıca bir sonraki Endülüs elçisinin beraberinde getirdiği "ağıt"tan da anlaşılacağı üzere, II. Bayezid, Isabel ve Fernando'ya bir mektup yollayarak, onlara Endülüs müslümanlarına yönelik işgal ve baskı politikalarından vazgeçmeleri ricasında bulunmuştur. Ne var ki, bu ağıtta da belirtildiği üzere, bu ricaya pek itibar edilmemiştir.[249]

Endülüs Müslümanları, 1501-1502 yıllarında bir defa daha bir elçi vasıtasıyla II. Bayezid'den yardım talep etmişler, yine bu elçi de yanında Endülüslülerin yaşadığı dramı tasvir eden bir ağıt ve bir mektup getirmiştir. Bu ağıt da şu şekildedir:

"Efendimiz Halifemize dâim kerîm selam olsun !
Kâfirleri alaşağı eden şerefli yüce efendimize selam olsun !
Her yerde Allah'ın yardımıyla zaferler ve mülkler kazanana selam olsun !

---

248 Muzaffer Arıkan, "XIV.-XVI. Asırlarda Türk-İspanyol Münasebetlerine Toplu Bakış" AÜDTCF Dergisi, C. XXIII, Ankara, 1965.

249 Özdemir, "Endülüs Müslümanlarına Osmanlı Yardımı", s, 395.

Şehirlerin en kıymetlisi İstanbul'a yerleşen efendimize selam olsun !
Allah'ın ordu ve Türklerle süslediği ülkenize selam olsun !
Allah sizi bütün milletlere hâkim ve şerefli kıldı, size selam olsun !
Kadıya ve onun gibi değerli âlimlere selam olsun !
Din ve takvâ ehline ve meşverette söz sahibi olanlara selam olsun !

Batıda, Endülüs'te dâru'l-gurbet'te kalan kölelerden size selam olsun !
Karanlık ve büyük Rum denizinin ortasında kalanlardan selam olsun !
Büyük bir musibete uğrayan kölelerden size selam olsun !
Şerefli bir hayattan sonra sakalları yolunan dedelerden size selam olsun !
Sokaklarda örtüleri çekilip yüzleri açılan kadınlardan size selam olsun !
Zorbalıkla sürüklenip götürülen, tecavüz edilen tazelerden size selam olsun !
Domuz eti ve murdar et yemeye zorlanan ninelerden size selam olsun !

Cümlemiz eşiğinizi öper, her zaman size hayır dualar ederiz.
Allah size musibetlere karşı âfiyet versin, ömrünüz uzun devletiniz dâim olsun !
Kıymetli ülkenizde Allah hâkimiyet ve saltanatınızı dâim kılsın !

Başımıza gelen büyük felaket ve hâl-i perişânımızı efendimize arz ederiz !
Zulme ve nice çirkinliklere maruz bırakıldık, Hıristiyanlaştırıldık, dinimiz değiştirildi !
Nerde o Muhammed'in dini uğrunda haçlılara karşı cihad ettiğimiz günler !
Onca yıl ölüm, esaret, açlık ve kıtlıkla cihad ettik...
Fakat Hıristiyanlar her gün taşan bir sel gibi üstümüze geldiler.
Güçlü ordularıyla bir çekirge sürüsü gibi hırsla üstümüze abandılar.

Uzun yıllar boyu onlara karşı koyduk, bölük bölük askerlerini yendik.
Fakat onların süvarileri gitgide artıyor, bizimkiler ise azalıyordu.
Ne zaman ki biz zayıf duruma düştük, onlar da şehirlerimizi bir bir zaptettiler...
Şehirlerimizin kalın surlarını yıkan ağır toplarıyla geldiler.
Günlerce ve aylarca bizi kuşatma altına aldılar.
Kardeşlerimizden yardım gelmeyince atlarımız ve adamlarımız yorgun düştü.
Erzak ve cephane de tükendi, daha büyük felaketlerden korktuk, çaresiz teslim olduk !
Çocuklarımız, kızlarımız esir edilir, işkenceyle öldürülürler diye korktuk !

Şu şartla ki, düşen önceki Endülüs şehirlerinde Müdeccen kalan atalarımız gibi,
Ezanımız ve namazımıza sahip oluruz ve şeriatın hiçbir emrini terk etmeyiz.
İstediğimiz kadar malı da alarak denizden Mağrib'e göç edebilmeliyiz.
Tam ellibeş şart ve daha nice vaatler...
Onların kralları ve önderleri bize dediler ki, "Her türlü şartınızı fazlasıyla kabul ediyoruz !
Hiçbir baskı olmadan eskisi gibi mallarınıza ve beldelerinize sahip olacaksınız !"

Ancak, onların eline düştükten sonra, antlaşmanın bütün şartları unutuldu ve zulüm dönemi başladı !
Verdikleri sözden döndüler ve bizi zorla hıristiyanlaştırdılar !
Kur'ân-ı Kerîm'leri yaktılar, çöpe ve pisliğe karıştırdılar !
Dinimizle ilgili bütün kitapları alaycılıkla ve hakaretle ateşe attılar !
Müslümanlara okuyup avunacak bir kitap, bir Mushaf bile bırakmadılar !
Oruç tutup namaz kılan bir müslümanı yakaladıklarında hemen ateşe atıyorlar !
Kendilerinin küfür mekânı tapınakları, kiliseye gitmeyenleri feci şekilde cezalandırıyorlar !
Suratlarını tokatlıyor, mallarına el koyup en berbat zindanlara

atıyorlar !
Ramazan ayında hergün zorla yedirip içirerek orucumuzu bozuyorlar !
Peygamber Efendimize küfretmeye zorluyorlar !
Düğünde ve matemde O'nun adını bile anamıyoruz !
İlahi söyleyerek Muhammed adını ananları yakalayıp işkence ediyorlar !
İdareciler, bu insanları dövüyor, ağır vergiler alıyor, zindanlara atıyorlar !

Müslüman âdetlerine göre ölülerimizi defnedemiyoruz !
Ölülerimizin naaşlarını bir hayvan leşi gibi çöplüğe atıyorlar !
Daha nice namussuz ve alçakça davranışlara maruz kalıyoruz!
Bize sorulmadan baskıyla isimlerimiz değiştirildi !
Ne kötü ki Muhammed'in dini yeryüzünün en kötüsü Hıristiyan köpeklerin diniyle değiştirildi !
Ne kötü ki isimlerimiz aptal Hıristiyan adlarıyla değiştirildi !
Ne kötü ki oğullarımız ve kızlarımız her sabah zorla kiliseye götürülüyorlar !
Ne kötü ki masum çocuklarımıza kiliselerde küfür, yalan, günah öğretiyorlar !
Ne kötü ki tertemiz camilerimiz kâfirlerin elinde çöplük haline geldi !
Ne kötü ki minarelerimize çanlar asıldı, artık ezan yerine çanlar çalınıyor !
Ne kötü ki o güzel şehirlerimiz kâfirler yüzünden derin karanlıklara gömüldü !
Müslüman saldırısına karşı onları birer haçlı kalesi haline getirdiler !
Hıristiyanlar bizi köleleştiriyorlar ! Kelime-i şehadet bile getiremiyoruz !

Ne hale düştüğümüzü görseniz gözlerinizden sel akarcasına ağlardınız !
Aah ah, ne aşağılık durumlara düştük ! Başımıza ne felâketler geldi !
Rabbimiz Allah ve yaratılmışların en hayırlısı Mustafa adına siz efendimizden yardım dileniyoruz.
O'nun amcası Abbas adına ve şerefli beyaz sakalı hürmetine
Ve bütün ulemâ adına, salih ve şerefli kişiler adına !

Eğer bize yardımcı olursanız umulur ki Allah bize merhamet eder.
Eğer bir emriniz olursa süratle yerine getirilecektir !
Hıristiyanlığın merkezi sizin hâkimiyetinizdedir ve dünyaya o merkezden yayılmıştır !
Allah adına efendimiz bize bir kelam edin, bir yol gösterin !
Şerefli faziletli yüce efendimiz, siz Allah'ın mazlum ve mağdur kullarına yardım edersiniz.

Roma'da oturan Papa'ya sorun, bize verilen sözlerden ve tanınan haklardan nasıl caydılar ?
Bize yapılan bu zulme sebep ne ? Ne kötülük etmiş ne günah işlemişiz ?
İslâm hükümdarları hiçbir zaman Hıristiyanlara verdikleri sözlerden ve tanıdıkları haklardan dönmediler.
Hiç kimseyi dininden ve yurdundan çıkarıp zulmetmediler, kimsenin namusuna dokunmadılar.
Söz verip de ahde vefasızlık etmek her millete suçtur, yasaktır !
Bir de bu çirkin suçu krallar işliyorsa hiçbir zaman affedilmez !
Mektubunuz onlara ulaştı ama bir kelimesine bile itibar etmediler !
Aksine, bize yapılan baskı ve işkenceyi daha da artırdılar !
Onlara Mısır'dan da elçiler ulaştı ama ne fayda !
Elçilere Hıristiyanlığı zorlama olmadan kabul ettiğimizi söylediler !
Onlara itaat ettiğimize dair sahte vesikalar gösterdiler ! Ama vallahi biz bunu kabul etmiyoruz !
Bu söz ve davranışlarıyla hakkımızda büyük yalan söylediler!
Öldürülme ve yakılma korkusuyla onların söylediklerini yapmak zorunda kaldık !
Oysa biz herşeye rağmen Peygamber Efendimizin dini ve Allah'ın tevhidi üzere yaşıyoruz !
Vallahi asla dinimizin değişmesine razı olmayız, Hıristiyanlığı asla kabul etmeyiz !
Hatta hiç baskı yapmadan Hıristiyanlığı kabul ettiğimizi söyleseler bile !
Huejar halkına sorun nasıl vahşice katledilip köleleştirildiler!
Belfika halkına da sorun, işkenceden sonra nasıl kılıçla parçalandılar !
Munyafa'dakilere ve Büşşerât'takilere bakın, nasıl kılıçtan

geçirildiler !
Ve Endereş halkı nasıl camilerinde yakılarak kömüre çevrildiler!
Ah efendimiz, işte durumumuz ve şikayetimiz !
Hıristiyanların elinde gördüğümüz işte budur !

Biz istiyoruz ki, anlaşmayı bozmadan önce söz verdikleri gibi
dinimize ve namazımıza dokunmasınlar!
Bu da olmazsa, artık bu topraklardan
Mağrip'teki sevdiklerimizin yanına göçmemize izin versinler!
Hicret etmemiz, burada kimliksiz kâfir olarak kalmamızdan
daha iyidir !

İşte şerefli makamınızdan ümidimiz budur, dertlerimize siz
çare olabilirsiniz !
Diliyoruz, derdimize deva olun ki çilemiz sona ersin !
Allah'a şükür ki, siz bizim için en hayırlı padişahsınız.
Sizin güç ve şerefiniz herkesten üstündür.
Allah'a dua ederiz ki âfiyet içinde
saltanatınızla şerefinizle hayatınız dâim olsun !
Ülkenizde dirlik düzenlik dâim, askeriniz ve malınız bol olsun.
Allah sizi düşmanlara karşı muzaffer eylesin !
Son sözde Allah'ın selamı ve rahmeti her zaman üzerinize
olsun."[250]

II. Bayezid, İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın da belirttiği üzere,[251] ikinci elçinin getirdiği bu mektup[252] üzerine müdahale kararı almış ve Kemal Reis'i 1505 yılında bir donanmayla İspanya sahillerini vurmak üzere sefere çıkarılmıştır. Kemal Reis yanında ilk Müslüman ve Yahudi kafilesini Osmanlı topraklarına taşımıştır.

250 Bu ağıtın Arapça aslı, el-Mekkarî'nin Ezhâru'r-riyâz isimli eserinde s, 108-115 arasında yer almaktadır. Tercümesi ise Lütfi Şeyban tarafından yapılmıştır. Bkz. Şeyban, Mudejares, Sefarades, s, 237-244.

251 Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, s, 200.

252 Mektubun tamamı için bkz. Benafri, "Endülüs'te Son Müslüman Kalıntısı Morisko'ların Cezayir'e Göçü ve Osmanlı Yardımı (1492-1614)", s, 178-185.

1514 ile 1519 yılları arasında, Hızır Hayreddin Reis ve ağabeyi Oruç Reis birlikte üs edindikleri Tunus'ta bulunan Halkü'l-Vâd'den (La Goletta) hareketle, Akdeniz'de korsanlığa başladıklarında, zaman zaman Endülüs müslümanlarına yardım için İspanya kıyılarına akınlar düzenleyip, onları Kuzey Afrika kıyılarına taşımışlardır. 1515 yılında, Yavuz Sultan Selim'in de (1512-1520) desteğiyle, sonraki yıllarda Osmanlıların Endülüs müslümanlarına yardım maksadıyla kullanacağı Cezayir'i, İspanyol işgâlinden kurtarmak için harekete geçtiklerini görüyoruz.

Hızır Hayreddin Reis, ağabeyi Oruç Reis'in vefatından sonra, Osmanlı Devletinden himaye talep edip, Yavuz Sultan Selim'in (1512-1520) desteğini almasıyla,[253] Kanunî Sultan Süleyman (1520-1566) tarafından İstanbul'a çağrılacağı vakte kadar, Endülüs Müslümanlarına yardım için İspanya kıyılarına seferler düzenlemiş ve onları Kuzey Afrika'ya taşımaya devam etmiştir. Meselâ 1529 yılında İspanya kıyılarına gönderdiği 36 gemilik bir filo, yedi sefer yapıp 80.000 dolayında Endülüs müslümanının Cezayir'e naklini gerçekleştirmiştir.[254]

Kanunî Sultan Süleyman (1520-1566) devrinde, Endülüs müslümanları Kaptan-ı Deryâ Hayreddin Paşa'nın Cezayir'e geri gönderilmesini isteyerek, kendisine 1541 yılında bir "feryadnâme" göndermişlerdir[255]. Bu "feryadnâme"nin tam metni şöyledir:

"Rahman ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Salât ve selâm

253 Arıkan ve Toledo, XIV.-XVI. Yüzyıllarda Türk-İspanyol İlişkileri ve Denizcilik Tarihimizle İlgili İspanyol Belgeleri, s, 185; Hess, "The Moriscos: An Ottoman Fifth Column in Sixteenth-Century Spain", s, 8; Özdemir, "Endülüs Müslümanlarına Osmanlı Yardımı", s, 396-397; Şeyban, Mudejares, Sefarades, s, 251.

254 Düzdağ, Kaptan-ıDerya Barbaros Hayreddin Paşa'nın Hatıraları, s, 365.

255 Özdemir, Endülüs Müslümanlarına Osmanlı Yardımı, s, 397; Şeyban, Mudejares, Sefarades, s, 270.

Kerîm Nebî Muhammed ve O'nun Âli ve ayakları öpülesice Ashâbına olsun. O'nu hatırlayan gözler ağlar. O'nun verdiğini almak için bütün eller açılır. O nereye uğrarsa bereket gelir. O'nun davasının özü, hayır yolunda Allah'a yaklaşmak ve iyilikleri hakim kılmak için çalışmaktır. Allah O'nun davasını devamlı ve üstün kılsın, inkârcılar güruhunu bu dava ile yok etsin; onu her zaman zaferle-fetihle yaşatsın ve iyi insanları kuşatan bir örtü, ancak kendisiyle saltanatın efendisi olunabilen bir kutup, ebediyen izzet ve mülk derecelerinde kalıcı, Allah'ın eliyle korunan kılsın... Bu Allah için zor değildir. Peygamber Efendimizin rikâbı-davası, cömertlik ve şeref evi, şefkat ve merhamet kaynağıdır. O, nasihat etti ki, Allah adaleti ve ihsanı emreder.

Hükümdarların gururu; incisi ve büyüğü; güvenlik ve huzurun kaynağı; tutunulacak sağlam bir kulp; âlim ve dindarların faziletli, asîl ve şerefli bildiği; Yüce Hilâfet'in sahibi; üç kutsal mescidin hizmetkârı; Mısır, Şam ve şerefli Hicaz'ın sahibi; dünyanın şefkati zâtında toplanmış ve herkes şevkle ona yönelmiştir. Dinin ve dünyanın bütün güzellikleri kendi zâtında toplanmış olan büyük, şerefli, bilgili, güzel ahlaklı, merhametli, ince yürekli, cömert, hoşgörülü; inkârcıların, âsîlerin, müfsitlerin ve kötülerin korkulu rüyası; hac ve umre yolunun sahibi; Allah yolunda cihatla ve Mescid-i Harâm'ı mamur edip hacıları sulamakla, yeryüzünü fesattan temizlemekle, ülkesindeki insanlara şefkat ve merhamet göstermekle din ve dünya şerefini kazanmış; hükümdar, sultan, İslâm'ın ve Müslümanların Sultanı, din ve dünyanın şerefi, efendimiz Halîfemizi Allah korusun.

Sultan oğlu Sultan oğlu Sultan, Mehmed Hân oğlu Sultan Bayezid oğlu Sultan Selim oğlu Sultan Süleyman, Allah onu nimet ve ikramıyla şen, dâim yıldızını parlatsın, muhâliflerini hakîr eylesin, kıymetli dostlarını dünyanın her yerinde bölünmekten korusun. O, örnek bir lider, cesur bir arslandır. Allah onun devletini bütün ülkelere yaymış, tebeasını onun yurdunda ve arkasında huzur ve güvende kılmış, onunla fesat yuvalarını dağıtmış, âsîlerin yolunu onun kılıcı-kalemi ve lisânıyla kesmiş, devletiyle İslâm'-ı Allah'ın dinini şerefli

kılmış, azgınlık ateşini onunla söndürmüş, insanların güven ve huzurunu onun güzel siyasetiyle takdir etmiştir. Allah padişah efendimizin zafer ve idaresini devamlı, din ve dünya işlerinde başarılı kılsın. Sözümüz o ki:

Endülüs'te kalmış olan 364 bin ümitsiz, çaresiz ve fakir Müslüman kullarınız, siz efendimizden din düşmanlarına, müşrik eşkiyalara ve onların sayısız entrika ve baskılarına karşı, ağlayarak yardım istiyorlar. O kâfirler ki, bizleri gece-gündüz bunaltıyorlar, ateşte yakıyorlar ! Bize verdikleri zarar ve ettikleri kötülüklerle o kadar köpekleştiler ki ! Bizi her yandan sardılar, *haç okunu bize atıyorlar !* Artık günler bize o kadar uzun geliyor ki, aşağılanmanın acısı içimizi yakıyor! Mağrib'deki Müslüman kardeşlerimiz ve komşularımıza da rezil olduk !

Kıymetli vezir, Allah yolunda mücâhit, dinin yardımcısı, kâfirler üzerinde Allah'ın kılıcı Hayreddin bize geldi. Durumumuzu gördü ve başımıza gelenlerin biz ne hale düşürdüğünü anladı. O, Cezayir'de Ehl-i İslâm'ı itaat altına almış, kendisini sevdirmiş, orada adaleti, şeriatı ve güvenliği tesis etmiş. Biz de ondan bize yardım etmesini istedik, o da derhal kabul etti ve pek çok *Endülüslü Müslüman kardeşlerimizin kâfirlerin elinden kurtulmasına sebep oldu.* Onları Berşek, Şerşel ve Tilemsen gibi Mağrib şehirlerine nakletti. Mel'ûn kâfir (İspanya kralı) bunu işitince, bizi siyasetle, ihanetle, ateşe atmakla engelleyemediğini anladı. Öğrendi ki, bizler Hıristiyan olmaktansa mal ve canlarımıza zarar gelmesini göze alarak kendi dinimizde ısrar etmeyi tercih ettik. Ne zaman ki niyetler sağlam ve kalpler ihlasla doldu, (kral) o zaman bizim küçük topluluğumuzdan ve sözlerimizden, mallarımızı ve yurdumuzu terk edip dinimizi korumak için İslam ülkesine göç etmemiz ve kaçmamızdan korkar oldu. Dolayısıyla, bize uyguladığı siyasette şaşkınlığa düştü ve adamlarını toplayarak bazı tedbir ve tuzak kararları aldılar. Fakat, bilmezler mi ki, kötü tuzak ancak onu hazırlayana döner ! Sonuçta, Kuzey Afrika'da Müslümanlara yardım edecek bir güç veya kişi bırakmamak amacıyla Cezayir'e karşı savaşma hususunda anlaştılar. Allah onları "Ashâb-ı Fîl" cezasıyla cezalandırsın, tuzaklarını boşa

çıkarsın, onların üzerine öyle yakıcı bir rüzgâr, öyle kahredici bir deniz dalgası (tusunami) göndersin ki, çoğu deniz kıyılarında helâk olsun !

Şu anda onların Ehl-i İslâm'a karşı öfkeleri o kadar şiddetli hale geldi ki, bize karşı azizlerden ve putlardan yardım dileniyorlar. Bizler ise, Celâl ve İkrâm sahibi Allah'a yalvarırken Yaratılmışların Efendisi Peygamberimiz'i vesile kılıyoruz. Bu kâfirler, Cezayir'e saldırmakta kararlılar fakat, Allah onları helâk ve kendi dinine yardım edecektir. O, ne güzel Yardımcıdır !

Ey karaların ve denizlerin Sultanı efendimiz ! Allah sizi Cezayir'in zaferi için ebediyen muzaffer kılsın. Çünkü, sizin yüce makamınızın hükmü altında bulunan ve adınızla güzellik kazanan *Cezayir, Ehl-i* İslâm'ın kalkanı ve kâfirlerin baş belâsıdır. Sizin sayenizde kırık kalpler azîz oldu ve muhtelif milletler birbirleriye kaynaştı. Allah yolunda cihadı kendisine düstur edinmiş olan kulunuz değerli vezir Hayreddin, bize karşı siz efendimizin emirlerinin temsilcisi, din ve dünya şerefimizin vesilesidir. O, bu vatanı (Cezayir'i) her yanıyla ihyâ etmiş, Osmanlı Saltanat Düzeni ile siz efendimizin hükümlerini bu bölgede uygulanır hale getirmiş ve kâfirlerin ülkesini harab ederek kalplerine korku salmıştır. Devletiniz sayesinde bu bölge düzelmiş ve mamur hale gelmiştir.

Endülüs Müslümanları olarak bizler, bu vatan için bir kurtuluş vesilesi, Ehl-i İslâm'a büyük bir iyilik ve *Ehl-i Küfre de büyük bir kahır olacak şekilde bize sahip çıkmanızı siz efendimizden arzu ve talep ediyoruz.* Şikâyetimizi siz izzet, kahramanlık ve zafer ile mevsûf efendimiz, İslâm'ın Sultanı, en büyük Sultan'a arz etmeye topluca karar verdik. *Mücâhit Hayreddin Paşa'yı Cezayir'e göndermekle bize yardım ediniz. Çünkü, o bu vatan için güzel bir yardımcıdır, bütün müşrikler de ondan korkmaktadır.*

Sonuçta bütün selâm ve Allah'ın rahmeti Yüce makam-ı şerîf'e olsun.

Şaban 948 / Kasım 1541"[256]

256 Şeyban, Mudejares, Sefarades, s, 270-272.

Kanunî Sultan Süleyman (1520-1566) devrinde, Endülüs müslümanlarına doğrudan bir yardım yapılamamıştır. 1541 ile 1543 yılları arasında Macaristan seferiyle meşgûl olan Kanunî, Fransa ile işbirliği yaparak, Endülüs müslümanlarına rahat bir nefes aldırmak maksadıyla, İspanya'ya ait şehir ve kalelerin vurulması için Hayreddin Paşa'yı Akdeniz'e sevk etmiş, 28 Mayıs 1543'te Akdeniz'e açılan donanma, bazı İtalyan şehirlerini vurduktan sonra, Marsilya'da Fransız donanmasıyla birleşmiş, fakat Fransa ile İspanya'nın barış antlaşması yapması, bu hedefin gerçekleşmesini engellemiştir. Donanma içinden bazı filolar, İspanya kıyılarına küçük saldırılar gerçekleştirmekle yetinmiştir.

Kanunî'nin İspanya'ya karşı Akdeniz'de sürdürdüğü siyâsetin iki yönü mevcuttur. Birinci yönü Fransa ile işbirliği, diğeri Kuzey Afrika'nın kontrolünü sağlamaktır. Kanunî, birincisi ile İspanya'yı zor durumda bırakabilirdi. Kuzey Afrika cephesindeyse sedece Cezayir Osmanlı toprağı olup, bölgedeki Müslüman hanedanların kendi iktidarlarını düşünmesinden dolayı bir hâkimiyet tesis edilememişti. Ancak Akdeniz'de mutlak bir üstünlük sağlandığı takdirde, İspanya'ya yapılacak müdahale kolaylaşırdı. Bunun yanı sıra Osmanlı donanması, Kızıldeniz, Basra Körfezi ve Hint Okyanusunda da Portekiz tehditiyle karşı karşıya bulunuyordu. Yine de Kanunî Sultan Süleyman (1520-1566) devrinde, Turgut Reis, Piyale Reis ve Salih Reis gibi Osmanlı denizcileri, Endülüs Müslümanlarını Kuzey Afrika'ya ve Osmanlı topraklarına taşımaya devam edeceklerdir.[257]

II. Selim (1566-1574) devri, Osmanlı Devletiyle, Endülüs müslümanları arasındaki en yoğun ilişkilerin olduğu bir döneme rastlar. Endülüslüler, 24 Eylül 1568'de II. el-Beşerât (Alpujarras) isyanını başlatmadan önce ve sonrasında II. Selim'e mektuplar göndermişlerdi. Bunlardan birisini hareketin lideri Muhammed bin-Ümeyye'nin kardeşi Abdullah İstanbul'a

257 Benafri, "Endülüs'te Son Müslüman Kalıntısı Morisko'ların Cezayir'e Göçü veOsmanlı Yardımı (1492-1614)", s, 54.

getirmiş,[258] II. Selim 16 Nisan 1569'da bu mektuba cevap olarak bir ferman yollayarak, Endülüs'te olup biten hadiseleri yakından takip ettiğini belirtmiş, ancak Kıbrıs'ın fethine karar verildiği için, donanmanın hemen gönderilmesinin mümkün olmadığını ifade etmiştir. Bu fermanda şöyle denmektedir:

> "Endülüs ʿummâline hüküm ki,
>
> Südde-i saʿâdet destgâhıma arz-ı hâl gönderüp küffâr-ı hâk-sâr dalâlet-şiʿâr silâhlarınuzı alup ve arabî tekellüm itmekle yasağ idüp ve hâtunlarunıza şerʿ-i şerîfe muhâlif baʿzı teklîf eyleyüp, zulm ü teʿaddîlerinin nihâyeti olmaduğın ve hâlâ mʿa yigirmi bin mikdârı âdem olup, lâkin silahsuz yüz bin nefer mukarrerdir. Cezayir'den bir mikdâr silâh gelmek ile uvvet-i galebe hâsıl olup, küffâr bed-girdâra hayli inkisâr virildüğin bildürmişsin.
>
> Elhamdülillâh ehl-i İslâm dâimâ küffâr-ı salâbet-âsâr, üzerine gâlib ve mansûr olmakdan hâlî olmaya. Eyle olsa arz-ı hâllerinüzde dahı her ne ki tahrîr ve takrîr olınmış ise mufassalan pâye-i südde-i saʿâdet-masîrim'e arz olınup cümle ahvâlinüze ʿilm-i şerîf-i ʿâlem-şümûl pâdişâhânem muhît ve şâmil olmağla dâimâ inzâr-ı ferhunde âsârım ol cânibe mutasarrıf ve mutavakkıfdır. Lâkin şimdiki hâlde memâlik-i mahrûsem kurbunda vâkıʿ olup ecdâd-ı ʿızâmım âsâru'llâhi berâtihim zamânlarından berü ahd ü emân üzre olan Kıbrus nâm cezîrenün keferesi naks-ı ahd idüp deryâ yüzünde hulûsî niyet ve muktezâ-yı taviyyet ile tavâf-ı Beytu'llâhi'l-harâm ve ziyâret-i terettüb-i Hazret-i Seyyidi'l-enâm *aleyh-i efdali's-salâti ve's-selâm*'a teveccüh iden ehl-i İslâm'a ve sâir tüccâr tâifesine küllî teʿaddîleri olmağla, ʿisyân ve tuğyânları mukarrer olmağın, Hakk sübhânehû ve teʿâlânın ʿuluvvi ʿınâyetine tevekkül iʿtimâd ve Mefhar-ı Mevcûdâd'ın salev salâtu'l-lâhi aleyhi ve selâma, mihrâb-ı kesîratü'l-berekâtına tevessül ve istinâd eyleyüp ve sâir sahâbe-i güzîn *rıdvânullâhi te*ʿâlâ aleyhim ecmeʿînin ervâh-ı bergüzârlarından istimdâd olınup, evvel bahâr hüccet-i

258 İnan'dan naklen Benafri için bkz. Benafri, "Endülüs'te Son Müslüman Kalıntısı Morisko'ların Cezayir'e Göçü ve Osmanlı Yardımı (1492-1614)", s, 62; Şeyban, Mudejares, Sefarades, s, 287.

âsârda cezîre-i mezbûrenin feth u teshîri husûsına niyyet ola. Himmet-i pîr-i şâhânem mukarrer olmışdır.

Hakk celle ve alâ hazretleri dergâhından istid'â olınur ki cezîre-i mezbûre suhûletle feth u teshîr olınmağla kazıyye tasarrufuma müyesser olup, mukaddemâ olduğı gibi ehl-i İslâm'ı memlû kılınup, şe'âir-i şer'-i şerîf icrâ olınmağla züvvâr ve tüccâr ve sâiri emîn ve sâlim varup, gelüp, devâm-ı devlet ve sebât mücidd ü rifkatim ed'ıyesiyle iştigâlde olalar. Husûs-ı mezbûr, minvâl-i mansûr üzre olmağın ihzâr olınan merâkib-i kevâkib şi'âr, cezîre-i mezbûreye asâkir-i nusret-âsârı geçirmek içün bir mikdâr te'hîr görünmeğin inşâallâhü te'âlâ, evvel mühim 'inâyet-i Hakk'la ber-tarâf olındukda, Donanma-i hümâyûn zafer-makrûnım ol cânibe sevk olınmağa niyet olınup, hâlen ol cânibe hâzır ve nâzır olınup, eğer asâkir-i zafer-beher gönderilmekledir ve eğer silâh ve sâir yarak virmekledir küllî mukāvemet ve müzâharet eylesin diyü Cezayir beylerbeyisine Donanma-i hümâyûnum gönderilmişdir. İnşâallâh müşârünileyh beglerbegi dahı bu bâbda size emr-i şerîfüm üzre her vechile mu'âvenet ve müzâharet ider.

Biz dahı cibilletinizde merkûz olan âsâr-ı hamiyet-i İslâm mûcebince gayret-i dîn-i mübîni elden komayup, küffâr-ı mezellet-i âsâr ile ceng ü cidâl ve harb ü kıtâlde envâ'-ı ikdâm ve esnâf-ı ihtimâmınız zuhûra getüresiz ve ol tarafda bu sefer-i zafer-i âmiremde feth u müyesser olmak içün 'ulemâ e sulehâ ve sâir ehl-i İslâma leyl ü nehâr hayr du'âdan hâlî olmayup ve dâimâ ol cânibin ahvâl ü evzâ'ın i'lâm itmekden hâlî olmayasın.

Hasan Çavuş'a virildi.

10 Zilkade sene 977/ 1569"[259]

II. Selim (1566-1574) aynı tarihlerde Cezayir Beylerbeyi Kılıç Ali Paşa'ya da bir ferman yollayıp, müdeccenlere gerekli

259 Orhan Paşazade, "9 Numaralı Mühimme Defteri (977-978/1569-1570) Özet ve Transkripsiyon", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniv., İstanbul, 2006, s, 101-102. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Mühimme Defteri No: 9, Hüküm: 231, Tarih: 10 Zilkade 977 H. /1569)Ayrıca bkz. Benafri, "Endülüs'te Son Müslüman Kalıntısı Moriskoların Cezayir'e Göçü ve Osmanlı Yardımı (1492-1614)", s, 189-191; Şeyban, Mudejares, Sefarades, s, 289-290.

yardımın yapılmasını buyurmuştur. Bu ferman ise şöyledir:

> "Cezayir-i Garb Beylerbeyisi Alî Paşa'ya hüküm ki,
>
> Dergâh-ı mu'allâma mektûb gönderüp, vilâyeti tamâm-ı mürettebe emn ü emân üzre ve fermâna muhtâc olan yerler ta'mîr olınup, şimdiki hâlde re'âyâ ve berâyâyı âsûde hâl olup ve ol taraf tâifesi azîm cem'iyyetler idüp, muttasıl esbâbına İspanya beginin vilâyetlerinin töhmet ve gâret eyleyüp, memleketlerin alup galebe itmişlerdir. Bu tarafdan dahı Endülüs ehl-i İslâm'ı baş kaldırmadan berü küffâr-ı hâk-sârın başları gâib olup, hâlleri perîşân olmışdır. Mukaddemâ küllî derkenâr idüp, Endülüs halkının üzerine hücûm idüp, 'inâyet-i Hakk ile gâlib olmışlardır. Bu cânibden asker ve yarak gönderilüp mu'âvenet olınmışdır.
>
> Te'allül-i küffâr-ı hâk-sâr vilâyetleri gâret olmakdan hâlî değildir diyü bildürmişsin. Sen dahı her ne ki demiş isen ale's-sebebi't-tafsîl, sâye-i serîrde i'lâm-ı arz olınup, cümlesine 'ilm-i şerîfüm muhît ve şâmil olmışdır. Bundan akdem ol cânibe Donanma-i hümâyûnum gönderilüp ehl-i İslâm'a her vechile mu'âvenet ve müzâharet olınmak niyet-i hümâyûnum olmışdı.
>
> Lâkin memâlik-i mahrûsem kurbunda vâkı' olan Kıbrus cezîresi'nin keferesin naks-ı ahd idüp, deryâ-yı hümâyûnhulûsî niyyet ve mukteza-yı taviyyet ile tavâf-ı Beytü'l-harâm ve ziyâret-i Türbe-i Hazret-i Seyyidi'l-enâm *aleyhi'l-fazîli's-salâti ve's-selâm*'a teveccüh iden ehl-i İslâm'a ve sâir tüccâr tâifesine küllî te'addîleri olmağla, 'isyân ve tuğyânları mukarrer olmağın, Hakk sübhânehû ve te'âlânın 'ulüvvü 'ınâyetine tevekkül ve sürûr-ı kâtibân ve mefhar-i mevcûdânın salâtu'l-lâhi aleyhi ve selâma mu'cizât-ı kesîratü'l-berekâtına tevessül ve istinâd eyleyüp ve sâir hüccâcı getürsün. Rıdvânullâhi te'âlâ aleyhim ecme'în, ervâh-ı bergüzârlarından istimdâd olınup, evvel bahâr hâcetse-i âsârda, cezîre-i mezbûrenin feth u teshîri husûsına niyet-i vâlâ-i husrevânem mukarrer olmışdır.
>
> Hakk celle ve alâ hazretlerinden me'fûldır ki cezîre-i mezbûre suhûletle feth u teshîr olınup, kazıyye-i Sakız fethi müyesser olmağla, mukaddemâ olduğı gibi ehl-i İslâm'ı memlû kılup, şe'âir-i şer'-i şerîf emr olınmağla zevâd ü tüccâr ve sâir ehl-i İslâm'ı emîn ve sâlim varup, gelüp, devâm-ı dev-

let ve sebât-ı müceddid ve feth-i ada-i aliyyesine isti‘mâlde olalar. Eyle olanı husûs-ı mezbûr, minvâl-i mezkûr üzre olmağla hâlen ol cânibe asker gönderilmek te’hîr olınup, lâkin senin tarafından eğer asker gönderilmek iledir ve eğer yarak virmek iledir, mümkin olduğı üzre mu‘âvenet ve müzâheret itmen emr idüp buyurdum ki:

Vardukta bu bâbda onat vechile mukayyed olup, zikr olınan ehl-i İslâm’a her ne vechile bilir ise mu‘âvenet ve müzâharet idüp, ammâ küffâr-ı hâk-sâr tarafından dahı gaflet câiz değildir. Basîret üzre olup dîn-i bânîde ve sâir delet-i ebed- peyvendimiz dâimâ müte‘allık olan husûslarda envâ‘-ı ikdâm ve evsâf-ı ihtimâmın zuhûra getürüp ve ol cânibin ahvâl-i evzâ‘ın i‘lâm itmekden hâlî olmayasın.

Cezayirli Halîl Çavuş’a virildi.
10 Zilkade sene 977/1569”[260]

Endülüs müslümanları, isyanın başarıya ulaşmayıp, olumsuzluğun devam ettiğini haber vermek üzere tekrar II. Selim’e müracaat ettiklerinde, padişah, 27 Haziran 1571’de onlara hitaben bir fermanla,[261] yine aynı tarihte Cezayir-i Garb Beylerbeyine ikinci bir ferman[262] yollar.

260 Paşazade, “9 NumaralıMühimmeDefteri (977-978/1569-1570) Özet ve Transkripsiyon”, s, 88-89. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Mühimme Defteri No: 9, Hüküm: 204, Tarih: 10 Zilkade 977 H. /1569) Ayrıca bkz. Benafri, “Endülüs’te Son Müslüman Kalıntısı Morisko’ların Cezayir’e Göçü veOsmanlı Yardımı (1492-1614)”, s, 192-193; Şeyban, Mudejares, Sefarades, s, 290-291.

261 Bu fermanın tam metninin transkripsiyonu için bkz. Benafri, “Endülüs’te Son Müslüman Kalıntısı Moriskoların Cezayir’e Göçü ve Osmanlı Yardımı (1492-1614)”, s, 194-195. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Mühimme Defteri No: 14, Hüküm: 199, Tarih: 3 Sefer 979 H. /1570) Ayrıca bkz. Şeyban, Mudejares, Sefarades, s, 293.

262 Bu fermanın tam metninin transkripsiyonu için bkz. Benafri, “Endülüs’te Son Müslüman Kalıntısı Morisko’ların Cezayir’e Göçü ve Osmanlı Yardımı (1492-1614)”, s, 196-197. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Mühimme Defteri No: 14, Hüküm: 200, Tarih: 3 Sefer 979 H. /1570) Ayrıca bkz. Şeyban, Mudejares, Sefarades, s, 294.

II. Selim, yine isyan halinde bulunan Protestanlarla[263] irtibata geçip, onları isyanlara devam etmeleri konusunda teşvik ederek, yardım vaadinde bulunur.[264] Fakat, isyan bastırılmış ve gizli-Müslümanların (moriscos) sürgün kararı çıkmıştır. İsyanın sonlarına doğru, 1570-1571 yıllarında Kıbrıs fethedilmiş ve İspanya'ya taarruzun önündeki en büyük engel de ortadan kalkmıştı. Ancak, Kıbrıs'ın fethine tepki olarak, bir Haçlı ittifakı kurulmuştur. Osmanlı donanmasının 7 Ekim 1571'de İnebahtı'da (Lepanto) ağır bir yenilgiye uğraması sonucunda 28 Eylül 1538'deki Preveze zaferinden bu yana süren Akdeniz'de Osmanlı deniz hakimiyetinin sarsılması, Endülüs müslümanlarına yardım için sefere çıkılmasını neredeyse imkânsız hâle getirmiş[265] ve Endülüs müslümanlarına yardım hususunda ancak denizcilerin akıncı faaliyetleriyle sınırlı kalmıştır.

Osmanlı Devleti, Sultan III. Murat (1574-1595) devrinde de büyük bir cihan devleti olarak varlığını sürdürmüştür. II. Felipe (1556- 1598), ükesindeki kötü gidişatın etkisiyle, Osmanlılarla barış yapmak üzere 1573-1574 yılları boyunca müzakereleri sürdürmüş, 1577'de barış antlaşması imzalanmıştır. Barışın süresi bittikçe uzatılmış ve 1581 yılına kadar devam etmiştir. Barış dönemi içinde, Osmanlı Devletinin Batı Akdenizdeki faaliyetleri de yavaşlamıştır. Ancak Osmanlılar bu dönemde bile, deniz akıncıları vasıtasıyla İspanya kıyılarına akınlar düzenleyip, Endülüs müslümanlarına yardım etmeye devam etmişlerdir.[266]

1582'de Cezayirli mücahitler, Cezayir Beylerbeyi Uluç Ha-

---

263 Osmanlıların Avrupadaki güç dengelerini sağlamak ve İspanya'yı meşgul etmek için Protestanları desteklediği bilinmektedir. Bu konu ile alâkalı eserler için bkz. A. Fisher Galati, Türk Cihadı ve Alman Protestanlığı 1551-1555, Terc.: Nevâl Öke, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1992 ve Hans Pfeffermann, Die Zusammenarbeit Der Renaissancepaepste Mit Den Türken, Winterthur, Mondial Verlag, 1946.

264 Şeyban, Mudejares, Sefarades, s, 287.

265 Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, s, 201.

266 Şeyban, Mudejares, Sefarades, s, 310.

san Paşa'nın emriyle Berşelûne (Barcelona) ve civarını tahrip edip, iki bin kadar esirle, bir kısım müdecceni kurtarmıştır. Bu harekât esnasında Kanarya adalarına da akınlar yapılmıştır.[267] Murat Reis 1584'te 10 kadırga ile birlikte Akdeniz'e açılmış ve İspanya'nın Alicante limanını tahrip etmiştir.[268]

Sultan III. Mehmed (1595-1603) devrinde de benzeri, Akdeniz'de akınlar yapılmış, Murat Reis tarafından İspanya'nın Lûrka (Lorca) şehrine bir akın düzenlenmiş ve çok sayıda esir ve ganimet elde edilmiştir.[269]

Sultan I. Ahmed (1603-1617) devri, 1609-1614 yılları arasında gerçekleşen *"Büyük Sürgün"*e rastlamaktadır. Sultan, veziri Murat Paşa'ya gelen elçiler vasıtasıyla Endülüs müslümalarının zorlu yolculuğundan haberdardır. Onların Osmanlı topraklarına ulaşmaları için, Fransa, İngiltere ve Venedik nezdinde teşebbüslerde bulunmuş, Fransa kralı XIII. Loui'nin vasîsi olan annesi Maria de Medicis'e yolladığı mektupta, Endülüs müslümalarının Osmanlı topraklarına rahatça ulaşabilmeleri için, gemilerin çoğaltılması istenmiş ve olumlu cevap alınmıştır. İngiltere kralı I. Jack'e de aynı tarzda mektup yollanmış, ancak olumsuz cevap alınmıştır.[270]

Sultan I. Ahmed (1603-1617), hemen hemen aynı içeriğe sahip bir başka mektubu da 1614 yılında Venedik doçuna yollamış ve deniz yollarının tehlikeli olmasından ötürü, Endülüs müslümalarının Frenk kıyafetleriyle Venedik toprakları üzerinden, Osmanlı topraklarına sağ sâlim geçirilmeleri istenmiştir. Sözkonusu hatt-ı humâyunun tam metni şöyledir:

---

267 Özdemir, Endülüs Müslümanlarına Osmanlı Yardımı, s, 402.

268 Nebil Abdülhay Rıdvan, Cühûdü'l-Osmâniyyîn li inkâzi'l-Endelüs ve istirdâdihî fî matlai'l-Asri'l-Hadîs, s, 476'dan naklen Şeyban, Mudejares, Sefarades, s, 310.

269 Şeyban, Mudejares, Sefarades, s, 314.

270 Abdülcelîl et-Temîmî, "Risâle mine's-Sultâni'l-Osmânî Ahmed el-Evvel ilâ Doc el-Bundukiyye havle'l-Moriskiyyîn" s, 7-13'den naklen Şeyban, Mudejares, Sefarades, s, 321.

"İftihâru'l-ümerâi'l-izâmi'l-Îseviyye (büyük Hıristiyan krallarının iftiharı), muhtâru'l-küberâi'l-fihâm fi'l-Milleti'l-Mesîhiyye (Hıristiyan milleti içinde haşmetli soyluların seçilmişi), muslihu mesâlih-i cemâhîr-i Nasrâniyye (Hıristiyan halkın işlerini yoluna koyan), sâhibü ezyâl-i haşmeti ve'l-vekâr (haşmetli ve vakarlı), sâhibü delâili'l-mecdi ve'l-iftihâr (gurur ve övünç kaynağı işlerin sahibi), Venedik doçuna (hutimet avâkıbühû bi'l-hayr ve aslaha Teâlâ şe'neh: yaptığın işlerin âkıbeti hayr olsun ve Allah halini ıslah etsin) tevkî'-i ref'-i humâyun vâsıl olacak ma'lûm ola ki, mukaddemâ vilâyet-i İspanya'da sâkin olan *Müdeccel tâifesi*nden Süleyman ve Ali nâm Müsülman Müdecceller Dergâh-ı Muallâma arzuhal sunup, bundan akdem Müsülman Müdeccel tâifesindenbazıları kalkıp memâlik-i mahrûseme dâhil olup lâkin hâlen mezbûrlerden bazıları yolda olup deryâdan gelmeğe havf idüp ve ihdârları dahi olmağa kara ile Venedik tarafından memâlik-i mahrûseme gelmek üzre olan Müsülmanlara dahi taarruz olunmayup emîn ve sâlim mürûr u ubûr ettirmeniz rica eylediler.

İmdi, siz kadîm-i eyyâmdan südde-i seniyye-i saâdet medâr ve atabe-i aliyyeyi gördün. İktidarımıza hulûs-i kalb ve hüsn-i i'tikâd ile arz-ı ihlâs ve ihtisâs edegelmiş, Devlet-i Aliyye'mizin hayr-hâlı olup bu makûle-i Âsitâne-i Saâdet-âşiyanımıza müteallik hizmetlerde muâvenet ü muzâheret edegeldiğiniz izz-i huzûr-i fâiz-i nûrumuz da muhakkak ve zâhir olduğu ecilden tâife-i mezbûreden hâliya sizin vilâyetinizde olan Müsülmanlara icâzet virilüp kara tarafından emîn ü sâlim bir cânibe irsâl ü îsâl imdeniz bâbında nâme-i humâyun-ı saâdet-mekrûnumuz yazulup irsâl olunmuşdur gerekdür ki."[271]

271 Temîmî, a.g.e. aynı yerden naklen Şeyban, Mudejares, Sefarades, s, 321-322.

Birinci Bölüm

Endülüs Müslümanlarının Sürgün Edilmesi

Sürgün Kararı ve Gerçekleştirilmesi

Kardinal Francisco Jiménez de Cisneros'un (1436-1517) 18 Aralık 1499 tarihinde Gırnata'nın (Granada) Elbeyyâzin (Albaicín) semtinde üç bin kişiyi aynı anda vaftiz etmesiyle, Müslümanlar ilk olarak mecburî hıristiyanlaştırılma durumuyla karşı karşıya kalmışlardı. Aynı yıl bir ilk daha gerçekleşecek ve kardinal Cisneros, Elbeyyâzin'de bir çözüm öne sürecektir. Bu çözüm teklifi, müslümanların Hıristiyanlığı kabullenme ile, sürgüne razı olma arasında bir tercih yapmalarıdır. El-Beşerât'da (Alpujarras) yaşayan Müslümanlar, kendilerinin de Elbeyyâzin'de yaşayan müslümanların akıbetine uğrayacakları endişesiyle isyan ederek, Müslümanların ilk büyük isyanı "I. el-Beşerât (Alpujarras) isyanı" (1499-1500) gerçekleşecekti.

Müslümanlardan varlıklı ve ûlema sınıfından olanlar vaftiz olmaktansa, Kuzey Afrika ülkelerine göçmeyi tercih ederken, çiftçiler ve zanaatkârlardan oluşan büyük çoğunluk kendi memleketlerinde kalıp, gönülsüz de olsa vaftiz olmayı kabûl ederler. Tabii ki Müslümanlar gerçekte Hıristiyan olmamakla, asıl kimliklerini toplum içinde saklayabilmek için Hıristiyan

gibi hareket edip, takiyye[272] yöntemine başvuracaklardır. Başka bir ifadeyle, engizisyon korkusuyla, zalimce uygulamalarından dolayı, kendi inançlarını gizleyip, zahirde Hıristiyanlıkla uyum sağlamaya çalışıyorlardı.

Katolik krallar, 1502 yılının Şubat ayında Kastilya sınırları dahilinde yaşayan bütün Müslümanların, 1502 yılı Nisan ayına kadar ya Hıristiyanlığa geçmelerini veya sürgün edilmeyi kabûl etmelerini istediklerinde, takiyyeye başvuranların sayısı artmıştır. Zira, ülkeyi terk etmeye karar verdikleri takdirde, on dört yaşın altındaki erkek ve on iki yaşın altındaki kız çocuklarını yanlarında götüremeyeceklerdi.

Bu şekilde gizlice Müslüman olup, Hıristiyan gibi yaşama zorunluluğu ortaya çıktığında, bunun İslâm dini açısından câiz olup olmadığı sorgulanmaya başlandığında, sonuçta, konu hakkında çeşitli fetvalar ortaya çıkmıştı. Meselâ Cezayirli fakih Venşerîsî, bir soru üzerine verdiği fetvada, Hıristiyan hâkimiyeti altında yaşamakta olan Endülüs müslümanlarından gerçekten çaresiz durumda olanlar haricindeki kişilere hicretin farz olduğunu ve takiyyeye başvurarak yaşanamayacağını ifade etmişti.[273] Yine Cezayirli bir fakih olan Ahmed bin Bu-Cum'a el-Miğrâvî el-Vehranî ise, Endülüs müslümanlarının Hıristiyan idarecilerin mutlaka yapılmasını şart koştukları içki içme, domuz eti yeme ve ikonları kutsama gibi davranışları kalben haramlıklarından şüphe etmek şartıyla yapabileceklerini, namazlarını işaret yoluyla kılabileceklerini, abdest almanın mümkün olmadığı durumlarda abdest için sadece niyet etmenin dahi yeterli olabileceğini bildirmiştir.[274] Ahmed bin Bu-Cum'a el-Miğrâvî el-Vehranî, 28 Kasım 1504 tarihinde Endülüs müslümanlarına hitaben yazdığı bir mektupta; gizlice nasıl Müslüman olarak yaşamaya devam edeceklerinin yol-

272 Müslümanların takiyye yöntemleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Dressendörfer, Islam Unter Der Inquisition, s, 142-147.

273 Özdemir, "Moriskolar", s, 289.

274 Özdemir, "Moriskolar", s, 289.

larını göstermekte ve şöyle demektedir:

"...İslâm dinine sarılmanızı, büluğ çağına ulaşan çocuklarınıza da onunla emretmenizi kuvvetle hatırlatırım. Halk bozulduğunda sağlam kalabilen ve Salih ameller işleyen gariplere ne mutlu, gafiller arasında Allah'ı zikredenler, ölüler arasındaki diriler gibidirler. Biliniz ki, putlar, yontulmuş tahtalardır, zarar veya fayda vermeyen sert taşlardır. Mülk ise Allah'ındır, mülk sahibi olan Allah, bir oğul edinmemiştir. O'nunla birlikte başka bir ilah daha yoktur. Dolayısıyla O'na ibadet ediniz, O'na tapmaya ve sadece O'na ibadet etmeye devam ediniz. İma ile bile olsa namazı asla bırakmayınız; fakirlerinize hediye şeklinde veya riya da olsa zekatı devam ettiriniz. Çünkü Allah, sizin suretlerinize bakmaz, lakin kalblerinizdekine bakar. Deniz veya ırmaklara dalıp çıkmak şeklinde bile olsa, cünüplükten kurtulmak için muhakkak surette yıkanınız. Namaz kılmanız engellenirse, gündüz kılamadığınız namazlarınızı geceleri kaza ediniz. Abdest almak için su bulamadığınız takdirde, ellerinizi duvarlara vurarak da olsa teyemmüm ediniz. Bu da mümkün olmaz ise, meşhur kavle göre, su ve teyemmüm edecek toprak cinsinden bir şey bulamadığınız takdirde namazlarınızı kazaya bırakabilirsiniz. Ancak, el ve yüzünüzle işaret edebileceğiniz temiz bir toprak veya kendisiyle teyemmüm yapılabilen bir taş ya da bir ağaç olursa, ima ile teyemmüm yapınız. İbn Nacî, risalenin şerhinde, Peygamberimizin şu sözüne istinaden bu kavli nakletmiştir: "Onu (namazı) güç yetirebildiğiniz şekilde kılınız.

Namaz vakitlerinde, sizi kendi putları için secdeye zorlarlarsa veya ayinlere götürürlerse, kesinlikle onların istediği şekilde niyet etmeyiniz. Size farz kılınan namazlara niyet ediyormuş gibi niyet ediniz; bir puta yönelmenizi ve ona tapmanızı şart koşarlarsa, sizin maksudunuz Allah olsun. Yönünüz kıbleye doğru olmasa da, savaş ve diğer büyük tehlikeler anında kılınan namazda olduğu gibi kıbleye yönelmek şartı sizden düşer. Sizi içki içmeye zorlarlarsa, onu içmek niyeti olmaksı-

zın için. Domuz eti yemeye zorlarlarsa, kalbinizle inkar ederek ve onun haram olduğuna kesin inanarak yiyin; diğer haramlar hususunda da aynı şekilde davranın. Kızlarını sizinle nikahlamak isterlerse, ehl-i kitap oldukları için bu size caizdir. Sizin kızlarınızı zorla nikahlamak istediklerinde ise, zorlama olmadığı takdirde bunun haram olduğunu bilerek, kalblerinizle bunu inkar ederek ve kuvvet bulduğunuz takdirde değiştireceğinize inanarak, bunu kabul edebilirsiniz. Aynı şekilde, faiz alıp-vermeye veya başka bir haramı işlemeye zorlarlarsa, kalblerinizle bunu inkar ederek yapın. Ancak siz sadece anaparanızı alın geri kalanı tasadduk edin ve bunu yaptığınız için Cenab-ı Hakk'a tevbede bulunun. Sizi küfrü gerektirecek sözleri söylemeye zorlarlarsa, eğer mümkünse tevriye sanatını kullanarak ve elastiki laflar söyleyerek idare edin; mümkün değilse, kalbiniz imanla dopdolu olduğu halde söylediklerinizi kalbinizle inkar ederek, canınızı kurtarmak için bunu da söyleyebilirsiniz. Muhammed'e hakaret ve küfür etmenizi istediklerinde, ki onlar ona Mümed derler, siz de Mümed'e hakaret edin. Mümed'le kastettiğiniz şeytan veya yahudilerin Mümed'i olsun, Yahudilerden pek çoğu bu adı taşırlar..."[275]

Ahmed bin Bu-Cum'a el-Miğrâvî el-Vehranî'nin fetvası[276] Endülüs müslümanları arasında daha fazla rağbet gördüğü için, İslâm gizliden gizliye yaşamaya böylelikle devam etmiştir. Engizisyon tarafından yapılan sorgulamalarda, bu takiyye yöntemlerinden on bir tanesinin tespit edildiği belirtilmiştir.[277]

Endülüs müslümanları, mütemadiyen engizisyon yetkilile-

275 İnan, Nihayetü'l-Endelüs, s, 343 vd'den naklen Yiğit, Siyasi- Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi: Endülüs (Gırnata)- Beni Ahmer Devleti ve Kuzey Afrika İslam Devletleri, s, 86-87. İsmail Yiğit, bu mektubun aslını İnan'ın Roma Vatikan kütüphanesinde Borgiani yazmaları dosyasında gördüğünü belirterek, metnin tamamını kitabına aldığından bahsetmektedir.

276 Müslümanlar'a bu hususta verilen başka fetva örnekleri için bkz. Dressendörfer, Islam Unter Der Inquisition, s, 133-142.

277 Ayrıntılar için bkz. Dressendörfer, Islam Unter Der Inquisition, s, 142-149.

rince takip edilip, Hıristiyanlar arasında yaşamaları sağlanarak, eski dinlerinden ve âdetlerinden uzaklaştırılmaya çalışılmış, ancak bazı din adamları her şeye rağmen onların gerçek birer Hıristiyan olmadıkları görüşünde olduklarından,[278] ülkeden sürülmeleri gerektiği konusunda ısrar etmişlerdir.

V. Carlos'un (1516 -1556) Müslümanlar için pek çok sınırlama ihtiva eden, 7 Aralık 1526 tarihinde ilân ettiği, ancak daha sonra Müslümanların yürürlüğe konulmaması için Carlos'a ödedikleri vergilere ilâve olarak 80.000 duka altın vermeyi teklif etmeleri üzerine yürürlüğe konulmasını durdurduğu "Gırnata Fermanı", II. Felipe döneminde (1556-1598) tekrar gündeme getirilmiştir. Gırnata (Granada) başpiskoposu olan Pedro Guerrero, gizli-Müslümanların gerçek Hıristiyanlar olmaları için tedbir alınması gerektiğini söyleyip, üzerlerindeki baskıları artıracak bir ferman hazırlamanın zorunluluğundan bahsetmiştir.

1566 yılında hazırlanan bu ferman, Fernando ve Isabel'in Gırnata'yı işgal etmelerinin yıldönümü olan 1 Ocak 1567 tarihinde ilân edilip, istenilenlerin yerine getirilmesi için gizli-Müslümanlara (moriscos) tebliğ edilerek, 1 Ocak 1568 tarihine kadar süre verilmiştir. Gizli-Müslümanlar (moriscos) 24 Eylül 1568'de "II. el-Beşerât" (Alpujarras) isyanını (1568-1570) başlatıp, neticesinde II. Felipe, 1 Kasım 1570'te Gırnata'da (Granada) hayatta kalmayı başaran gizli-Müslümanların da (moriscos)[279] sürülmesini emretmiştir. Harvey[280] eserinde, Gırnata'da çok az sayıda gizli-Müslümanın (morisco) kalmasına izin verildiğini ve bu insanlara, "moriscos de paz" (barışçı gizli-Müslümanlar) denildiğinden bahseder.

278 Meselâ bkz. Harvey, Muslims in Spain, 1500 to 1614, s, 32 "Once a Muslim, always a Muslim"; Rawlings, The Spanish Inquisition, s, 81 "The morisco was still the Moor of old."

279 Bu Müslümanlar'dan 5.500'ü İşbiliye'ye (Sevilla), 6.000'i Tuleytula'ya (Toledo), 12.000'i Kurtuba'ya (Córdoba) ve 21.000'i ise Albacete'ye dağıtılmışlardır. Bkz. Harvey, Muslims in Spain, 1500 to 1614, s, 234.

280 Harvey, Muslims in Spain, 1500 to 1614, s, 230.

Mutaassıb bir Hıristiyan olan II. Felip'in döneminde (1556-1598) gizli-Müslümanların (moriscos) sürülmeleri birçok defa gündeme getirilir. Bu konuda idarecilerle, din adamları arasında ihtilâflar yaşanıyordu. Meselâ bazı din adamları, onlarla ilgili en iyi çözümün, ortadan kaldırılmalarıyla gerçekleşeceği görüşündeydiler. Bazıları, onların köleleştirilip, gemilerde veya Hindistandaki maden ocaklarında çalıştırılabileceklerini söylüyordu. Yine bazı din adamları, erkeklerin hadım edilmeleri veya toptan öldürülmelerini, isyan edenlerin kılıçtan geçirilip, geriye kalanların köle pazarlarında satılması gibi görüşler beyan ediyorlardı.[281] Keza, 30 Temmuz 1587'de Segorbe piskoposu Martín de Salvatierra, II. Felipe'e gizli-Müslümanlardan (moriscos) kesin olarak kurtulmak için iki çözüm teklif etmiştir. Bunlardan birincisi, gizli-Müslümanlar (moriscos), gemilere doldurulup, açık denizlerde denize atılarak boğulmaları, ikincisi, eğer başka yerlere gönderileceklerse, kesinlikle Kuzey Afrika'ya sürülmemeliydiler. Çünkü orada yeterince Müslüman, yani kendilerine saldırılar düzenleyebilecek düşman vardı. Onun yerine, hadım edilmiş erkekler ve kısırlaştırılmış kadınlar, uzakta bir yer olan Kuzey Amerikaya götürülmeliydiler. Orada ücra bir yerde bırakılıp, ölüme terk edilmeliydiler. Bir yıl Belensiye'de (Valencia), ertesi yıl Aragon'da, daha ertesi yıl ise Kastiyadaki gizli-Müslümanlar (moriscos) ayrı ayrı yerlere taşınıp, bu iş halledilebilirdi.[282]

II. Felipe'nin yanında bulunan devlet adamlarından da gizli-Müslümanların (moriscos) gemilere doldurulup, açık denizde, denize atılarak boğdurulması teklifinde bulunanlar olmuştur.[283] II. Felipe'nin ölümünden sonra tahta çıkan III. Felipe (1598-1621) döneminde, gizli-Müslümanlara (moriscos) karşı şiddet daha da artmıştır. Çünkü kralın yanında bulunanlar,

281 İnan, Nihayetü'l-Endelüs, s, 394'ten naklen Yiğit, Siyasi- Dini- Kültürel-Sosyal İslam Tarihi, s, 111.

282 Harvey, Muslims in Spain, 1500 to 1614, s, 295-296.

283 İnan, Nihayetü'l-Endelüs, s. 394'ten naklen Yiğit, Siyasi- Dini- Kültürel-Sosyal İslam Tarihi, s, 112.

ona İspanyayı gizli-Müslümanlardan (moriscos) tamamen arındırma fikrini dayatan, Belensiye başpiskoposu ve genel valisi olan Juan de Ribera gibi gaddar ve zalim bir insan bulunmaktadır.[284] Juan de Ribera, II. Felipe'ye sunduğu bir takrirde, gizli-Müslümanların (moriscos) öldürülmeyi hak etmiş inatçı kâfirler olduklarını, onlara karşı gösterilen yumuşak tavrın anlamsız olduğunu, devletin onlar yüzünden büyük zararlara uğradığını ve derhal sürülüp, mallarının müsadere edilmesi gerektiğini belirtiyordu.[285] Aynı zamanda Juan de Ribera'nın yakın arkadaşı, Lerma Dükü ve Dâniye (Denia) markizi olan Francisco Goméz de Sandoval y Rojas da (1552-1625), gizli-Müslümanlara (moriscos) karşı beslediği nefretle III. Felipe'i etkisi altına alan bir kişi olarak karşımıza çıkmaktadır.

4 Nisan 1609'da III. Felipe'nin isteği ile toplanan Kraliyet Konseyi, 9 Nisan 1609'da Hollandalılar ile on iki yıllık bir ateşkes antlaşması yapılmasına karar vermesinin ardından, hemen aynı gün, hiç de şaşırılmayacak başka bir kararla[286] gizli-Müslümanların (moriscos) sürgün edilmeleri kral tarafından onaylanmıştır.

Sürgün kararı, ilk olarak Belensiye'de (Valencia) uygulanmasına karar verilmişti. Çünkü bu bölgede yaşayan gizli-Müslümanların (moriscos) İngiltere ve daha da önemlisi IV.

284 Antonio Domínguez Ortiz ve Bernard Vincent, Historia De Los Moriscos: Vida y Tragedia De Una Minoría, Madrid, Biblioteca de la Revista de Occidente, 1978, s, 159.

285 İnan, Nihayetü'l-Endelüs, s, 395'ten naklen Yiğit, Siyasi- Dini- Kültürel-Sosyal İslam Tarihi, s, 112.

286 "En la decisión de Felipe III de expulsar a los moriscos pesó mucho el buscar la unidad religiosa de sus Estados, bajo la fe católica triunfante y defendida por la política interior y exterior de la Monarquía hispánica, en la península y en sus posesiones europeas y de Ultramar." Tercümesi ise şöyledir: "III. Felipe'nin gizli-Müslümanları (moriscos) sürgün kararını, ağırlıklı olarak kendi devletlerinin dinî birliğini muzaffer Katolik inancı altında arama ve İspanyol monarşisinin iç ve dı şpolitikası tarafından savunulan yarımadada ve Avrupadaki toprakları ile denizaşırı ülkelerdekilerle tartmak gerekir" Bkz. Epalza, Los moriscos antes y después de la expulsión, s, 123.

Henry'nin idaresinde bulunan Fransa ile irtibata geçtikleri tespit edilmiş, ayrıca Belensiye limanları, Kuzey Afrika ile gizli bağlantıy kurmaya müsait olması tehlike arz ediyordu.[287] Bunun yanında Belensiye bölgesi, Aragondaki gibi gizli-Müslüman (morisco) nüfusunun yoğun olduğu bir yer olması itibariyle uygulamaların zor olduğu bir alandı. Sürgün kararı gizli-Müslümanlara (moriscos) 22 Eylül 1609'da tebiğ edilir.

Resim 14: Endülüs Müslümanlarının sürülmesini gösteren resim. Vicente Carducho, Museo del Prado, Madrid[288].

İhraç ameliyesinin iyi yönetebilmek için, bazı kararlar alınıp, onlara uyulması zorunlu hâle getirilir. Meselâ Harvey,[289] konuyla ilgili çalışmasında, Belensiye (Valencia) bölgesindekilerin uyması gereken on üç madde olduğundan bahseder. Bu maddelere bakıldığında, bunların ne kadar zalimce oldukları görülecektir. Meselâ, gizli-Müslümanlara (moriscos) evlerini terk etmeleri için sadece üç gün süre verilmiştir. Bu süre zarfında evlerini terk etmedikleri takdirde katledilecеklerdir. Yanlarına ancak taşıyabilecekleri miktarda eşya almala-

287 Harvey, Muslims in Spain, 1500 to 1614, s, 309.

288 Kaynak: Paul Coles, The Ottoman Impact on Europe, Londra, Thames & Hudson, 1968, s, 129.

289 Harvey, Muslims in Spain, 1500 to 1614, s, 310-311.

rına izin veriliyor, geri kalan mallarına yönetim el koyuyordu. Ayrıca geride bıraktıkları mallarına zarar verdiklerinde, ağır cezalara çarptırılacaklardı. Evlerini veya tarladaki mahsüllerini tahrip ettiklerinde, sadece kendileri değil, aynı zamanda yaşadıkları yerdeki bütün insanlar katledilecektir. Ayrıca gizli-Müslümanlara (moriscos) yardım edecek olanlar, ki- buna Hıristiyan komşuları da dahil olmak üzere- altı yıl kürek mahkûmiyeti ile cezalandırılacaktır. Dört yaşın altındaki çocuklar, eğer ebeveynleri razı olursa, ülkede kalabilecektir.

İsmail Yiğit, Nihayetü'l-Endelüs isimli eserden naklen,[290] bütün bu zulümlere rağmen, Hıristiyan idarecilerin kendi menfaatlerinden de vazgeçemediklerini kaydetmektedir. Meselâ, gizli-Müslümanlar (moriscos) arasından % 6'sı seçilerek, şeker atölyelerini işletmeleri, pirinç hasadı yapmaları, sulama işlerini tanzim etmeleri ve buraya yerleştirilecek Hıristiyanlara rehberlik etmeleri için yerlerinde kalmalarına izin verilmiştir.

Belensiye'den (Valencia) sonra sıra Aragon'a gelmiştir. Buradaki sürgün çalışmalarına ilişkin kararname 17 Nisan 1610 tarihinde onaylanır. Kastilyadaki ihraç çalışmaları ile alâkalı iki kararname mevcuttur. Bu kararnamelerden Beledü'l-Velid'deki (Valladolid) 5 Ocak 1610 tarihinde, Aranda'daki ise 10 Haziran 1610'da yürürlüğe girmiş, Gırnata (Granada), Mürsiye (Murcia) ve Endülüs'te (Andalucía) sürgün ameliyesi 12 Ocak 1610 tarihinde başlatılmış, Katalonya'da ise ihraç süresi tam dört yıl sonra, 1614'te başlatılmasına karar verilmiştir. Katalonya'da bu işlemlerin gecikmesinde etkili olan kişi Turtuşa (Tortosa) piskoposu Alfonso Márquez de Prado'dur. Onun, III. Felipe'i önceden Hıristiyanlığı benimsemiş gizli-Müslümanların (moriscos) ülkede kalması hususunda ikna etmesi sayesinde[291] buradaki ihraç çalışmaları en sona bırakılmıştır.

290 İnan, Nihayetü'l-Endelüs, s, 397'ten naklen Yiğit, Siyasi- Dini- Kültürel-Sosyal İslam Tarihi, s, 113.

291 Harvey, Muslims in Spain, 1500 to 1614, s, 319.

Böylece İspanyol yönetiminin 16.yy başlarından itibaren uygulamaya başladığı Endülüs müslümanlarını hıristiyanlaştırma politikası, başarısızlıkla sonuçlanmıştır. 1609-1614 arasına kademeli olarak gerçekleştirilen "Büyük Sürgün" ile Endülüs müslümanlarını kendi doğup, büyüdükleri vatanlarından koparılmışlardır.

Sürgün Edilenlerin Sayısı ve Gittikleri Yerler

1609-1614 yılları arasında uygulamaya konulan sürgün kararıyla, Endülüs Müslümanları vatanlarını arkalarında bırakarak, kafileler halinde, Cezayir, Fas, Tunus, Fransa, İngiltere, İtalya ve Osmanlı hâkimiyetinde bulunan Balkanlar, Anadolu ve Suriye gibi yerlere göç etmek zorunda kalmışlardı.

Resim 15: Dâniye (Denia) sahilinden gemilere bindirilen Endülüs müslümanları. (Vicent Mestre, 1613)[292]

2 Ekim1609 tarihinde Belensiye'den (Valencia) sürgün edilen gizli-Müslümanların (moriscos) ilk gemilere bindirildiği yer, on yedi Napolitan kadırgaya iki yüzer kişinin yerleştirildi-

292 Kaynak: (Çevrimiçi) http://en.wikipedia.org, 4, Kasım, 2011.

ği Dâniye (Denia) limanı olup, bunların dışında daha pek çok gemilerle de taşımalar yapılır. Toplamda 6.000 civarında insan Dâniye limanından ayrılmış oluyordu. Ayrıca Belensiye'nin diğer limanlarından da sevkiyatlar devam eder. 1609 yılı Ekim ayında, Belensiye'den ihraç edilen toplamda 28.000 civarında gizli-Müslüman (moriscos), Cezayir'in Vehran (Oran) şehrine ve oradanda Tlemsen civarına nakledilir.[293]

Bunun yanında birçok Müslüman da kralın sözüne itimat etmediğinden, kendi imkânlarıyla ülkeden ayrılmayı tercih eder. Kral III. Felipe'in tahsis ettiği gemiler ücretsizdir. Sürgünler, kendilerine gemi kiralayıp, 12 yaşın üzerindekiler için 75 gümüş, 12 yaşın altındakiler için 35 gümüş para ödemeyi göze alırlar. Bu şekilde gitmek isteyenleri korumak için, geçiş ücretleri Belensiye'de bulunan yed-i emînde tutulmakta ve gemi kaptanı sağ sâlim ulaştıklarını gösteren vesikayı ibraz ettikten sonra kendisine ödeme yapılmaktadır. Belensiye'nin Grao limanından bu şekilde gemilere bindirilen 14.500 civarında gizli-Müslüman (morisco) olduğu kaydedilmektedir.[294]

Endülüs müslümanlarının çoğu, vatanlarından koparılmanın kederi içinde idiler. Ancak bazı kafileler, bu sürgünü önlerine çıkan önemli bir fırsat olarak görmüşlerdir. Çünkü, onlar bu sayede, atalarının toprağı Kuzey Afrika'ya geçecekler ve orada Türk sultanının himayesine sığınacaklar, İspanyadaki gibi köle olarak değil, hür insanlar olarak yaşama imkânına sahip olacaklardır.[295]

Leonard Patrick Harvey,[296] Lapeyre'den yaptığı alıntıda, Belensiye limanlarından sürgüne gönderilenlerin sayısını 116.022 olarak belirtmektedir. Belensiye bölgesinden az da olsa

---

293 Lea, İspanya Müslümanları, s, 319.

294 Lea, İspanya Müslümanları, s, 320.

295 İnan, Nihayetü'l-Endelüs, s, 398'ten naklen Yiğit, Siyasi- Dini- Kültürel-Sosyal İslam Tarihi, s, 113-114.

296 Lapeyre'den naklen Harvey, Muslims in Spain, 1500 to 1614, s, 316.

Fransa'ya ve oradan da Osmanlı topraklarına gidenler olmuştur. Hatta Antonio Domínguez Ortiz ve Bernard Vincent'ın belirttiklerine göre Dük La Force, onlardan topraklarından geçmeleri karşılığında 120.000 duka komisyon almıştır.[297] Helen Rawlings ise, 1609-1611 yılları arasında Belensiye'den (Valencia) ihraç edilenlerin sayısını 135.000 olarak vermekte ve Fransa ile Kuzey Afrika'ya giden toplam gizli-Müslümanların (moriscos) 300.000 civarında olduğunu belirtmektedir.[298]

Kastilya ve Aragon'da sürgünler 1610 yılında başlar. Bunlardan çok azı Fransa'ya gitmeyi tercih etmiş, büyük çoğunluğu gemilerle Kuzey Afrika'ya taşınmıştır. Sadece üç ay içinde Kuzey Afrika'ya taşınan gizli-Müslümanların (moriscos) sayısı 150.000 civarındadır.[299] Zengin gizli-Müslümanlar (moriscos), devletin temin ettiği gemiler yerine, kendi kiraladıkları gemilerle yolculuk yapmayı tercih etmişlerdir. Antonio Domínguez Ortiz ve Bernard Vincent'ın tespitlerine göre, İşbiliye (Sevilla) limanlarından gidenlerin sayısı 18.471 kişi olup, gemilere ödenen ücret toplamda 1.053.000 realdır.[300] Buradan gidenler, genelde Cebel-i Târık'a geçmiştir.

Gırnata (Granada) bölgesindeki gizli-Müslümanların (moriscos) göçü 1610 yılının Ocak ayında başlatılır. Buradan göç eden insanların sayıları hakkında muhtelif rakamlar ve aralarında da epeyce fark söz konusudur. Meselâ, İsmail Yiğit, İnan'ın Nihayetü'l-Endelüs isimli eserinden naklen[301] bu sürgünlerin 100.000 civarında olduğunu söylemektedir. Bunların çoğu Fas'a gitmiştir. Antonio Domínguez Ortiz ve Ber-

297 Domínguez Ortiz ve Vincent, Historia De Los Moriscos, s, 174 ve Harvey, Muslims in Spain, 1500 to 1614, s, 319.

298 Rawlings, The Spanish Inquisition, s, 85.

299 İnan, Nihayetü'l-Endelüs, s, 400'den naklen Yiğit, Siyasi- Dini- Kültürel-Sosyal İslam Tarihi, s, 114.

300 Domínguez Ortiz ve Vincent, Historia De Los Moriscos, s, 190.

301 İnan, Nihayetü'l-Endelüs, s, 400'den naklen Yiğit, Siyasi- Dini- Kültürel-Sosyal İslam Tarihi, s, 114.

nard Vincent ise Lapeyre'den naklen[302], 1610'da Mâleka'dan (Málaga) göç eden1.121 kişi ve 1611'de Almuñecár'dan göç eden 825 kişi olduğunu söylemektedir. Bize göre ikinci görüş daha akla yatkın görünmektedir. Çünkü, 24 Eylül 1568'de başlayan "II. el-Beşerât" (Alpujarras) isyanından sonra Gırnata (Granada) ve civarında yaşayan gizli-Müslümanlar (moriscos), 1570 yılında Gırnata'dan (Granada) başka yerlere sürülmüş oldukları dikkâte alındığında, bu rakamın 100.000 civarında olması pek mümkün görünmemektedir.

Resim 16 : Belensiye'deki (Valencia) Vinaros limanından ayrılan Endülüs müslümanları. (Pere Oromig i Francisco Peralta,1613)[303]

Mürsiye (Murcia) ve Endülüs'te (Andalucía) sürgün faaliyetleri 1610 yılının Ocak ayında başlatılır. 15.000 civarında olduğu tahmin edilen gizli-Müslümanlar (moriscos), Fransa, İtalya, Şam, Mısır ve İstanbul'a gitmişlerdir. I. Ahmed (1603-1617), Fransa'da gizli-Müslümanların (moriscos) maruz kaldığı sıkıntılardan haberdar olması üzerine, 26 Ağustos 1610'da kral nâibesi Marie de Medicis'e de bir mektup göndererek,

302 Domínguez Ortiz ve Vincent, Historia De Los Moriscos, s, 188.

303 Kaynak: (Çevrimiçi)http: // commons.wikimedia.org, 19 Ocak 2012.

ona, Fransa'da bazı sıkıntılar yaşayan gizli-Müslümanlara (moriscos) iyi davranılması ve Müslüman topraklarına göçmeleri için onlara yardımcı olunması ricasında bulunur. Mektuba olumlu cevap verilerek, gizli-Müslümanların (moriscos) nakliyesi için gemiler hazırlatılmıştır.[304]

Sürgüne maruz kalan Endülüs müslümanlarının sayıları hakkında muhtelif bigiler bulunmaktadır. Meselâ, Antonio Domínguez Ortiz ve Bernard Vincent eserlerinde sürülen gizli-Müslümanların (moriscos) sayısı üzerine bir tablo yapmışlar ve toplam olarak bunların 272.140[305] kişi olduklarını ifade etmişlerdir. Buna yanında Míkel de Epalza, 16.yy boyunca 350.000 gizli-Müslümanın (morisco) *İspanya'dan göç ettiğini ve büyük sürgünde* toplam sayının en az 296.000 civarında olabileceğini ileri sürmüştür.[306]

Gizli-Müslümanların (moriscos) *sürgünü hakkında bilgi veren çok az sayıda Müslüman* âlim bulunmakla beraber, bunların içinde "Büyük Sürgün"den kırk iki yıl sonra vefat eden Muhammed bin Abdürrefi' bin Muhammed eş-Şerif el-Huseyni el-Ca'feri el-Endelûsî (ö. 1652), "el-Ahbâru'n-Nebeviyye fî âbâi hayri'l-beriyye" isimli kitabında sürgüne yer verdiği görülür. Yazar, sürgünden az önce Tunus'a gitmiştir. Kitapta, sürgünün yanında, atalarının İslâm dinine olan bağlılıklarından ve dinlerini korumak için sarfettikleri çabadan sözeder. Muhammed bin Abdürrefi' bin Muhammed eş-Şerif el-Huseyni el-Ca'feri el-Endelûsî, ükeden kovulan gizli-Müslümanların (moriscos) sayısının 600.000 civarında olduğunu belirtir.[307]

---

304 Benafri, "Endülüs'te Son Müslüman Kalıntısı Moriskoların Cezayir'e Göçü ve Osmanlı Yardımı (1492-1614)", s, 77; Lea, İspanya Müslümanları, s, 347-348.

305 Domínguez Ortiz ve Vincent, Historia De Los Moriscos, s, 200.

306 Epalza, Los moriscos antes y después de la expulsión, s, 63.

307 İnan, Nihayetü'l-Endelüs, s, 403-407'den naklen Yiğit, Siyasi- Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi, s, 117-118.

Resim 17: Cezayir'deki Vehran (Oran) limanına ulaşan Endülüs Müslümanları (Vicente Mestre, 1613)[308]

Sürgünün İspanya Ekonomisine Etkileri

Gizli-Müslümanların (moriscos) *sürülmesi, İspanya ekonomisi*[309] *için çok büyük bir darbe olmuştur.*[310] *Çünkü, yönetime ve*

308 Kaynak: (Çevrimiçi)http: // commons.wikimedia.org, 19 Ocak 2012.

309 Gizli-Müslümanlar'ın (moriscos) sürülmesinin İspanyol ekonomisine olan etkilerinin ayrıntıları için bkz. James Casey, "Las causas económicas de la expulsión de los Moriscos", Revista de Historia Moderna, Sayı: 27, 2009, s, 135-150, (Çevrimiçi) http://hdl.handle.net/10045/12704, 14 Mayıs 2012; Domínguez Ortiz ve Vincent, Historia De Los Moriscos, s, 201-223.

310 *"En cuanto al conjunto de España, las consecuencias económicas y demográficas de la expulsión pueden sintetizarse así: nulas para las regiones mas septentrionales; apreciables pero limitadas a ciertas comarcas y capitales en el resto de Castilla; despreciables para Cataluña, severas para Aragón, y de notable intensidad para el Reino de Valencia. En total, no el desastre que propaló la historiografía del pasado siglo, pero sí un factor de mucho peso entre otros que hicieron de nuestro siglo XVII una centuria de recesión."* Tercümesi: "İspanya'nın tamamı hesaba katıldığında, sürgünün iktisadî ve demografik sonuçları şu şekilde özetlenebilir: kuzey bölgeleri için sıfır; Kastilya'nın belirli bölgelerindeve başkentlerle sınırlı alanlarında kayda değer şekilde; Katalonya'da şiddetli şekilde, Aragon içinciddi ve Belensiye Krallığı içinise olağanüstüyoğun şekildedir. Genel olarak, geçen yüzyılıntarihçiliği bunun bir felaket olduğunu açıklamaz. Ancak bizim 17. yüzyılda yaşadığı-

kiliseye ödenen vergilerin büyük bir bölümünü, üretici kesimi oluşturan Müslümanlardan toplanan vergiler teşkil etmekteydi. Henry Charles Lea, Vicente de la Fuente'den yaptığı atıfta, sürgünden sonra kilise ve asillerin gelirlerinin epeyce azaldığını, Belensiye (Valencia), Sarakusta (Zaragoza) ve Tarkune (Tarragona) piskoposluk bölgelerinde bulunan kilise gelirinin yarı yarıya düştüğünü ve bir daha da eski durumlarına dönemediklerini belirtir.[311]

Hıristiyan toprak sahipleri de, ziraî işlerde toplum içinde maharetleri dolayısıyla öne çıkan bu insanların sürülmesinden sonra, epeyce zarara uğramışlardır. Çünkü, topraklarını işleyen gizli-Müslümanların (moriscos) çalışkanlıkları sayesinde gelirleri bir hayli fazla olmuştur. Sürgünün asiller üzerindeki olumsuz etkilerini daha iyi anlamamız açısından sadece Gandia düklüğünün istatistiklerine bakmak yeterlidir. Gandia, Oliva, Fuentedu ve Murla derebey topraklarında 60.000 gizli-Müslüman (morisco) bulunuyordu ve bu Müslümanlardan 53.153 duka gelir elde edilmekteydi. Bu gelirler, 1610 yılında 15.349 duka, 1611 yılında ise 17.179 duka olmuştur. Sadece Gandia'da bulunan on köyde 417 hâne boşaltılmış ve beş tane de mezra yıkılmıştı.[312]

Asillere, sürgün edilen gizli-Müslümanların (moriscos) arazileri bağışlanmasına rağmen, gittikçe fakirleşmekteydiler. Belensiye ve Aragon'da kral III. Felipe'de (1598-1621) asillerle birlikte zarara uğrayanlar arasındaydı. Çünkü Belensiyedeki en büyük toprak sahibi kral Felipe'nin kendisiydi.[313]

Bunun yanında engizisyon da, ateşli bir savunucusu olduğu

mız durgunluğun (resesyonun) sebepleri arasında, diğerlerine göre daha büyük bir faktördür."Bkz. Domínguez Ortiz ve Vincent, Historia De Los Moriscos, s, 223.

311 Vicente de la Fuente, Historia Eclesiastica de Espana, c. III, s, 230'dan naklen Lea, İspanya Müslümanları, s, 354-355.

312 Manuel Dánvila y Colládo, LaExpulsión de Los MoriscosEspañoles, Madrid, 1889, s, 302.

313 Lea, İspanya Müslümanları, s, 358.

gizli-Müslümanların (moriscos) sürgününden ötürü mağdur duruma düşmüştür. Belensiye'de müsaderelerden elde edilen yıllık 2.500 dukalık gelirin yanında, gizli-Müslümanlardan (moriscos) alınan para cezalarından da mahrum kaldığı gibi, keza aynı şekilde Aragon ve Katalonya'da müsaderelerden elde edilen gelirlerden de olmuş, her üç bölgede de kira gelirlerini kaybetmiştir. Engizisyonun sadece Belensiye'de (Valencia) bu durumdan dolayı uğradığı zarar 17.679 duka idi.[314]

Kraliyetin, arazi sahipleriyle, kilisenin düşen gelirleri, en önemli işçileri olan gizli-Müslümanları (moriscos) sürgün ederk kaybeden İspanya'nın, üretim sanayi ve ziraatinde açılan büyük bir deliğin küçük bir göstergesi idi. Asıl vahim olan yanı ise, Hıristiyan halkın tembelliği ve bedenen çalışmayı küçük düşürücü bir davranış olarak görmesiydi. Bu durum, Venedik elçileri tarafından İspanyolların millî bir vasfı olarak 16.yy boyunca defalarca dile getirilecektir. İspanyollar, "uyuşuk çiftçiler" olarak tasvir edilmekte, başka bir ülkede bir ayda bitirilecek işin, İspanya'da ancak dört ayda bitirilebileceğinden bahsedilmektedir.[315]

İspanyollar, çocuklarını dürüst ve azimli bir çalışma için büyütmüyorlardı. Devlet hizmetinde yahut orduda bir yer edinemeyenler, soluğu kilisede alıyordu. Üretken nüfus azalırken, kilise (ruhban) sınıfının sayısındaki bu artış, İspanyol siyasetçilerinin en büyük endişe kaynağı idi. Çünkü bu sınıfın sahip olduğu araziler vergiden muaftı.[316]

Bilhassa Belensiye ve civarında yaşayan gizli-Müslümanlar (moriscos), İspanya genelinde en yüksek iktisadî güce sahip olanlardı. Kendi geliştirdikleri ve uyguladıkları sulama teknikleriyle, Belensiye'yi verimli arazilere çevirerek, şeker-

314 A.g.y., A.g.e., s, 361.

315 A.g.y., A.g.e., s, 361.

316 A.g.y., A.g.e., s, 365-366.

kamışı, pamuk, pirinç, portakal ve daha başka birçok ürünü İspanya'ya onlar kazandırmışlardı.[317] Onların gidişiyle, bu verimli araziler, tabii olarak ziraatten anlamayanlar yüzünden verimsiz hale gelmiştir.

Gırnata (Granada) ve çevresinde de Belensiyedeki gibi sulama teknikleri kullanıldığı için, buradaki ovalarda verimli tahıl üretimi yapılabiliyordu. Gırnata ve El-Meriyye'nin (Almería) ipekli kumaşları, Kurtuba'nın (Córdoba) deri mamülleri ülke çapında aranan ürünlerdendi. Müslümanlar, yün ve ipek dokumacılığı, kâğıt imalâtı ve deri tabaklama sanatlarında da epeyce ilerlemişlerdi.[318] Mâleka'da (Málaga) çanak çömlek yapımı çok gelişmiş, Mürsiye'de (Murcia) pamuklu dokuma, Tuleytula'da (Toledo) silâh imalâtı son derece ileri seviyedeydi. Gizli-Müslümanların (moriscos) gidişiyle, dokumacılık ve silâh imalâtı çökmüştü. Bundan dolayı Florencio Janer, sanat ve sanayi alanlarında maharetleri dolayısıyla, Akdenizdeki Kastilya donanmasının, onların bilgi ve emeğine çok şey borçlu olmasından bahseder.[319]

Gizli-Müslümanlar (moriscos), mimaride de Hıristiyanlardan daha ileri tekniklere sahip olmakla, ülkeye olağanüstü estetik eserler kazandırmışlardı. Onların gidişiyle sanatkârlık da gerilemeden nasibini almıştı.

İspanya'nın üretici kesimini oluşturan gizli-Müslümanların (moriscos) *sürgünü, bahsi geçen iş kolları haricinde,* marangozluk, boyacılık, nalbantlık, sepetçilik, katırcılık, terzilik ve hayvancılık gibi işlerde de kalifiye eleman eksikliğinden kaynaklanan sıkıntılara yol açmıştı.

---

317 Yiğit, Siyasi- Dini- Kültürel-Sosyal İslam Tarihi, s, 119.

318 A.g.y., A.g.e., s, 119.

319 Janer, Condición social de los Moriscos de España, s, 50.

SONUÇ

Bu kitapta zorunlu olarak Hıristiyan yapılmak istenen Endülüs Müslümanları ve onların kendi vatanlarından kovulmaları incelenmeye çalışılmıştır. Endülüs Müslümanları, bir yandan engizisyonun bunaltan soruşturmaları ile uğraşırken, bir diğer yandan da kraliyetin ilân ettiği fermanlarda bulunan kısıtlayıcı ve zorlayıcı hükümleri ile yaşamaya çalışmışlardır.

Hıristiyanlar, Katolik krallar döneminde İspanya'da siyasî birliği gerçekleştirmiş, farklı dinlere mensup olan insanları Katolik inancı etrafında birleştirerek dinî birliği de sağlamak istemişlerdir. Önce Yahudiler'i ülkeden kovmuş, sonra da Müslümanlar ile 25 Kasım 1491 tarihinde yaptıkları Gırnata antlaşmasının şartlarına uymayarak zorunlu vaftizlere başlamışlardır. Onlardan sonra gelen hükümdarlar da aynı yolu takip etmişlerdir. Bunların sonucunda Müslümanlar, sürülmek ya da zorunlu vaftizlere boyun eğip, takiyye yaparak vatanlarında kalmak arasında tercih yapmak durumunda kalmışlardır. Zaman zaman da kraliyet tarafından zalimce hazırlanmış şartlara uymamak için isyanlar başlatmışlardır. Ancak durumlarında bir değişiklik olmamış, aksine engizisyon tarafından daha sıkı takip edilmişlerdir.

Endülüs Müslümanları, yaşadıkları zor günlerde kurtarılmaları için Osmanlı İmparatorluğu'ndan da yolladıkları elçiler vasıtası ile yardım talep etmişlerdir. Osmanlılar, için-

de bulundukları durum itibariyle İspanya üzerine doğrudan harekâtlar gerçekleştiremememiş, ancak denizci gazilerden faydalanarak Endülüs Müslümanlarını kurtarmak için İspanya kıyılarına seferler düzenlemiş ve onları Kuzey Afrika'ya yahut da Osmanlı topraklarına taşımışlardır.

Yaklaşık sekiz yüzyıl kadar İslâm hâkimiyetinde kalmış olan İspanya'da, Hıristiyan din adamları tarafından zalimce yürütülen engizisyon politikalarıyla âdeta etnik bir temizliğe girişilmiştir. III. Felipe döneminde, Endülüs Müslümanlarına uygulanan şiddetin boyutları daha da artmıştır. Bunun neticesinde, 9 Nisan 1609'da Müslümanların ülkeden sürülmesine ilişkin kararname, kral tarafından onaylanmıştır. İspanyol yönetiminin Katolik krallar zamanından itibaren uygulamaya çalıştığı Endülüs Müslümanlarını Hıristiyanlaştırma politikası, amacına ulaşamamıştır.

Elinizdeki bu kitap, Endülüs Müslümanlarının Hıristiyan yapılmak için tarihte benzerine az rastlanan asimilasyon politikalarına maruz kalışlarını ve 1609 yılında başlayıp, 1614 yılına kadar kademeli olarak gerçekleştirilen sürgünlerle kendi vatanlarından zorla uzaklaştırılmalarını konu almaktadır. Akdeniz tarihçisi Fernand Braudel,

> *"Zorla el koyma, haksızlık, cinayet, haksızca kitlesel mahkûmiyetler, bütün bunlar rahatlıkla Hıristiyan İspanya'nın yargılanmasına yetecek olaylardır"*[320]

demiştir. Ben, Endülüs Müslümanlarının yaşadığı bu dramın tekrar hatırlanmasının, meydana getirdikleri medeniyetin anlaşılmasına vesile olacağı düşüncesindeyim. Bunun yanında, İspanyollar'ın tarihî sorumluluklarını kabullenmelerini ve tıpkı Yahudiler'den diledikleri gibi Müslümanlar'dan da özür dilemelerini temenni ediyorum.

Bütün bu zikredilenlerden, Endülüs Müslümanlarının ya-

---

320 Braudel, Akdeniz ve Akdeniz Dünyası, Cilt: II, s. 95.

şamak ve vatanlarında kalmak için takiyye yapmaktan başka çareleri olmadığı sonucuna ulaşmamız mümkündür. Şüphesiz Müslüman nüfusu ve izleri, sürgünlerle İspanya topraklarından tamamen silinememiştir. Yine Braudel eserinde, bu konuyla alâkalı çok güzel tespitlere yer vermiştir:

> *"Bir şey kesindir, Moriscoların koruduğu ve İspanya'nın yüzyıllar boyunca İslamiyetten özümlediği tortulara dayanan Müslüman uygarlığı 1609-1614 cerrahi müdahalesinden sonra bile Yarımadanın karmaşık uygarlığı içindeki rolünü oynamanın dışında kalmamıştır. İberya toprağında kök salmış her şey yerinden atılamamıştır: ne Andaluçyalıların kara gözleri, ne binlerce Arapça yer adı, ne de yeni galipler haline gelen eski yeniklerin kelime haznesine girmiş binlerce kelime. Bazıları, ölü bir miras diyebilirler ve yemek tarifeleri, meslekler, komuta görevlerinin İspanya ve komşusu Portekiz'de hâlâ İslam damgası taşımalarının ne önemi var diyebilirler. Ancak, XVII. yüzyılın göbeğinde Fransız önceliği döneminde, Yarımadada canlı bir sanat, mermer çamuru, seramikler ve azulejos'larının tatlılığıyla gerçek bir mudejar sanata hâlâ tutunmaktadır."* [321]

Sürgün, Endülüs Müslümanları için müspet, İspanya için ise menfi sonuçlar doğurmuştur. Endülüs Müslümanları, gittikleri ülkelerde de çalışkanlıkları sayesinde faydalı olmuşlardır. Ancak İspanya'da ekonomi başta olmak üzere her alanda olumsuzluklar meydana gelmiştir.

---

321 Braudel, Akdeniz ve Akdeniz Dünyası, Cilt: II, s. 101.

Kaynakça

Abulafia, David (ed.): Tarihte Akdeniz, Terc. Nurettin Hüseyni, İstanbul, Oğlak Yayıncılık, 2005.

Arnold, David: Coğrafi Keşifler Tarihi, Terc. Osman Bahadır, İstanbul, Yöneliş, 2001.

Altuğ, Uğur: "Osmanlı İmparatorluğu'nun Akdeniz Siyasetinde Korsanların Rolü", Doğu Batı Düşünce Dergisi, Sayı: 34, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2005, s. 289- 295.

Arı, Bülent: "Akdeniz'de Korsanlık ve Osmanlı Deniz Hukuku", Türkler ve Deniz, Ed: Özlem Kumrular, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2007, s. 265-318.

Arıkan, Muzaffer: "XIV.-XVI. Asırlarda Türk-İspanyol Münasebetlerine Toplu Bakış" AÜDTCF Dergisi, Cilt: XXIII, Ankara, 1965, s. 239- 256.

Arıkan, Muzaffer, Toledo, Paulino: "Türk Deniz Tarihi İle İlgili Belgeler IV II. İspanya, Kuzey Afrika ve Barabaros Hayrettin Paşa", Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Sayı 5, Ankara, 1994, s. 491-527.

Arıkan, Muzaffer, Toledo, Paulino: XIV.-XVI. Yüzyıllarda Türk-İspanyol İlişkileri ve Denizcilik Tarihimizle İlgili İspanyol Belgeleri, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, Ankara, Karargah Basımevi, 1995a.

Arıkan, Muzaffer, Toledo, Paulino: "Türk Deniz Tarihi İle İlgili Belgeler IV II. İspanya, Kuzey Afrika ve Barabaros Hayrettin Paşa", Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Sayı 6, Ankara, 1995b, s. 387-407.

Asuero, Pablo Martín (ed.): İspanya-Türkiye: 16. yüzyıldan 21. Yüzyıla Rekabet ve Dostluk, Terc.: Peral Bayaz Çarum, İstanbul, Kitap Yay. 2006.

Baigent, Michael, Leigh, Richard: The inquisition, Londra, Viking, 1999.

Baysun, Cavid: "Moriskolar", İslam Ansiklopedisi, Cilt: VIII, M.E.B. Devlet Kitapları 3. Baskı, İstanbul 1979, 428-429.

Benafri, Chakib: "Endülüs'te Son Müslüman Kalıntısı Morisko'ların Cezayir'e Göçü ve Osmanlı Yardımı (1492-1614)", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 1989.

Beydilli, Kemal: "İspanya", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Cilt: XXIII, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2001, s. 162- 170.

Beydilli, Kemal: "Avrupa- Tarih", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Cilt: IV, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1991, s. 135- 151.

Bostan, İdris: "Akdeniz-Tarih", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Cilt: II, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 1989, s. 231- 234.

Bostan, İdris: "Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği", Türkler, Cilt: IX, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 122- 128.

Bostan, İdris: Kürekli ve Yelkenli Osmanlı Gemileri, İstanbul, Bilge Yayınevi, 2005a.

Bostan, İdris: "Kanunî, Barbaros ve Akdeniz'de Değişen Güç Dengeleri", Doğu Batı Düşünce Dergisi, Sayı: 34, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2005b, s. 171-180.

Bostan, İdris: Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2006.

Bostan, İdris: Osmanlılar ve Deniz, İstanbul, Küre Yayınları, 2007a.

Bostan, İdris: "Kanuni ve Osmanlıların Akdeniz Siyaseti", Türkler ve Deniz, Ed: Özlem Kumrular, Kitap Yayınevi, 2007b, s. 13- 17.

Bostan, İdris: "Kanuni ve Akdeniz Siyaseti 1530-1550", Muhteşem Süleyman, Ed: Özlem Kumrular, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2007c, s. 25- 44.

Bostan, İdris: Adriyatik'te Korsanlık: Osmanlılar, Uskoklar ve Venedikliler 1575-1620, İstanbul, Timaş Yayınları, 2009.

Boswell, John: Royal Treasure: Muslim Communities Under the Crown of Aragon in the Fourteenth Century, New Haven, Yale University Press, 1978.

Braudel, Fernand: Akdeniz ve Akdeniz Dünyası, Terc.: Mehmet Ali Kılıçbay, Cilt: II, İstanbul, Eren Yayınevi, 1990.

Bulut, Mehmet: "Merkez, Akdeniz'den Atlantik'e Kayarken Avrupa-

lılar ve Osmanlılar", Doğu Batı Düşünce Dergisi, Sayı: 34, Ankara ,Doğu Batı Yayınları, 2005, s. 223- 230.

Bunes Ibarra, Miguel A. De: "Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman Devirlerinde İspanya ve Osmanlı İmparatolukları Arasında Deniz Savaşları", Terc.: Ramazan Gözen, Türkler, Cilt: IX, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 599- 607.

Casey, James: "Las causas económicas de la expulsión de los Moriscos", Revista de Historia Moderna, Sayı:27, 2009, s.135-150, (Çevrimiçi) http://hdl.handle.net/10045/12704, 14 Mayıs 2012.

Chejne, Anwar G.: Muslim Spain: It's History and Culture, Minneapolis, The University of Minnesota, 1974.

Chejne, Anwar G.: Islam And The West The Moriscos: A Cultural And Social History, Albany, State University of New York, 1983.

Coleman, David: Creating Christian Granada: Society and Religious Culture in an Old-World Frontier City, 1492-1600, Ithaca, Cornell University Press, 2003.

Coles, Paul: The Ottoman Impact on Europe, Londra, Thames & Hudson, 1968.

Danişmend, İsmail Hâmi, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, Doğu Kütüphanesi Yay., İst., 2011.

Demirci, Kürşat: "Engizisyon", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Cilt: XI, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 1995, s. 238-241.

Demirci, Kürşat: "Avrupa- Din", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Cilt: IV, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 1991, s. 132-135.

Domínguez Ortiz, Antonio, Vincent, Bernard: Historia De Los Moriscos: Vida y Tragedia De Una Minoría, Madrid, Biblioteca de la Revista de Occidente, 1978.

Dressendörfer, Peter: Islam Unter Der Inquisition: Die Morisco-Prozesse in Toledo: 1575-1610, Wiesbaden, Franz Steiner Verlag, 1971.

Düzdağ, M. Ertuğrul: Kaptan- ı Derya Barbaros Hayreddin Paşa´nın Hatıraları, 3. Baskı, İstanbul, Işık Yayınları, 2004.

Emecen, Feridun M.: "Sultan Süleyman Çağı ve Cihan Devleti", Türkler, Cilt: IX, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 501-520.

Emecen, Feridun M.: Osmanlı Klasik Çağında Siyaset, İstanbul, Tima Yayınları, 2009.

Epalza, Míkel de: Los moriscos antes y después de la expulsión, Madrid, Mapfre, 1992.

Esquivel Pérez, Dr. Miguel A, González Bermúdez, Dr. Fernando M., Rodríguez Castellanos, Lic. José Julio: "El Primer Viaje de Cristóbal Colón a Cuba", (Çevrimiçi) http://www.monografias.com/ trabajos, 3 Mayıs 2012.

Fernández Lanza, Fernando: "Habsburg- Osmanlı Rekabeti Bağlamında 16. Yüzyılda İspanya'da Türk İmajı", Dünyada Türk İmgesi, Ed: Özlem Kumrular, Terc.: Kıvanç Ulusoy, İstanbul, Kitap Yay. 2008, s. 87-107.

Fisher, H. A. L.: A History of Europe, Cilt: I, Londra, Edward Arnold, 1937.

Fletcher, Richard: Moorish Spain, California, University of California Press, 1993.

Galati, A. Fisher: Türk Cihadı ve Alman Protestanlığı 1551- 1555, Terc.: Nevâl Öke, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1992.

García Sanz, Ángel: "Auge y Decadencia en España en los Siglos XVI y XVII: Economía y Sociedad en Castilla", Revista de Historia Económica, Año III, No:1, 1985, s. 11-27.

Geddes, Michael: The History of the Expulsion of the Moriscoes, or Mahometans of the Moorish Race, out of Spain, in the Reign of Philip III, Londra, 1709, (Çevrimiçi) http://www.hailandfire.com/ library_books_Geddes_ Miscellaneous Tracts1709.html, 7 Mart 2012.

Gil Grimau, Rodolfo (ed.): La política y los moriscos en la época de los Austria: Actas del Encuentro, Sevilla La Nueva, 3,4 y 5 Diciembre 1998, Madrid, La Fundación del Sur, 1999.

Goffman, Daniel: The Ottoman Empire and Early Modern Europe, Cambridge University Press, 2004.

Goldschmidt, E. P.: "Hieronymus Muenzer and Other Fifteenth Century Bibliophiles", Londra, (Çevrimiçi) http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/ PMC1911294, 1 Mayıs 2012.

Goodrich, Samuel G. (ed.): Records of the Spanish inquisition: translated from the original manuscripts, Boston, Goodrich, 1828, (Çevrimiçi) http://www.archive.org/details/ recordsspanish, 22 Ekim 2011.

Gordon, Janet: The Spanish Inquistion: It's Heroes and Martyrs, Hail & Fire Reprints, 2008, (Çevrimiçi) http://www.hailandfire.com/

library_ books_GordonTheSpanishInquisition.html, 8 Şubat 2012.

Gökbilgin, M. Tayyip: "Kanunî Sultan Süleyman'ın Macaristan ve Avrupa Siyaseti'nin Sebep ve Âmilleri, Geçirdiği Safhalar", Kanunî Armağanı, 2. Baskı, Ankara, TürkTarih Kurumu Basımevi, 2001, s. 5- 39.

Gökbilgin, Tayyip: "Süleyman I", Türkler, Cilt: IX, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 521-554.

Guthmüller, Bodo, Kühlmann, Wilhelm (ed.): Europa und die Türken in der Renaissance, Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 2002.

Gülsoy, Ersin: "XVI-XVII. Yüzyıllarda Akdeniz'de Osmanlı Hakimiyeti", Türkler, Cilt: IX, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 589-598.

Gürkan, Emrah Safa: "Osmanlı-Habsburg Rekâbeti Çerçevesinde Osmanlılar'ın XVI. Yüzyıl'daki Akdeniz Siyaseti", Osmanlı Dönemi Akdeniz Siyaseti, Editörler: Haydar Çoruh, M. Yaşar Ertaş, M. Ziya Köse, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2011, s. 11-50.

Haliczer, Stephen: Inquisition and Society in the Kingdom of Valencia, 1478-1834, California, Berkeley, University of California Press, 1990.

Harff, Arnold Ritter von: Die pilgerfahrt des ritters Arnold von Harff von Cöln durch Italien, Syrien, Aegypten, Arabien, Aethiopien, Nubien, Palästina, die Türkei, Frankreich und Spanien: Wie er sie in den jahren 1496 bis 1499 vollendet, beschrieben und durch zeichnungen erläutert hat, ed.: Eberhard von Groote, H. Lempertz, 1860, (Çevrimiçi) http://books.google.com, 17 Nisan 2012.

Harff, Arnold Ritter von: Rom, Jerusalem, Santiago: das Pilgertagebuch des Ritters Arnold von Harff (1496-1498), ed.: Helmut Brall, Folker Reichert, Köln, Böhlau Verlag, 2007. (Çevrimiçi) http://books.google.com, 17 Nisan 2012.

Harris, A. Katie: From Muslim to Christian Granada: Inventing A City's Past in Early Modern A City's Past in Early Modern Spain, Baltimore, The Johns Hopkins University Press, 2007.

Harvey, Leonard Patrick: Islamic Spain, 1250 to 1500, Chicago, University of Chicago Press, 1990.

Harvey, Leonard Patrick: "The Mudejars", The Legacy of Muslim Spain, Ed.: Salma Khadra Jayyusi, Manuela Marin, Leiden, E. J. Brill, 1992, s. 176-187.

Harvey, Leonard Patrick: Muslims in Spain, 1500 to 1614, Chicago, University of Chicago Press, 2005.

Herbers, Klaus: "So ziehen wir durch die welschen lant – Reisen und Grenzüberschreitungen im europäischen Mittelalter", Grenzen und Grenzüberschrei-tungen Grenzüberschreitungen – Brücken von Region zu Region, Editör: Roland Sturm, Erlangen, 2002, s. 27-43 (Çevrimiçi) http://www. regionenforschung.uni-erlangen.de, 1 Mayıs 2012.

Hess, Andrew C.: "The Moriscos: An Ottoman Fifth Column in Sixteenth-Century Spain", The American Historical Review, Vol.: 74, No: 1, Ekim 1968, s. 1-25.

Hess, Andrew C.: "The Evolution of the Ottoman Seaborne Empire in the Age of the Oceanic Discoveries, 1453-1525", The American Historical Review, Vol.: 75, No: 7, Aralık 1970, s.1892-1919.

Hess, Andrew C.: "The Battle of Lepanto and Its Place in Mediterranean History", The Past and Present Society, No: 57, Kasım 1972, s. 53-73.

Hess, Andrew C.: The Forgotten Frontier: A History of the Sixteenth-Century Ibero-African Frontier, Chicago, The University of Chicago Press, 1978.

Hitti, Philip K.: İslam Tarihi: Siyasi ve Kültürel, Cilt: III. Terc.: Salih Tuğsuz, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1980.

Hurtado de Mendoza, Diego: Historia de la rebelión de los moriscos del Reyno de Granada, 1601. (Çevrimiçi) http://www.bibliotecavirtualdeandalucia.es, 23 Haziran 2011.

İlgürel, Mücteba: "Zirveden Dönüş: II. Selim›den III. Mehmed'e", Türkler, Cilt: IX, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 643-666.

İnalcık, Halil: "Akdeniz ve Türkler", Doğu Batı Düşünce Dergisi, Sayı: 34, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2005, s. 133-170.

İnalcık, Halil: "Avrupa Devletler Denge Sistemi ve Osmanlı Fransız İttifakı, 1525-44 Barbaros Hayreddin Paşa Fransa'da", Muhteşem Süleyman, Ed: Özlem Kumrular, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2007, s. 9-24.

İnalcık, Halil: Makaleler II, Ankara, Doğu Batı Yayınları,2008.

İnalcık, Halil: Makaleler I, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 4. Baskı, 2009a.

İnalcık, Halil: Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300- 1600),

Terc.: Ruşen Sezer, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 12. Baskı, 2009b.

İnalcık, Halil: Devlet-i Aliyye, Cilt: I, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 16. Baskı, 2009c.

İnan, Kenan: "II. Bayezid Dönemi", Türkler, Cilt: IX, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 383-392.

Irving, Thomas Ballantine: Dates, Names And Places: The End of Islamic Spain, Iowa,The Mother Mosque Foundation, 1990.

Iversen, R. F.: "Prophecy and Politics: Moriscos and Christians in Sixteenth and Seventeenth Century Spain.", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Princeton University, 2002.

Janer, Florencio: Condición social de los Moriscos de España: Causas de su Expulsión y Consecuencias que esta Produjo en el Orden Económico y Político, Madrid, La Real Academia de la Historia, 1857.

Jensen, De Lamar: "XVI. Yüzyıl Fransız Diplomasisinde Osmanlı Türkleri", Terc.: Ayşe Kılıç, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, 2011, 2010/1, Sayı: 51, s. 165-190.

Kâtip Çelebi: Tuhfetü'l-Kibar Fî Esfari'l- Bihar (Deniz Savaşları Hakkında Büyüklere Armağan), Açıklamalarla Yayıma Hazırlayan: Orhan Şaik Gökyay, Devlet Kitapları, İstanbul, Millî Eğitim Basımevi, 1973.

Kennedy, Hugh: Muslim Spain and Portugal: A Political History of al-Andalus, Londra, Longman, 1996.

Khan, Sahibzade Masud: History Of Muslim Spain, Lahor, Publishers Emporium, (t. y.)

Kienitz, Friedrich Karl: Das Mittelmeer: Schauplatz der Weltgeschichte von den frühen Hochkulturen bis ins 20. Jahrhundert, Münih, C H BECK, 1976.

Kissling, H. J.: "İkinci Sultan Bayezid'in Deniz Politikası Üzerine Düşünceler: (1481-1512)", Türk Kültürü, VII/84, İstanbul, 1968, s.894-906.

Kolumbus, Christoph: Bordbuch: Aufzeichnungen seiner Ersten Entdeckungsfahrt nach Amerika 1492-1493, Münih, Heinrich Hugendubel Verlag, 2006, (Çevrimiçi) http://www.bilandia.de, 7 Aralık 2010.

Konrad, Felix: "Von der 'Türkengefahr' zu Exotismus und Orientalismus: Der Islam als Antithese Europas (1453–1914)?", European

History Online, 3 Aralık 2010, (Çevrimiçi) http://www.ieg-ego.eu/de/felix-konrad-von-der-tuerkengefahr-zu-exotismus-und-orientalismus-1453-1914, 19 Ocak 2011.

Kumrular, Özlem: "İspanyol ve İtalyan Arşiv Kaynakları ve Kroniklerinin Işığında Barbaros'un 1534 Seferi", Türkler ve Deniz, Ed: Özlem Kumrular, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2007, s. 187- 200.

Kumrular, Özlem: "Kanuni'nin Batı Siyasetinin Bir İzdüşümü Olarak Türk İmajı", Dünyada Türk İmgesi, Ed: Özlem Kumrular, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2008, s. 109-127.

Lea, Henry Charles: A History of the Inquisition of Spain, Book 1-2-3-4-5, 1. Baskı, Macmillan, 1906 (Çevrimiçi) http://libro.uca.edu, 4 Haziran 2011.

Lea, Henry Charles: A History of the Inquisition of Spain, Book 6-7-8, 3. Baskı, Macmillan, 1907 (Çevrimiçi) http://libro.uca.edu, 4.06.2011.

Lea, Henry Charles: İspanya Müslümanları: Hıristiyanlaştırılmalaı ve Sürülmeleri, Terc.: Abdullah Davudoğlu, İstanbul, İnkılâb Yay., 2006.

Lee, Stephen J.: Avrupa Tarihinden Kesitler 1494-1789, Terc.: Ertürk Demirel, Ankara, Dost Kitabevi, 2004.

Lewis, Bernard: Çatışan Kültürler, Keşifler Çağında Hıristiyanlar, Müslümanlar, Yahudiler, Terc.: Nurettin Hüseyni, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.

Lomax, Derek W.: The Reconquest of Spain, Londra, Longman Group, 1978.

Longhurst, John Edward: The Age of Torquemada, 2. Baskı, Lawrence, Kansas, Coronado Press,1964.

Manning, Patricia: Voicing Dissent in Seventeenth-Century Spain: Inquisition, Social Criticism and Theology in the Case of El Criticón, Leiden, Brill, 2009.

Makki, Mahmood: "The Political History of Al-Andalus (92/711-897/1492)", The Legacy of Muslim Spain, Ed.: Salma Khadra Jayyusi, Manuela Marin, Leiden, E. J. Brill, 1992, s. 3- 87.

Mármol Carvajal, Luis del S.: Historia del rebelión y castigo de los moriscos del Reino de Granada, Madrid, Biblioteca de Autores Españoles (BAE), XXI, 1946, (Çevrimiçi) http://www.adurcal.com/ moriscos/ Historia_rebelion_moriscos.htm, 7 Mart 2012.

Martínez Sanz, José Luis: Los Árabes en España: Vida y Costumbres

en La Antigüedad. Vida y Costumbres en Al-Ándalus, Madrid, Edimat Libros, 2007.

Mateos Royo, José Antonio: "Propios, Arbitrios y Comunales: La Hacienda Municipal en el Reino de Aragón durante los Siglos XVI y XVII", Revista de Historia Económica, Año XXI, No:1, 2003, s. 51-77.

Matvejević, Predrag: Akdeniz'in Kitabı, İtalyanca ve Fransızca'dan terc.: Tolga Esmer, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2004.

Menocal, María Rosa: "Al-Andalus And 1492: The Ways Of Remembering", The Legacy of Muslim Spain, Ed.: Salma Khadra Jayyusi, Manuela Marin, Leiden, E. J. Brill, 1992, s. 483-504.

Meyerson, Mark D.: The Muslims of Valencia In the Age of Fernando and Isabel: Between Coexistence and Crusade, California, University of California Press, 1990.

Meyerson, Mark D., Edward, D. (editörler): Christians, Muslims, and Jews in Medieval and Early Modern Spain: Interaction and cultural change, Notre Dame (Indiana), University of Notre Dame Press, 1999.

Mezyed Zayed, Abdel Salam: "Datos Dialectales Andalusíes (Gramaticales y Léxicos) en Algunos Documentos Tardíos Granadinos y Moriscos.", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Universidad Complutense de Madrid, 1993, (Çevrimiçi) http://eprints.ucm.tesis/19911996/, 28 Şubat 2011.

Miranda, Ambrosio Huici : Las Grandes Batallas De La Reconquista Durante Las Invasiones Africanas: Almoravides, Almohades y Benimerines, Madrid, Instituto de Estudios Africanos Consejo Superior de Investigaciones Cientificas, 1956.

Musso, Riccardo: "XVI. Yüzyılda Ceneviz ve Osmanlı İmparatorluğu", Türkler, Cilt: IX, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 608-613.

Mutlu, Nuri Yücel: Endülüs Gerçeği ve Türkiye'nin Geleceği, İstanbul, Babıali Kültür Yayıncılığı, 2001.

Nebrija, Elio Antonio de: Gramática de la lengua castellana, Editörler: Miguel Ángel Esparza ve Ramón Sarmiento, Madrid, Fundación Antonio de Nebrija, 1992, (Çevrimiçi) http://books.google.com, 17 Nisan 2012.

Niedehere, Hans J.: "La Gramática de la lengua castellana (1492) de Antonio de Nebrija", Universität Trier (Çevrimiçi) http://elies.rediris.es/elies16/Niederehe1.html, 17 Nisan 2012.

O'Callaghan, Joseph F.: A History Of Medieval Spain, New York, Cornell University Press, 1975.

Özdemir, Mehmet: Endülüs Müslümanları: Siyasi Tarih, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.

Özdemir, Mehmet: "Endülüs", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Cilt: XI, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 1995, s. 211-225.

Özdemir, Mehmet: "İspanya Krallığı'nın XVI. Yüzyılda Endülüs Müslümanlarını Hıristiyanlaştırma Politikası I", AÜIFD, Cilt: XXXV, Ankara 1996a, s. 243-284.

Özdemir, Mehmet: "Gırnata", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Cilt: XIV, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 1996b, s. 51-57.

Özdemir, Mehmet: Endülüs Müslümanları: Medeniyet Tarihi, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997a.

Özdemir, Mehmet: Endülüs Müslümanları: İlim ve Kültür Tarihi, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997b.

Özdemir, Mehmet: "İspanya-Ülkede İslamiyet", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Cilt: XXIII, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2001, s. 170-173.

Özdemir, Mehmet: "Endülüs Müslümanlarına Osmanlı Yardımı", Türkler, Cilt: IX, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.393-408.

Özdemir, Mehmet: "Moriskolar", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Cilt: XXX, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2005, s. 288-291.

Özdemir, Mehmet: "Müdeccenler", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Cilt: XXXI, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2006, s. 465-467.

Öztoprak, Fahrettin: "Barbaros Hayreddin Paşa II", Türk Dünyası Tarih Dergisi, Sayı 169, İstanbul 2001, s. 24-27.

Öztuna, Yılmaz: "Kanunî'nin Türk ve Dünya Tarihindeki Yeri", Kanunî Armağanı, 2. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2001, s. 41- 46.

Paşazade, Orhan: "9 Numaralı Mühimme Defteri (977-978/1569-1570) Özet ve Transkripsiyon", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2006.

Peris Albentosa, Tomás: "La Evolucion de la Agricultura Valenciana

entre los Siglos XV y XIX: Rasgos Cualitativos y Problemas de Cuantificacion", Revista de Historia Económica, Año XIII, No: 3, 1995, s. 473-508.

Pfeffermann, Hans: Die Zusammenarbeit Der Renaissancepaepste Mit Den Türken, Winterthur, Mondial Verlag, 1946.

Rahman, Sayed Azizur: The Story of Islamic Spain, Hindistan, Goodword Books, 2003.

Rawlings, Helen: The Spanish Inquisition, Malden, Blackwell Publishing, 2006.

Read, Jan: The Moors In Spain and Portugal, Londra, Faber and Faber, 1974.

Reilly, Bernard F.: The Medieval Spains, Cambridge University Press, 2005.

Ricci, Giovanni: "Türkler ve Deniz: İtalya'dan Bir Bakış 15.- 18. Yüzyıl", Türkler ve Deniz, Ed: Özlem Kumrular Terc.: Zuhal Bilgin, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2007, s. 163- 173.

Robinson, Paschal: "Alphonso de Spina", The Catholic Encyclopedia, Vol. 14, New York, Robert Appleton Company, 1912, (Çevrimiçi) http://www.newadvent.org/cathen/14216a.htm, 1 Nisan 2012.

Roth, Cecil: The Spanish Inquisition, New York, W.W. Norton & Company, 1999.

Savaş, Ali İbrahim: "Osmanlı Devleti İle Habsburg İmparatorluğu Arasındaki Diplomatik İlişkiler", Türkler, Cilt: IX, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 555-566.

Seybold, C.F.: "Endülüs", İslâm Ansiklopedisi, Cilt: IV, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi,1988, s. 270-273.

Sümer, Faruk: "Barbaros Hayreddin Paşa", Türk Dünyası Tarih Dergisi, Sayı 21, İstanbul, 1988, s.3-7.

Şeyban, Lütfi: Reconquista: Endülüs'te Müslüman-Hıristiyan İlişkileri, İstanbul, İz Yayıncılık, 2003.

Şeyban, Lütfi: Mudejares, Sefarades: Endülüslü Müslüman ve Yahudilerin Osmanlı›ya Göçleri, İstanbul, İz Yayıncılık, 2007.

Thomson, Ahmad: Blood On The Cross: Islam In Spain In The Light Of Christian Persecution Through The Ages, Londra, Taha Publishers Ltd., 1989.

Tirado,Thomas: "Columbus and the Age of Discovery", (Çevrimiçi)

http://www.muweb.millers.edu~columbus/, 17 Nisan 2012.

Toledo, Paulino: "Oruç Reis'in Ölümü Hakkında Resmi Bir İspanyol Belgesi", Türkler ve Deniz, Ed: Özlem Kumrular, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2007, s. 231-246.

Torró Gil, Lluis: "Transformaciones Agrarias en el Campo Valenciano durante la Edad Moderna. El Caso de la Comarca de Alcoi (SS. XV-XVIII)", Revista de Historia Económica, Año XXIII, No:1, 2005, s. 563-596.

Turan, Şerafettin: "Barbaros Hayreddin Paşa", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Cilt: IV, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 1992, s. 65-68.

Turan, Şerafettin: "Rodos'un Zaptından Malta Muhasarasına", Kanunî Armağanı, 2. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Bas., 2001, s. 47-117.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: Osmanlı Tarihi, 6. Baskı, Cilt: II, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994.

Vazquez Ruiz, José: "Kristof Kolomb'un Coğrafî Kanaatlerinde Müslüman Kültürünün Etkisi", Terc.: Mehmet Özdemir, İslâmî Araştırmalar, 2000, Cilt: XIII, Sayı: 1, s. 43-46.

Watt, William Montgomery, Cachia, Pierre: A History of Islamic Spain, Edinburgh, Edinburgh University, 1992.

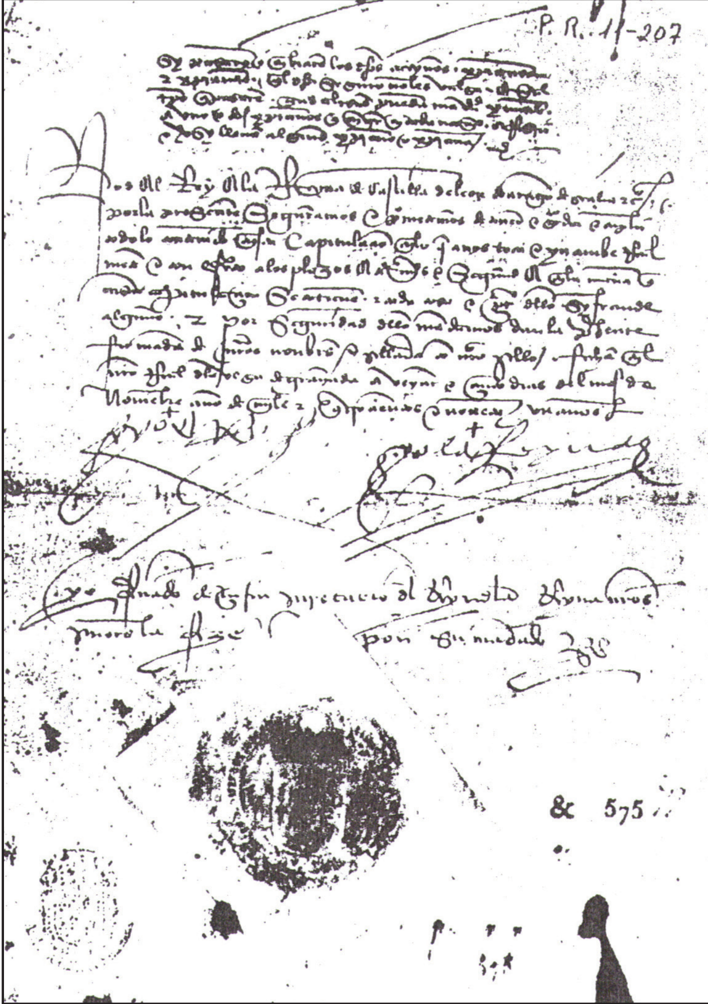
Weller, Thomas: "Das spanische Jahrhundert", European History Online, 3 Aralık 2010, (Çevrimiçi) http://www.ieg-ego.eu/wellert-2010-de, 9 Ocak 2011.

Yiğit, İsmail: Siyasi- Dini- Kültürel-Sosyal İslam Tarihi: Endülüs (Gırnata)- Beni Ahmer Devleti ve Kuzey Afrika İslam Devletleri, Cilt: IX, İstanbul, Kayıhan Yayınevi, 1995.

Yücel, Yaşar, Sevim, Ali: Klâsik Dönemin Üç Hükümdarı: Fatih, Yavuz, Kanuni, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.

Ziya Paşa: Endülüs Tarihi, Editörler: Yasemin Ödük, Kâzım Masumi, Fatma Şahin, İstanbul, Selis Kitapları, 2. Baskı, 2005.

Ekler

EK 1: 1491'de yapılan Gırnata Antlaşmasının son sayfası (Kaynak: Jan Read, The Moors In Spain and Portugal, Londra, Faber and Faber, 1974, s. 225.)

EK 2: İspanyol engizisyonunun simgesi (Kaynak: Michael Baigent, Richard Leigh, The inquisition, Londra, Viking, 1999, s. 111.)

EK 3: Isabel ve Fernando'nun Capilla Real'deki mezar taşları (Kaynak: (Çevrimiçi) http://www.flickr.com/photos/landahlauts/4265536075/, 19 Ocak 2012.)

Mahometice secte postratores et heretice pervicacie extinctores Fernandus Aragonum et Helisabetha Castelle vir et uxor unanimes Catholici appellati marmoreo clauduntur hoc tumulo.

Müslümanlar'ı ve heretik olan Yahudiler'i dağıtan Aragon kralı Fernando ve Kastilya kraliçesi Isabel-ki herkes onları Katolik krallar olarak bilir- bu mermerin içinde gömülüdür.

EK 4: Bir Müslüman'ın vaftiz olma töreni (Kaynak: Vidal Mayor, s. 242, The J. Paul Getty Museum, Los Angeles, Ms. Ludwig XIV 6 (c. 1300), (Çevrimiçi) http://www.cn-telma.fr/relmin, 19 Ocak 2012.)

K 5: II. Selim'in 1569'da Endülüs Müslümanlarına yolladığı ferman (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Mühimme Defteri No: 9, Hüküm: 231, Tarih: 10 Zilkade 977 H. /1569.) (Kaynak: Orhan Paşazade, "9 Numaralı Mühimme Defteri (977-978/1569-1570) Özet ve Transkripsiyon".)

EK 6: II. Selim'in 1569'da Cezayir Beylerbeyi Kılıç Ali Paşa'ya yolladığı ferman (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Mühimme Defteri No: 9, Hüküm: 204, Tarih: 10 Zilkade 977 H. /1569.) (Kaynak: Orhan Paşazade, "9 Numaralı Mühimme Defteri (977-978/1569-1570) Özet ve Transkripsiyon".)

EK 7: Endülüs Müslümanlarının sürülme kararı, 1610 (Kaynak: AML, leg.Monográficos, Moriscos, s. 117.)

EK 8: Endülüs Müslümanlarının sürülme kararı, 1610 (Kaynak: AML, leg.Monográficos, Moriscos, s. 112.)